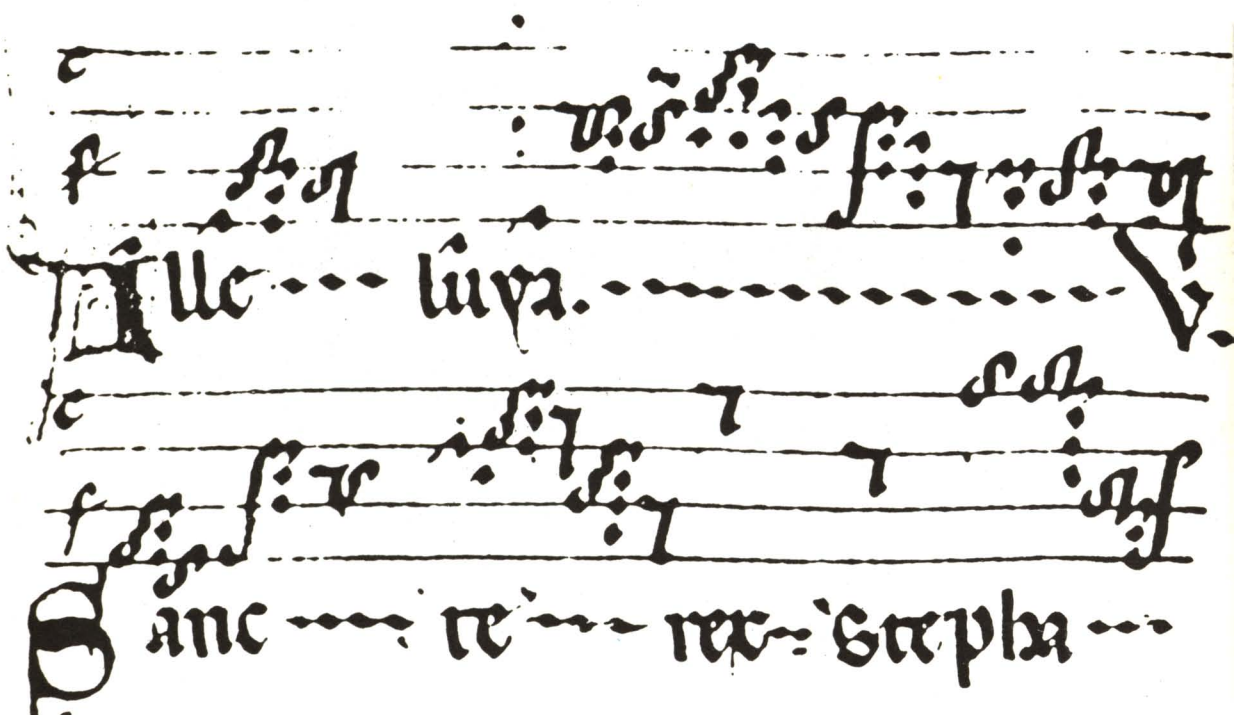

vigilia

1987

2

DOBSZAY LÁSZLÓ: AZ ESZTERGOMI LITURGIA
JEAN-YVES CALVEZ AZ EMBERI JOGOKRÓL
VARGHA KÁLMÁN CSÁTH GÉZÁRÓL
ERASMUS EMLÉKEZETE
BESZÉLGETÉS PAUL POUPARD BÍBOROSSAL
Esszék, novellák, versek

„Februárius” pillanata	81
DOBSZAY LÁSZLÓ: Az esztergomi liturgia	82
HORVÁTH TIBOR: Végső valóság és jelentés	89
RÁBA GYÖRGY: Halandó expedíció; Volt egyszer (versek)	93
JEAN-YVES CALVEZ: Az emberi jogok filozófiai és teológiai megalapozása	94
SZABÓ MAGDA: A Vízibornyú	99
TORNAI JÓZSEF: Mindent előlről; Isten nyomai (versek)	102, 112
VARGHA KÁLMÁN: Álmod és pokoljárások (Csáth Gézáról)	103
Egy elfelejtett Kosztolányi-kritika elé (V. K.)	111
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Schmith, a mézeskalácsos	111
PETŐCZ ANDRÁS: Zárójelek (vers)	113
BALÁZS ATTILA: Egérút (Töredékek egy regényből)	115
CZESŁAW MIŁOŚZ: Hal (vers; Bojtár Endre fordítása)	119
BARLAY Ö. SZABOLCS: Erasmus Institutio Principis Christiani-ja Magyarországon	120
TÖRÖK JÓZSEF: Erasmus és a halál	123
ADORJÁN GYULA: Cs. T. költő könyvbódéja (vers)	143
ZBIGNIEW HERBERT: A folyóhoz (vers; Gömöri György fordítása)	146

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Paul Poupard bíborossal (L. L. és T. J.)	126
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

CZAKÓ GÁBOR: Belépés a történetbe	132
-----------------------------------	-----

ELŐ VILÁGEGYHÁZ

FRANCISCO CLAVER: A Fülöp-szigetek egyháza és a nép hatalma	136
JAIME SIN bíboros: A forradalom és az egyház	141

HIT ÉS ÉLET

Erődök és közlekedőedények	144
----------------------------	-----

NAPLÓ

Társadalom és etikai értékek (Goják János)	147
Teológia Gál Ferenc: A Szentlélek kiáradása; Gyermkeink Képes Evangéliuma; Keszthelyi Ferenc: Képes Kis Biblia; Loyolai Szent Ignác: Lelkigyakorlatos Könyv; Carlo M. Martini: Minden utamon Te vezetél; André Frossard: Ne féljete! (L. L.)	150
Irodalom Szentkuthy Miklós: Az egyetlen metafora felé (Károlyi Csaba)	152
Zene Bartók vivat (Volly István)	153
Film Spielberg: Az elveszett frigláda fosztogatói (Kelényi Béla)	154
Színház A. L. Webber–T. Rice: Jézus Krisztus Szupersztár (Tóth Péter Pál)	155
In memoriam Bárdos Lajos (Lukin László)	159

A címlapon: Esztergomi kottás misekönyv (XIV. sz. eleje): részlet Szt. István király allelujájából.
Bárdos Lajos fényképe a 158. oldalon. A hátlapon: Paul Poupard bíboros Máriaremetén

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szede: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 87/62839 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Útcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk száma: OTP 37-343-VII. – Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12-2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

„FEBRUÁRIUS” PILLANATA

Tóth Árpád nevezi tréfásan „februárius”-nak az év második hónapját abban a ciklusában, mely az *Est Hármaskönyvében* jelent meg. A ciklus *Prológjában* a „Naptári Embert” jeleníti meg, aki a „titkok terepét” kutatja.

Február, e jövőendő tavaszok ígéretét rejtő hónap, persze nem annyira a titkoké, mint inkább a derűé, amikor beköszönt a „fársáng napja”. Vannak tájak, ahol önfeledten ünneplik e dátumot. Ez alkalmat ad arra, hogy megfélelgedezünk a hétköznapi szorításáról, s feloldjuk azt a szorongást, mely új és új változatokban fékezi az alkotóerő és a tehetség kibontakozását.

Az emberiség történetét szinte végigkíséri ennek a látszólag önfeledt mulatságnak a képe. Az álarcos mulatságoké, amikor – ha pillanatokra is – maszkokkal rejthetjük el vonásainkat, s magunkra ölthetünk egy olyan embert, aki kendőzve tekint a világra. A bohóc-álarc, a clown-tekintet a művészet egyik ősi jelképe: azzal hiteget, hogy hiteles arcmásunkról megfélelgedve, azt elvetve mások lehetünk. Kosztolányi mintha érezte volna ennek képtelenségét. Visszatérő, kedvelt rímpárjával, az „álarc”-ra rácsapódó „halál-arc”-cal azt sejteti, az alakváltozás csak múló pillanat, olyan ígéret, amely nem mentesíthet a lét valóságától. S mintha erre célozna különben játékos, önfeledt versében Tóth Árpád is:

Csak aztán, ha jégről s bálakból kilépnek,
Megmaradjon kedve a mulató népnek,
S ne lenne példájuk olvadó hóember,
Hanem igaz szívű, hűséges jóember . . .

Mert a földi „bálak” valóban véget érnek. Ki kell lépniük a teremből a csillagos ég végtelenje alá. És csak akkor dől el, megőriztük-e magunkban a hiteles, az igaz, a perspektivikus látás képességét. A látását, melynek segítségével a különben hívónek éppen nem nevezhető Kosztolányi egy önfeledt pillanatában rádöbrent, hogy „az égben bál van”. A mindennapi létben a hétköznapi következik. De sosem tudhatjuk, melyik szürke napon következik be a pillanat. Az az egyetlen, döntő pillanat, amely megadja a felismerés bizonyosságát. „Tekintsen vissza valaki – írja Newman –, aki bízik abban, hogy egészen Istennek tetszően élt, elmúlt életére, s megállapíthatja, mennyire döntőek voltak pillanatok és tettek, melyek annak idején teljesen közömböseknek látszottak.” S mintegy biztatásul hozzáteszi még: „Isten keze mindig övéi fölött van, s általuk nem ismert úton vezeti őket előre.”

Álarcunkat levéve állunk a „titkok terepén”. Látszólag magányosan. Az út pontos térképének ismerete nélkül. De szívünkbe mégis bele van írva az a jel, melynek segítségével tájékozódhatunk. Ezt a jelet fogalmazza meg oly gyermeki egyszerűséggel Tóth Árpád, amikor a „hűséges jóember”-ről ír.

Talán most következik be a pillanat, a februári fények között. Talán holnap. Ki ismerheti azonban a pontos időt? Valószínűleg nem is annak körülhatárolható valóságát kell aggodalmasan szemmel tartanunk, hanem azt az évgyűrűként gyarapodó „egyéni időt”, amely szegényíthet is, de gazdagíthat is, ha jól sáfárkodunk vele, s mindig készek vagyunk mozgósítani a hűség és a jóság egyszerű erőit.

Nem menekülhetünk önmagunk elöl, de nem is kell menekülnünk csalóka fények káprázatába. A „titkok terepe” nyugalmas összeszedettséget és készséget kíván felderítőjétől. Még „arccsippentő szél” fú, de közeledik a „hűséges jóember” tavasza . . .

(-)

Az esztergomi liturgia

Előzmények

Milyen értelemben beszélhetünk „esztergomi” – vagy bármely más, helyi – liturgiáról a középkorban? Miképpen viszonyulnak a helyi liturgiák egymáshoz és egy közös „római” liturgiához? Keressük meg hazánk legfontosabb liturgikus hagyományának, az esztergominak a helyét a római liturgián belül, ugyanakkor hazánk középkori műveltségének keretében.

A római liturgia – amennyire legkorábbi dokumentumai és közvetett történeti információk alapján megítélhető – a 6. századtól kezdve két fő ágazatban fejezte ki önmagát. Az egyik a monasztikus gyakorlat, tehát a Szent Benedek reguláját követő szerzetesek liturgiája, a másik a „világi” egyházaké, tehát a katedrálisoké és az őket követő plébániáké. A két hagyomány egy, már korábban kialakult gyakorlatra alapult, mely azonos alapkészletet (repertoárt) és strukturális elveket kínált mindkettőnek. Ugyanakkor e kettő mégis jellegzetes különbségeket mutat, főként a zsolozsma liturgiájának szerkezetében. A legfontosabb tételek és a legfontosabb liturgia-rendezési elvek már Szent Benedek korában egy öröklött hagyomány által megszentelt szokásra mentek vissza. Ezzel magyarázhatjuk a monasztikus és a katedrális liturgia lényegi egyezését.

A 8–9. században végbement úgynevezett frank-római liturgiarendezés, mely a középkori Európa egyházainak liturgiájához mintaképül szolgált, lényegében nem újítást jelentett, csupán bizonyos kikristályosodási lehetőséget. Ezt kétségtelenné teszik az úgynevezett Ó-római liturgia szertartáskönyvei. A 12. századi Rómából maradt ránk néhány olyan liturgikus könyv, mely a liturgikus énekeket még a Karoling-kori gregorián reformot megelőző, pre-gregorián zenei állapotában rögzítette a nagy római bazilikák, a Laterán, a Szent Péter, a Szent Cecilia bazilikák számára. A feltűnő zenei különbségek ellenére e szerkönyvek tartalmilag egybehangzanak a „frank” átszerkesztés nyomait mutató liturgikus könyvek anyagával. De megegyeznek a ránk maradt régi pápai „ordók” (a szertartásokat irányító kézikönyvek) előírásaival is. Eből következik, hogy a római liturgia a Karoling-rendezést megelőzően is rendelkezett már az anyag és szerkezet meghatározó jegyeivel, s a Karoling-reform ezen lényegesen nem változtatott.

Az ősi katedrális rítus a frank közvetítéssel irányadó lett a megkeresztelkedő Európa püspökségei számára. A közös liturgikus szövegek, énekek és szokások azonban többféle módon elrendezhető lehetőséget jelöltek ki, sőt a helyi egyházak kiegészíthették bizonyos pontokon, módosíthattak a beosztásán anélkül, hogy ezáltal a közös örökséghez hűtlenné váltak volna.

A „helyi liturgia” a legkevésbé sem önálló vagy éppen önkényes képződmény. A liturgikus jog ugyanis nem elsősorban római rendelkezések által őrizte a liturgia szükséges fegyelmét, hanem a püspökségek vagy érseki tartományok „consuetudo”-ja, szokásjoga révén. Továbbá hallgatólagos szabályként működött az az elv, hogy a liturgia alkatrészeinek belső hierarchiája van, s minél magasabb szinten áll e renden belül egy elem, annál inkább igazodni kell a nagyobb, a még nagyobb vagy éppen az egyetemes érvényű szokásjoghoz. A misében kevesebb az eltérés, mint a zsolozsmában. A repertoárban (énekek, olvasmányok, imádságok szöveggészlete) kisebb az el-

térés, mint ezek szétosztásában. Az egyházi év ünnepei egységesebbek, mint a szentek ünneplése. E rangsor még sokkalta finomabban differenciált, mint itt leírtuk, de talán így is érzékeltetni tudjuk, hogy a helyi hagyományok egymás mellett élése nem veszélyeztette a római liturgia egységét, teológiai, liturgiai és spirituális tartalmát, ugyanakkor módot adott a helyi egyház liturgikus megjelenítésére, ezáltal is bizonyos érzelmi motivációt adva a résztvevőknek.

Mondanunk sem kell, hogy a „helyi liturgia” egyáltalán nem jelentette azt, hogy egy-egy pap önkényesen bánhatott a liturgia elemeivel, vagy tetszése szerinti anyaggal tölthette ki a liturgia kereteit. Az érseki tartomány liturgikus egységét biztosította a lényeges elemek egyezése, melyet szokásjog, a középkor végén írásos dolumentum (ordinárius könyv, „consuetudinarium”) rögzített. E kereten belül az egyes püspöki székesegyházak, káptalanok liturgikus szokásai bizonyos árnyalatokkal jellegzetes helyi variánst alkottak. Emez modellül szolgált a plébániák számára, melyek a templom tekintélyétől függően bizonyos részletelemekben (más egyházak szokásainak felhasználásával) módosíthattak rajta. Végül egy-egy liturgikus könyv másolója, egy-egy pap dönthetett még efféle kérdésekben: vajon saját zsolozsmával ékesíti egy szent ünnepét, vagy megelégszik a szentek közös zsolozsmájával stb. „Officium proprium si habes in libro” – saját zsolozsma, ha megvan a könyvedben – írják középkor végi utasítások.

A katedrális liturgiát vették át s fejlesztették saját liturgiájukká az egyházmegyei keretekben kiformalódott rendek, mint pl. az ágostonos kanonokok, a premontreiek, a domonkosok vagy nálunk a pálosok. Sajátos eset a ferenceseké. A pápai udvar ugyanis a 12. században a katedrális liturgiát bizonyos fokig egyszerűsítette, hogy a kúria hivatalviselői, „irodistái”, akik a kórusba már nem jártak el, könnyebben olvassák azt saját könyvükből. Az egyszerűsített liturgia jól megfelelt a vándorló ferenceseknek, akik közül aztán nem egy a pápai székhelybe emelkedvén a 13–14. század folyamán, örömmel látta viszont saját liturgiáját a kúriában, s azt fokozott módon terjesztette. Így alakult ki az a benyomás, hogy a kuriális liturgiát kell volta-képpen a római liturgiának tekinteni, hiszen ezt végzik a pápai udvarban, s ezt terjesztették – főképpen a ferencesek – Európa-szerte. A kuriális liturgia tehát a közös „római liturgia” egyik elágazása, ha nem is legrepresentatívabb és legteljesebb formájában, sőt mondhatni, kissé elszegényítve – de a mai fogalmak szerint még mindig igen gazdag tartalommal.

Amikor azután a Tridenti zsinat a 16. században a késő középkori túlhajtások és a divatos reformliturgiák ellenében vissza akart térni az „eredeti”, tiszta római liturgiára, azt hitte, hogy azt a kuriális rítus őrzi számára. Nem tudta, hogy az ősi római hagyományt tisztábban tartották fenn Európa legtöbb egyházmegyéjében, mint éppen a pápai udvarban. A „tridentin liturgia” tehát nem más, mint a kuriális liturgia adaptációja. S mint ilyen, több rétegből tevődik össze. Lényegében az ősi római liturgiának, egy több mint 1500 éves hagyománynak letéteményese. Ugyanakkor a 6. században elkülönült „katedrális” hagyománynak képviselője, mégpedig az 1000 után kialakult kuriális szokásoknak megfelelően. Végül vannak benne elemek, melyek a Tridenti zsinat, illetve az annak határozatait végrehajtó bizottságok elgondolásait tartalmazzák. Az a gyakran hallható vélemény tehát, hogy a II. Vatikáni zsinatot követő liturgikus intézkedések a „tridentin liturgiával” állnak szemben, egyszerűen eszmecsúsztatás. Hozzátehetjük: célzatos eszmecsúsztatás, mert azt a benyomást akarja kelteni, hogy az újítások egy csupán háromszáz éves gyakorlatot érvénytelenítettek.

Az elmondottak után az „esztergomi liturgia” helyét is kijelölhetjük a római liturgia közösségén belül. Láttuk, hogy a római liturgia a változatok ellenére egységesnek mondható, s a liturgikus elemek hierarchiájának tekintetbevételével az egység és a változatosság nagyon is jól differenciált benne. Ahogy a római liturgia egy a sokféle-

ségben, úgy viszont azt is kimondhatjuk, hogy nem is fejeződik ki a helyi liturgiák valamelyikében maradéktalanul, hanem csak az ősi törzs hajtásainak összességében, vagyis azoknak az érseki és rendi liturgiáknak teljességében, melyek a római liturgia alaprepertoárját és struktúráját felmutatják.

Az esztergomi liturgia a római liturgia egyik képviselője, az érseki liturgiák egyik legkiválóbbja, mely mind történeti, mind liturgiai, teológiai, spirituális és pasztorális szempontból megérdemli figyelmünket.

Történet

A térítés idejéből s az azt követő évtizedekből liturgikus könyvek, szövegek, beszámolók alig maradtak ránk. A későbbi dokumentumokból visszakövetkeztetve mondhatjuk, hogy hazánkban több európai táj öröksége találkozott. Liturgiánk alapvetően a frank-római liturgiának a Rajna-vidéken kialakult változatára épült, de mély nyomot hagyott benne az első korszakban a délnémet térítő papok, szerzetesek által közvetített hagyomány, a szomszédos országokkal való egyházi érintkezés, a közép-európai régi liturgikus szokások egy része. Ugyanakkor feltűnő néhány igen régies itáliai liturgikus tételnek hűséges, az egész magyar egyházban való általános megőrzése egészen a középkor végéig.

A liturgia gazdag épületében az elemek nem szervetlenül rakódnak egymásra, s éppen ezért a liturgia nem csupán az elemek összessége, hanem éppúgy szerveztségük, egymáshoz való viszonyulásuk, az ebből létrejövő tartalmat hordozó *rend*. Úgy látszik, e tekintetben a 11–12. század fordulója táján a magyar egyház tudatos elátkötő lépésre határozta el magát. Az 1130 táján írt Codex Albensisben ott szerepel egy sor olyan megoldás, mely a későbbi könyvek tanúsága szerint a magyar liturgia törzsállományához tartozik. Talán nem vakmerőség ezeknek a magyarországi szokásoknak a kialakítását a Szent László vagy Könyves Kálmán alatt tartott zsinatok liturgiarendező tevékenységéhez kapcsolni. Éppen ezek a vonások lesznek majd azok, melyek a magyarországi egyház *valamennyi* centrumában, tehát az esztergomi érsekségtől független püspökségekben is saját hagyományként rögzítődnek (például a kalocsi tartományhoz tartozó Zágrábban is).

Az újabb kutatások szerint a 12. század második felében történhetett meg az a jelentős esemény, mely Esztergomban – az általános magyar szokások keretén belül maradvá, de ahhoz újabb rendező elvet hozzáadva – egy sajátos, kiválóan kiegyensúlyozott liturgikus szerkezetet hozott létre. Ez az esztergomi reform együtt járt a liturgikus zene jellemző magyar (esztergomi) változatának rögzítésével, egy sajátos magyar gregorián kottairás kifejlesztésével (az elsők között Közép-Európában). II. Géza és III. Béla korában vagyunk. Ekkor az egész magyar egyháztörténelem legműveltebb és legerősebb érsekeit találjuk Esztergomban (Bánffy Lukács, Jób, később Róbert érsek), akik Esztergom rangját, öntudatát, szellemi arculatát egyebek közt e liturgikus alkotásban is ki akarták fejezni. Mindenesetre ezt a reformot mind a magyar gondolkodás és műveltség, mind a magyar egyháziasság szempontjából határozott karakterű, ízlést és szemléletmódot tükröző *alkotásként* kell (kellene) számon tartanunk.

Az esztergomi reformnak érthető módon széles körű hatása lett a magyar egyházban. Elsősorban magában a főegyházmegyében: ettől kezdve szinte valamennyi olyan liturgikus emlék, mely bizonyíthatóan esztergomi eredetű, ezt a liturgiát közvetíti századokon át. Másodsorban hatással volt e reform az érseki tartomány többi püspökségére: amennyire gyér számú emlékeinkből megítélhetjük, Eger, Győr, Nyitra és a többiek bizonyos variálással az esztergomi rendet követve kristályosították ki – az általános magyar kereteken belül – saját liturgikus hagyományukat. Ugyanezt követ-

ték az Esztergomhoz tartozó társaskáptalanok (például Pozsony) és plébániák is. A reform harmadik hatásterülete: a pálos liturgia. Amikor az esztergomi Özséb kánonok a 13. században létrehozta a magyar remeterendet, természetsszerűleg Esztergom liturgiáját adta neki sajátjául, s ők ezt meg is őrizték rendi ritus gyanánt a 17. század elejéig (sőt zenei tekintetben a 18. század végéig!). Végül nem vonhatták ki magukat a reform hatása alól az éppen ez idő tájt szerveződő másik érseki tartománynak, Kalocsának a püspökségei sem. Más helyeken viszont talán éppen ők őrizték jobban az esztergomi reformot megelőző magyar közgyakorlatot. Feltűnő ugyanakkor, hogy e tartomány kevésbé törekedett a liturgia egységesítésére, mint Esztergom. Legalábbis erre mutat Zágráb viszonylagos önállósága a 14. századtól fogva vagy a kutatásokból mostanában kirajzolódó várad–erdélyi liturgikus gyakorlat létezése.

Az esztergomi liturgia lényegében változatlan hagyományt jelentett a középkor végéig, legalábbis ami a fő részeket, a szerkezeti elveket, a liturgia magját illeti. Két új jelenséget érdemes azonban itt megemlíteni. Az egyik: a 14–15. századi, kiegészítő szerepű, függelék jellegű tételek (például új szentek zsoltosmái, trópusok, szekvenciák, új allelujaversek) „ad libitum” bevonulása az esztergomi liturgia területére. A másik elem: a határterületen fekvő városok (Kassa, Szeben, Kolozsvár stb.) kisebb önállósulása, vagy legalábbis törekvésük, hogy a hagyományos elemeket újabb vagy külföldről befogadottakkal kombinálva egyéni színezetet adjanak a frissen fejlődő polgárvárosok istentiszteleti életének.

Az esztergomi liturgia érvényessége töretlen a 16. század elején, sőt azt mondhatnánk, hogy a kor kihívására válaszulva még elevenebbé válik. A legkisebb falusi iskolákban és egyházakban is tudják és gyakorolják; ugyanakkor nagy műveltségű főpapok íratják le újból és újból díszkódexekbe, vagy íratnak hozzá magyarázatokat, rubrikákat, elemzéseket. Ez idő tájt készülnek el a liturgiát irányító, az eddigi szokásjogot írásba foglaló „ordinárius” könyvek is (például Eger és Esztergom nyomtatott, Szepes kéziratos szertartásrendje). Rendkívül fontos tény az, hogy a 15. század végén tiszteletre méltó munkával összeállítják az esztergomi missale és breviarium emendált példányát, s azt kinyomtatják, hogy az egyházmegye plébániáiban a liturgikus egységet biztosítsák (mint az előző megfogalmazza). A nyomtatás sikere várakozáson felüli: szinte évenként kell újra és újra kinyomtatni! Hamarosan követi ezt az esztergomi Agenda, Ordinárius könyv, a Zágrábi Missale és Breviarum, a Pécsi Missale, az Egri Breviarium kinyomtatása. Viszont ugyanebből a korból, a díszkódexek és nyomtatott szerkönyvek idejéből származik a kisvárosokban, sőt falvakban másolt kéziratos missalék, antifonálék, gradualék stb. hosszú sora is.

Az esztergomi liturgiának három esemény szabott véget. Az első tényező a török megszállás, mely éppen az ország közepét, e hagyományokban leggazdagabb vidéket pusztította ki. Áldozatul esett Fehérvár, Pécs, Várad, Buda, Esztergom s még annyi más, szép liturgiájú központ. A másik tényező a protestantizmus, mely a liturgia díszét elvetve, az ígehirdetésre helyezte a hangsúlyt, s bár egy ideig őrizte, sőt magyarrá is fordította az esztergomi liturgia egyes részeit, belső összefüggésükre már nem vigyázott, s talán éppen ezért csakhamar azt is elvetette magától, ami megmaradt.

A harmadik tényező maga a katolikus egyház. Pázmány Péter volt az, aki a tridenti liturgia bevezetését – mint az ellenreformáció eszközt és a Róma-hűség vélt bizonyítékát – teljes erővel szorgalmazta, annak ellenére, hogy a Tridentinum nem kívánta az emberemlékezetet meghaladó korú saját liturgiák feladását. Nem is ment könnyen az akció: a magyar egyházak ragaszkodtak saját hagyományukhoz; csak Pázmány – egyébként hamar elfelejtett – ígéretére, hogy tudniillik legalább a magyar szentek propriumait megőrzik, egyeztek végre bele, hogy 1630-tól kezdve áttérnek a tridenti – azaz most már rómainak tartott – liturgiára. Zágráb tartott ki legtovább: a székes-

egyházban még a 18. század végén is a hagyományos magyarországi liturgiát végezték.

E rövid összefoglalásból kitűnik, hogy az *esztergomi liturgia* kifejezést egy szűkebb és egy tágabb értelemben használhatjuk. Szűkebb értelemben a 12. század végén létrejött, 1630-ig érvényes esztergomi mise- és zsolozsmarendet értjük rajta. Tágabb értelemben pedig Esztergomot a magyar liturgikus hagyomány képviselőjének tekintjük, tudva e hagyomány belső differenciáltságáról is.

Sajátságok

A fentiekből kitűnik, hogy az „esztergomi liturgia” kifejezést nem megkülönböztető, hanem leíró értelemben vesszük. Ha jellemezni akarjuk, akkor nemcsak különlegességeit, hanem más liturgiákkal közös vonásait is le kell írunk. Vannak benne olyan elemek, melyek az egész latin szertartású liturgikus hagyománnyal – vagy az azt képviselő központok túlnyomó többségének szokásaival – megegyeznek. Vannak olyan elemek, melyek az ezredforduló körüli székesegyházak és plébániák zömére jellemzők. Találunk azután benne sajátosan közép-európai (regionális) vonásokat, végül pedig csak Magyarországra (vagy éppen csak egy részére) jellemző megoldásokat. Voltaképpen reménytelen vállalkozás e ritust néhány oldalon jellemezni, hiszen az említett komplexitásban kellene valamennyi részletét elemezni. Éppen csak ízelítőt adhatunk sajátágaiból azzal, hogy kiemelünk néhány, a mai tapasztalatoktól, a „római liturgiától” (elsősorban a Tridentinum utáni szokásoktól) eltérő vonást. Nem állítjuk tehát, hogy mindezek az elemek csakis Magyarországra jellemzőek.

A szentmise szertartásait nézve viszonylag kevés az eltérés. A mise Introitussal kezdődik, lépcsőima, bűnbánati cselekmény nincsen, mert az ünnepi misét szabályszerűen megelőző Asperges (szenteltvízhintés) szolgált e célra (továbbá a pap számára előkészületi imák nagy választékát kínálták a misekönyvek). A Kyrie–Gloria közben a pap – legalábbis a kiértelt esztergomi rítusban – a keletiek proskomidiájára emlékeztető szertartással előkészíti az áldozati adományokat a miséhez. Ezt éppúgy jeles magánimádságok kísérik, mint a felajánlást s főként az áldozást. Érdekes még kiemelni néhány jól fogalmazott fohászt vagy monítiót is (például az Evangélium-olvasást követő vagy a békecsókot kísérő szövegeket). A mise természetesen utolsó evangélium nélkül, az *Ite missa est*-tel fejeződik be. Nehéz rekonstruálni az ünnepi miséhez tartozó asszisztencia-rendet, de úgy látszik, hogy nagyobb ünnepeken négy szerep szolgált, a gyertya- és tűzvívők száma mindig páros volt (szemben a „római” asszisztencia-renddel). Valószínű, hogy a térdhajtások helyett mély meghajlások szerepeltek a megfelelő helyen, a tömjénezést pedig a pap az oltár lépcsőjére térdelve végezte.

A mise olvasmányrendje az évszázadok óta – legkésőbb 800-tól – érvényes perikopasort követte, mely állandó szövegeket társított az egyes liturgikus napokhoz. Megemlítendő, hogy az európai szokásokkal összhangban az adventi perikopák különböztek a kuriális (majd tridenti) sorozattól. (Advent I. vasárnapján például a liturgikus évbe való misztikus belépés képeként értelmezve, Jézus jeruzsálemi bevonulásáról szólt az evangélium.) Karácsony miséiben három olvasmány volt (Izaiás-jövendölésekkel). Egyes magyar egyházak sokáig (itt-ott a középkor végéig) megtartották a jól kiválasztott hétköznapi (szerdai és pénteki) egész éves perikopasorozatot. A misekönyörgések rendje kissé gazdagabb volt, több, azóta kihalt szöveget és olykor ad libitum orációkat is tartalmazott. Egyes szerkönyvek a szokásos szövegeken felüli prefációkat is tartalmaztak (Kisboldogasszony napjára, nászmisére stb.). Az énekek közt

találunk néhány különleges „esztergomi” tételt: Alleluját (például Advent II. vasárnapjára, a magyar szentek és néhány más szent tiszteletére, a húsvéti időre), nagyobbra egy traktust, mely magyar kömpozíciónak látszik; ide kell számítanunk még egy gazdag (átlagosan kb. 50 tételből álló) sequentia-készletet és egy klasszikus trópus-gyűjteményt. Zenei szempontból megemlítendő, hogy néhány általános használatú énekhez Magyarországon sajátos dallam tartozott, s hogy a nemzetközileg ismert dallamok is különálló „magyar” variánsokkal szerepelnek a forrásokban.

Jelentősebb különbségeket tapasztalhatunk akár a mai, akár a „tridenti” rítussal szembeállítva a szentmisét kiegészítő szertartások terén. Így például minden ünnepi mise előtt kisebb vagy nagyobb körmenetet tartottak saját, a napi liturgiát magyarázó énekkel és könyörgésekkel. A Nagyhét rendje a mainál, sőt a tridenti formánál is gazdagabb, drámaibb felépítésű, szerkezetében más európai egyházakéhoz képest sok hasonló, de nem csekély eltérő megoldással. Kiemelhető például Virágvasárnap gazdag és megjelenítő erejű liturgiája, a nagycsütörtöki búcsúbeszéd-szertartás, a nagypénteki keresztbehozatal hatásos szertartás- és énekrendje, a húsvéti vigilia szerencsésen kiválasztott olvasmány-sorozata, a tűzgyújtást kísérő „Inventor rutili” himnusz, a Gloria és az Alleluja visszaérkezését kedvesen kihangsúlyozó két trópus, a húsvéti liturgikus játék és a húsvéti nagykörmenet énekrendje.

Az esztergomi liturgia legkiválóbb alkotása a zsoltosma rendje volt. Az össz-európai repertoárt kiegészítő sajátos tételek (például az Adventet megkezdő „A diebus antiquis” antifona-sorozat, a nagyszerdai vesperásba a triduum sacrum előhangjaként beiktatott „Vadis propitiator” rezponzorium, szinte liturgikus Mária-síralom, a magyar szentek tiszteletére írt zsoltosmák, Havas Boldogasszony officiuma stb.) jelentik az egyik oldalt. A másik, talán még fontosabb a tételek kiegyensúlyozott elrendezése, az állandó és változó tételeknek finoman megérezett ritmusa, az ünnepeket kiemelő szokások (például a karácsonyi I. vesperást kezdő, gyermekek által énekelt és cselekménnyel kísért „Ave spes nostra”). Szeretnénk felhívni a figyelmet egy kiemelkedő fontosságú szertartásra: a Húsvét hetében tartott körmenetes vesperásra. Ennek oráció-sorozata, a vesperás szokásrendje – mely a római bazilikák igen régi szertartásaira megy vissza – egyben hatásos prédikáció a keresztség jelentőségéről. Ezt a húsvéti nagyvecsernyét az új Liturgia Horarum bevezetése is felelevenítésre ajánlja (213. pont).

A mondottakat kiegészíti még az Agendákban szereplő szentségi szertartásoknak, szentelményeknek, a processzionálékban szereplő kiegészítő szertartásoknak az anyaga. Külön megemlítjük a temetésnek jól elrendezett, drámaian formált menetét, így például a sírnál „in persona defuncti” éneklendő antifonákat.

Vegyük hozzá mindehhez a dallamoknak az európai gregorián tradícióban belüli sajátos variánsát. Ez a főhangoknak, zenei meneteknek nagyvonalú kiemelésével a ma ismert gregorián dallamok könnyebb, de nem kevésbé logikus formáját adja. Nem idézhetjük itt fel a kalendárium sajátosságait, az ünnepek rangsorolásának módját és terminusait, velük összekapcsolva a liturgikus dísz fokozataira vonatkozó szokásokat, továbbá az ordinárius könyvekben olvasható számos szokást, előírást, rubrikát (így például az egri ordinárius könyvből: a halottak estéjének megünneplési módja, a rendszeres évenkénti egyházmegyei zsinatot keretező szertartások). Úgy véljük, illő lenne, ha minderről a hazai érdeklődők, főképpen a teológiai tanulmányaikat folytatók – kiknek kötelessége lenne bizonyos fokig ismerni e hagyományt – megfelelő tekintést kaphatnának.

Felújítási kísérletek

A II. Vatikáni zsinat alatt s az azt követő első években úgy tűnt, a merev egységesítés és az önkényes egyéni megoldások Szkillája és Kharibdisze között haladva nagyobb szerep jut majd a helyi szokások és liturgikus hagyományok felújításának. Így került sor néhány szerzetesrendben – egy, már a zsinatot megelőző évtizedekben megkezdett reformmozgalom folytatásaképpen – a rendi liturgia reneszánszára. Hasonlóképpen több helyen a zsinat vége felé vagy közvetlenül utána a helyi liturgia felújításáról hallhattunk (például Párizsban). Az 1960-as években az akkori esztergomi apostoli kormányzó elkészíttette Mezey László professzorral, a hazai liturgia legjobb ismerőjével annak a beadványnak latin szövegét, mely Rómától az év bizonyos napjaira az esztergomi liturgia felújításának engedélyezését kérte „ad consolationem fidelium”. Az apostoli kormányzó halála után a kérvény beadása és az ügy továbbvitele elakadt.

Az 1960-as évek végén került sor a budapesti Egyetemi templomban a magyar nyelvű vesperás bevezetésére, oly módon, hogy a régi esztergomi hagyományt, a mai követelményeket, a helyi viszonyokat és az élő hagyományokat egyaránt figyelembe vevő szertartás jöjjön létre. Így került felújításra például a húsvéti keresztségi körmenetes vecsernye is. E vesperások fénykorában (melyet a papnövendékek buzgalma, az előjárók, jelesül két egymást követő rektor példaadó vezetése, a világiak, elsősorban fiatalok sokszor hősiek áldozatvállalása jellemzett, s mely a liturgiában nem a legkevesebb kötelezőt, hanem a legtöbbet akarta teljesíteni) úgy látszott, az esztergomi hagyománynak a helyi kezdeményezésen túlmutató jelentősége is kibontakozhat. Sokféle körülmény játszott közre abban, hogy nem így történt.

Az esztergomi liturgia jegyében került sor az 1970-es évek elején Becket Tamás zsolozsmájának felújítására az esztergomi Tamás-hegyen. Ennek folytatásaképpen tartja meg ma is – bár változott módon – évente hivatalosan is a Becket-vecsernyét Esztergom.

Jelentős tudományos, szellemi, spirituális előkészülettel indult meg e hagyomány feltárása az új magyar temetési szertartás kialakításakor. Végso kivitelében azonban oly sokféle – egymással ellentétes – irány, befolyás, izlés és kompromisszum kapott helyet a temetési könyvben, hogy az esztergomi liturgia néhány eleme ugyan szerepel benne, de éppen világos elrendezése, megnyugtató struktúrája és stílusegysége alig érvényesülhet az egyéni ihletre támaszkodó versezetek halmazában.

Végül az esztergomi liturgia bizonyos elemeinek felhasználására mód nyílhatott az új Népénektár szerkesztésekor. A mise változó énekei közé bekerült néhány szép Alleluja-vers és más szöveg. A függelékben, főképpen a nagyheti szertartásrendben mint „gazdagításra felhasználható” kiegészítés helyet kapott néhány zenei és szertartási elem is (például Virágvasárnap, Nagypéntek, húsvéti vigília, húsvéti játék). Hasonlóképpen gazdagodhatott a népszolozsmák anyaga is e liturgikus hagyományból.

Máriával együtt hallgatjuk Gábor főangyalt is, aki ezt mondja: „Noli timere, Maria! – Ne félj!” S ez volt az első szó, amit II. János Pál pápa mondott pápaságának első napján: „Ne féljetek!” Bármik legyenek is életünk nehézségei, nem félünk, mert tudjuk, hogy Isten szeret minket, és Isten velünk van. S az Úr magát adja nekünk eukarisztiájában, az Úr nekünk adja magát mindenható kegyelmével, és az Úr mindennap elkísér bennünket létünk ösvényén.

Paul Poupard bíboros máriaremetei szentbeszédéből

Végső valóság és jelentés

Új fogalmak a tudományban

A régi természet- és szellemtudományok statikus világnézetét századunkban a dinamikus gondolkodás váltotta fel. Az empirikus tapasztalati tudományokat nem lehet többé az érzéki felfogásra visszavezetni – fejtette ki 1959-ben Karl Popper. Ezzel az úgynevezett természettörvények örök érvényessége megdőlt, és helyét a tudós szakemberek társaságának személyes megismerés- és értékrendszerétől függő *paradigmája* vette át. A természettudományos megismerés „személyes ismeret” – bizonyította Michael Polanyi. Addig tart, amíg a szünet nélkül feltörő kérdések megoldására alkalmasabb újabb nézet meg nem dönti. Ennek következtében egy nézet bizonyítása, illetőleg megcáfolása már nem az egyszerű tapasztalás révén történik. A mai tudomány nem egy múlt századi, „tényekkel bizonyított alaptételét” adta már fel. Nem lehet többé azt állítani, hogy a bizonyítás, illetőleg a cáfolás nem más, mint az elmélet megegyezése vagy meg nem egyezése a tényekkel, mivel éppen a tények fogalma változott meg gyökeresen. Azért sem lehetséges többé ilyen megegyezés, mert – mint említettük – a természettudomány nem egyéb, mint „teória” (a megfigyelt jelenségek magyarázatára elfogadott tudományos alapelvek összessége). Minden teóriának, egy-egy tudomány sajátos horizontjának sajátos logikája, érvelési módszere és kísérletezési szabálya van.

A mai tudomány a kísérletezést nem tekinti többé a természet világába való erőszakos behatolásnak, hanem inkább felületes párbeszédnek, melyben a természet egy, a kísérletező tudós által feltett kérdésre vagy határozott nemmel, vagy hallgatólagos igennel válaszol. A sikeres kísérlet tehát nem bizonyítja többé a feltevést, mint azt régen gondolták. A sikeres kísérlet csupán annyit jelent, hogy a nézet egy újabb próbát kiállt, tehát egyelőre még nem avult el. Hasonlóképpen a felfedezés sem más, mint egy új nyelv feltalálása, melynek segítségével a természet készségesebben és tartósabban elegyedik párbeszédbe a kísérletezővel. A természet válasza valamiképpen az egész világegyetem válasza, ami természetesen nem úgy jelenti a kérdés megértését, mint amikor például a szellemtudományokban egy személy egy másik személlyel gondolkodásközösségre lép. Csupán olyan erőmennyiség felszabadítását és rendelkezésre bocsátását jelenti, amely a tudós környezetében lemérhető változást okoz. Ezért a sikertelen kísérlet sem értelmetlenség, hanem inkább használatra alkalmatlan nyelv, mely nem képes energiát felszabadítani a tudós számára. A termodinamika fogalmai szerint halott, azaz eredménytelen a kísérlet, mert nem sikerült az energiák egyensúlyát megdőntenie.

Az új valóságfogalom nemcsak a tudományos bizonyítás és kísérletezés értelmét, hanem egyben a tudományos felfedezés kritériumát is megváltoztatta. A feltalálás csak akkor bizonyul felfedezésnek, ha a valóság hagyományos képét megrázó eseményről – Thomas Kuhn szavával –, tudományos forradalomról van szó. A valóság fogalmának e meghatározása alapján a világegyetem számos alacsonyabb és magasabb létsíkból, létformából tevődik össze. Értéküket az adja, hogy több vagy kevesebb tudományos forradalmat létrehozó erővel rendelkeznek-e.

Minden kísérletezésnek, illetőleg felfedezésnek az adott szakterületen kívül is van hatása. A különböző felfedezések kölcsönösen hatnak egymásra, mert a világegyetem

teljes valósága ebből a szempontból kimeríthetetlen fejlődési összefüggéseket tartalmaz. A tudomány, a tudományos megismerés, a valóság és az ezzel járó kísérletezés, felfedezés és bizonyítás új fogalmainak hátterében lehet megérteni és érzékelni az *Ultimate Reality and Meaning* folyóirat keretében zajló új interdiszciplináris kutatást.

Az új interdiszciplináris kutatás története

A kutatás gondolata 1967-ben vetődött fel. Egy százoldalas tervezetet küldtünk szét száz szakembernek. Volt köztük antropológus, pszichológus, szociológus, filozófus, teológus, művész és természettudós. A visszhang nemcsak hogy bátorító, hanem segítő is volt. Több hibát kijavítva, számos új ötlettel gazdagodva, 1969-ben az ottawai egyetem folyóiratában jelent meg a tervet meghirdető cikk. 1970-ben megalakult az *Institut for Ultimate Reality and Meaning* tudományos társaság, melynek ma körülbelül 400 tagja van a tudományok legkülönbözőbb ágaiból és a világ legkülönbözőbb tájairól. Mindnyájan egyetemi tanárok.

Hosszas előkészületek után, 1978-ban indult meg a folyóirat *Ultimate Reality and Meaning* címmel. Tekintélye azóta fokozatosan nő, ma több mint 15 szakfolyóirat jegyzi és kivonatolja a benne megjelent cikkeket. Előfizetőinek java része észak-amerikai és japán egyetemi könyvtár. Torontóban kétevenként nemzetközi konferencia keretében száz tudós találkozik és beszél meg témáját kollégáival. A konferencia célja elsősorban a folyóiratban közlendő témák és tanulmányok vizsgálata.

A kutatás célja

A folyóirat célját alcíme jelzi: „Interdisciplinary Studies in the Philosophy of Understanding”, azaz „a megértés filozófiájának interdiszciplináris kutatása”.

A megértés emberi mivoltunk egyik legsajátosabb titka. Mi is történik velünk, mikor azt mondjuk, hogy értünk, hogy megértünk valamit? Hogyan lehet, hogy egyes dolgokat megértünk, másokat nem? A megértés társadalmi kérdés is. A borszín, a nyelv, a vallás különbsége mellett a megértés a legfontosabb társadalmi megkülönböztető jegy. Ez így volt mindig és még inkább így lesz a jövőben. Az átlagember és a tudós közti társadalmi különbség egyre inkább növekedni fog. A világ mindjobban a tudósok kezébe kerül.

A megértés nemcsak a társadalmi különbségek egyik összetevője, hanem életkor kérdése is. A felnőtt másképp ért meg dolgokat, mint a gyermek. A tudományágak különbségének magyarázatát nem annyira az adott valóságban, mint inkább az egyes emberek szellemi hajlamaiban, adottságaiban, törekvéseiben kell keresnünk. Azért vannak különböző tudományok, mert különféle tudósok vannak. Különféle tudósok pedig azért vannak, mert egyesek a környezetük és a velük született képességeik alapján jobban ki tudták fejleszteni a minden emberben egyaránt meglevő adottságokat.

Az ember természettudósként az egyes tárgyak tér- és időbeli viszonyát akarja vizsgálni. Mint filozófus a különböző tudományok tárgyainak sokaságában és bonyolult összetettségében szeretne összefoglaló egységet teremteni. Mint történész szeretné az említett tárgyak és események egészéhez való viszonyában önmagát – azok szerzőjeként és függvényeként – szemlélni. Az ember pszichológusként önmagát kutatja mint tárgyak és események világába ágyazott, de azok tér- és időbeli megkötöttségét valamiképpen mégis meghaladó személyt. Mint szociológus nem a saját világában egyedülálló, hanem az emberek interszubjektív, személyek közösségében élő énjét kutat.

ja. Az ember etikus lényként a tárgyak és események világában keresi mindazt, ami jó az egyes és az emberek összessége számára, amennyiben az ember a közösség teremtménye is. Mint művész képes a valóság bonyolult sokaságában és egységében meglátni a lét megejtő, elragadó intenzitását, amely éppen tér- és időformákban akar megtestesülni. Mint vallásos lény vallásának tudatos művelőjeként a valóság bonyolult sokaságában és egységében képes egy, a rossztól megváltó folyamatot felismerni, és ennek magát fentartás nélkül átadva, benne tevékenyen részt venni.

Ebből is látható, hogy a megértés emberi sajátosság. Mind a közös, mind pedig az egyéni emberi élet titka a megismerés titka. Megismerni annyi, mint egy adottságot az előzetesen felfogott egészre, végső valóságra vonatkoztatni. Amilyen a végső valóság, illetőleg az értelemfogalma valakinek, olyan a megértése is. A különféle embereknek, a különböző tudományágaknak mind megvan a maguk végső valósága, ha úgy tetszik, végső állomása. Ez a végső állomás a kutatás célja és egyben meghatározója. A felfedezés azt jelenti, hogy a végső állomás nem végső többé. Nem végső valóság többé, mert a felfedezés révén újabb, eddig nem ismert lehetőségek tárultak fel. A folyóirat főcíme, *Végső valóság és végső jelentés*, csak az idő perspektívájában fejezi ki a folyóirat alapgondolatát (ti. végső az, melynél az ember számára nincs „tovább”). Ha ugyanezt a gondolatot a tér perspektívájában akarjuk kifejezni, akkor inkább horizontról, látókörről beszélünk, és a kutatás témája az emberi megértés horizontja lesz. Ha a tér és idő perspektívája helyett a személy perspektíváját vesszük fel, akkor a végső valóság személyes lesz, és ezzel Isten lesz a kutatás célja és meghatározója.

E hármas perspektíva az emberi lét hármas, tér, idő és személyi-társas létmódjában gyökerezik. Mivel az ember térben él, és térben lát, mindent, amit látni és tudni akar, egy horizonton érzékel és fog fel. Mivel az ember időben él, mindent, önmagát is beleértve, időben érzékel, tehát mindennek a kezdetét és végét keresi. Végül mivel mind a teret, mind az időt személyesen éli meg, személyként fogja fel a végső látóhatárt és ismeri fel a kezdetet és a végét. Így a személyes Isten a végső valóság és a végső magyarázat. Ez, a minden emberben, megismerésben és tudományban aktívan jelenlévő végső valóság, horizont, illetve Isten áll kutatásunk középpontjában.

A kutatás módszere

A kutatásnak négy szakasza van. Az első a témák felvázolása. A második a témák kidolgozása és az e célra alapított folyóiratban való közlése. A harmadik a tanulmányok kiadása egy több kötetes enciklopédiában, végül az összegyűjtött anyag tanulmányozása az embert történetének kezdete óta mozgó dinamikus titok közelebbi megismerése végett.

Az első szakasz 1978-ban fejeződött be. Több mint ötezer témát gyűjtöttünk össze: az első részben az öt földrész különböző nyelvcsaládjai és kulturái szerepelnek. Ezt követi a történelem Krisztus előtti és Krisztus utáni korszaka a 19. századig; végül a 20. század hét különböző tagozattal szerepel: egyének, művészetek, országok, vallások, tudományágak, emberi foglalkozások, emberi állapotok (például: kor, egészség, betegség, gazdagság, szegénység, nemek, eszmerendszerek).

A második és a harmadik szakaszban az a célunk, hogy hitelesen összegyűjtsük mindazt, amit az ember Földön való megjelenése óta a végső valóságról, az élet céljáról valaha is kigondolt. A folyóiratunkban való közlés célja az, hogy a tudósok saját szakterületükön belül megvitathassák és értékelhessék az adott tanulmányt, hogy a cikk tudományossága elérje-e a kívánt mértéket, a kutatás fő célját; a végső valóság az adott esetben a legerőteljesebben van-e kifejtve. Csak az így megvitattott és javított tanulmányok kerülnek az enciklopédiába.

A negyedik részben azt vizsgáljuk, hogy egyazon időben a Föld különböző helyein feltűnő felismerésekben, magyarázatokban lehet-e valami szabályszerűséget felismerni, ami bizonyos betekintést enged a végső valóság természetébe. A történelmen végighúzó kérdés és az ember szüntelen vívódása e kérdéssel azt jelzi, hogy ez a kérdések kérdése, és az emberi lét megismerésének egyik legmélyebb lehetősége. A hívő ember szóhasználatával: betekintés az örök valóságba.

A kutatás eredményei

A kutatásnak első eredménye az, hogy a tudományok és a tudományos módszerek számára a kutatások olyan új kérdéseket vetnek fel, melyek próbára teszik az eddigi kérdéseket és módszereket. Ha kérdésünk az adott tudományban témába vágó kérdésként elfogadható, akkor új módszer keresése válik szükségessé, mely a régi módszerek és megoldások általános és „örök” érvényességét megkérdőjelezi, és ennek következtében egy új hermeneutika, új értelmezési módszer születhet. Ezen túl az egyes tudományterületek elhanyagolt témáira hívják fel a kutatók figyelmét. Folyóiratunk továbbá nemcsak a keleti és nyugati, hanem az azonos területen belül létező különböző iskolákat, különböző nézetű tudósokat is közelebb hozza egymáshoz, és alkalmat nyújt számukra, hogy egymást tájékoztassák, és – ami ennél is több – hogy egymástól tanuljanak. Egy további eredménye még, hogy előmozdítja az emberek közötti egységet. Segít, hogy a különböző kultúrák, országok, nézetek egymást kölcsönösen megértsék, megbecsüljék, és így lehetővé váljék az egymás felismeréseiből való gazdagodás. Segíti emellett a vallásokat és az egyházakat is, mivel figyelmüket rávezeti arra, hogy a lényeges különbség nem a felszínes magatartásokon és szokásokból, hanem a valóság végső meglátásából adódik.

Folyóiratunk elősegíti azt is, hogy az ember megértse önmagát, hiszen minden ember egyedisége és eredetisége éppen a végső valóság sajátos és egyéni megfogalmazásán múlik, mert éppen ez az egyéni élet titka; ebben mindnyájan egyek vagyunk, és ugyanakkor különbözőek is. Ha ezt belátjuk, akkor talán többé már nem félünk egymástól. És ha nem félünk egymástól, akkor nem akarjuk a másikat elnyomni vagy akár el is pusztítani. Robert Adrey írja *Territorial Imperative* című könyvében, hogy talán egyszer – nem feltétlenül a mi életünkben – létrejön a különböző tudósok és művészek találkozása, ahol a lét alapvető kérdéseit fogják megtárgyalni és tanulmányozni: „Honnan jövünk? Hová megyünk? Hová tartozunk? Mi a végső valóságunk?” Ez a hatalmas szimpózium azóta megkezdődött.

Végül utoljára, de nem utolsósorban legyen szabad még egy eredményt említenem: ez Isten ismerete. Istent ismerni és látni nemcsak minden hívőnek, hanem minden egyes embernek is titkos vágya, hiszen Isten ébresztette föl ezt minden ember lelkében. És ha Isten ültette belénk ezt a kérdést, akkor segít is bennünket a megválaszolásában. Ha pedig ez így van, akkor minden kérdésben és minden válaszban Istentől kapunk valamit. Minden emberben Isten tanúságtétele nyilvánul meg valamiképpen. Amikor az embereket fölkeressük kérdéseinkkel és meghallgatjuk őket, Isten szavát keressük bennük. Azért kutatjuk a történelmet, mert szeretnénk összegyűjteni minden jelet, amelyet Isten adott a számunkra – addig is, amíg őt halálunk után színéről színre nem látjuk. A feltámadt ember majd egyszerre láthatja be kutatásának értékét és gyarlóságát is.

RÁBA GYÖRGY

Halandó expedíció

*Noha csak a lehet igaz
s minden eset érvénytelen
fölrakok egy mosolyt
egy uti ráncot
reggeledem*

*Előre nem tudhatom
ki lesz aki megmásított
és kicsoda vezet rá
gazdámul ismernem
vonásaimat*

*Hol az innen hol a túl
két tudni akaró
talppal tisztelek utakat
minden lábnyomom egy-egy
kérdés*

*Hogyan kell meghalni
földerengő alak
fedd meg porondom önfejű
szóra bírhatatlan
göröngyeit*

*Hadd mondjam el végre
én vagyok akinek fülébe
megsúgták az átkelés
időszámítás óta titkolt
jelszavát*

Volt egyszer

*Ahol lakunk
De ott csupán
egy melltűbe zsugorítva
pergetjük napjainkat
kendőzött ábrázatú
gazdánk föltesz reggelente
rak félre minden este
Ahol lakunk otthonunkat
apró termetű
mérges házörző
hordozza drótszörű hátán
S az eb elkóborolt
keresem nincs sehol*

Az emberi jogok filozófiai és teológiai megalapozása

Sokat beszélnek napjainkban az emberi jogokról. Mi tartozik ehhez a fogalomhoz? Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (1789) szerint: „a szabadság, a tulajdon, a személyi biztonság, az elnyomással szembeni ellenállás tartozik ide, valamint a vételség feltételezése mindaddig, míg valakit a bíróság bűnösnek nem ítelt, végül a gondolat- és vallásszabadság”. Ennyi az egész? Vagy ide tartozik a munkához, az egészséghez, az egyén anyagi és szellemi fejlődéséhez stb. való jog is?

Mindez igen fontos, korunk alapvető kérdéseire tartozik. Ugyanakkor – legalábbis bizonyos oldalakról – ennél radikálisabb megközelítések is születnek: Léteznek-e egyáltalán emberi jogok? Vagyis olyan általános, az emberrel szorosan összefüggő jogok, amelyek mindennél, még az államnál (vagy más, az emberi közösségért felelős fórumnál) is előbbrevalók?

Ha a létét vonjuk kétségbe, akkor tulajdonképpen a gyökerét kutatjuk: Min alapulnak az emberi jogok? Lehetséges-e filozófiai megalapozásuk? Másrészt – keresztény oldalról – milyen teológiai alapot adhatunk, amely megfelel a filozófiai szempontoknak? Ezek a kérdések kétségkívül a legfontosabbak ma az emberi jogok témájában, ezekre szeretnék néhány gondolattal reflektálni.

Filozófiai megalapozás

Az ember alapvető jogait tagadók olyan értékeket mondanak előbbrevalónak, mint például egy városhoz, egy nemzethez való tartozás vagy a vele vállalt szolidaritás. Azt vallják, hogy ha az általános emberi jogokat minden fölé helyezzük, akkor „kárt szenved a közösségi szolidaritás, a nemzeti összetartozás”; nem lehet „minden embert azonos kritériumok alapján megítélni, nincs azonos képünk az egész emberiségről”. Kivéve azt, hogy „az embereket egyenlőknek tekintjük”: ez azonban ebben az összefüggésben teljesen abszurdummá válik.

Mások az emberi jogokban akadályt látnak a darwini szellemű társadalomfelfogás számára; ők ugyanis azt vallják, hogy az erőseknek le kell győzniük a gyengéket. „A teremtető erő... a hatalom és a boldogság utáni vágy” – L. Pauwels kifejezésével – megváltoztatta a legfőbb értékekről vallott felfogást.

A filozófiai válasz lényege az, hogy az embereknek egyenlő szabadságot követel, bármilyenek legyenek is a társadalmi különbségek, az emberek közötti egyenlőtlenségek. A szabadság az önmeghatározás képessége, amelyet elismerünk egymásban. Ha erre a felismerésre eljutunk, tisztelet ébred bennünk az ember iránt.

Nem azt állítjuk, hogy az emberi jogok alapja a szabadság, hanem azt, hogy e jogok alapja az emberek *egyenlő* szabadsága. Ez pedig a *másikban* felismert szabadságot jelenti. Vagyis a legelső emberi jog, a szabadság nem valamely tulajdon, önmagunk birtoklása, amely inkább befelé fordít, önmagunkba zár és így megakadályozza a másik emberként való elismerését. Ellenkezőleg: a szabadság az önmagunkkal szemben tartott távolság. Távolság, amely nem jöhet létre anélkül, hogy meg ne ismerjük a másikat, szintén önmeghatározásra képes embert, aki egyáltalán nem a mi tulajdo-

nunk. A szabadság kapcsolat, mely annak a gondolatnak konkrét előfeltétele, hogy az ember egyszerre indul el önmaga és mások felé.

Az egyenlőség – nevezetesen az egyenlőség a szabadságban – a hagyományos filozófia alapvető elve, amellyel meghatározta az emberi jogokat. Így például Locke-nál, aki egyik tipikus előfutára az Emberi Jogok Nyilatkozatának. Locke szerint az emberek természetes állapota a „szabadság” – ezt kell megővni az államban –, de „ez egyben az egyenlőség állama, ahol minden hatalmat és tekintélyt a kölcsönösség jellemez, senkinek sincs több hatalma, mint másoknak”. Ez magyarázza, hogy – követve a hagyományos gondolatmenetet – ma az emberi jogokról úgy beszélnek, mint elsősorban a *másik* jogáról, és a személyiség központi jegyének sokkal inkább a „tiszteletet” tekintik (a más-ság tiszteletben tartását), mint a szabadságot (amely ön-birtoklássá válhat).

Így elmélkedik Pierre Daubercies és Charles Lefebvre, akik a Katolikus Egyetemek Nemzetközi Szövetsége megbízásából foglalkoztak az emberi jogok alapjaival; a szerzők munkájukban E. Levinas eszméit követik, aki szerint az emberség alapvető meghatározója a más-ság. Idéznek a „Teljesség és Végtelen” című (1961-ben megjelent) munkájának Előszavából: „E könyv célja az egyéniség védelme, de azt nem úgy fogja fel, mint önző szembenállást a közösséggel, hanem mint a Másik elfogadását, mint vendégszeretetet.”

Ebben a perspektívában a Másik bizonyos szempontból megelőz minket. E. Levinas írja: „Az emberiség egysége későbbi, mint a testvériség.” Vagy másutt: „Hogy minden ember testvér, azt nem magyarázza hasonlóságuk, sem egy közös ok, amelynek valamilyen okozatai, mint ahogyan az érméken azonos jel utal a készítőjükre ... Az egyenlőség szabadságot teremt, ezáltal mindenki szabaddá válik. A másikért vállalt felelősségem alkotja az alapját a testvériség ősi tényének.” Kapcsolatba kerülünk egymással és kölcsönösen elismerjük egymást.

Ezt a szemléletet tagadják azok, akik nem akarnak beszélni az emberek egyenlő szabadságáról és még kevésbé az általános emberi jogokról. De nem tagadják-e meg így az ember megismerését – még önmaguk megismerését is? Ha nem ismernek el mást, csak egy város vagy nemzet különálló tagjait, sőt csupán a pusztá „erőt” vagy „hatalmat” ... ez annyit jelent, hogy még önmaguk számára is tarthatatlan helyzetbe zárkoznak be. Ezzel ellentétben az emberi jogok biztos és szilárd alapja az a filozófiai érvelés, amit az előzőkben felidézünk.

Teológiai megalapozás a filozófia kizárásával

Mit mondhatunk teológiai szempontból az emberi jogok alapjairól? Bizonyos körökben olyan teológiai megalapozást vallanak, amely kizárja a filozófiai alapozást. Ez nem engedi meg, hogy elhiggyük: az egész emberiség valóban méltó az emberi jogokra. Vizsgáljuk meg ezt a szempontot.

Két református svájci teológus, E. Fuchs és P. A. Stucki írt a kérdésről a közelmúltban: „Az emberi jogokat csak akkor ismerhetjük fel végső jelentőségükben, ha úgy tekintjük ezeket, mint Isten törvényének a kifejezését.” Ebben a mondatban egyetértek a „végső jelentőségükben” kifejezéssel. Mégis van bennem bizonyos aggodalom. A két szerző úgy véli, hogy végül is ma – az ENSZ Alapokmánya idején – nincsen már közösen felismerhető valóságos alapja az emberi jogoknak, „a historicizmus és a pozitivizmus már letarolták az erkölcsi kapcsolat életterét”, nem mozgathat bennünket más, mint a következményektől való félelem. „Még képesek vagyunk felháborodni – írják – a népirtás vagy a terror láttán. Még fel tudjuk ismerni az emberi jogok hiányát, ... még fel tudjuk ismerni, hogy az emberi jogok szisztematikus sem-

mibevevése csak halált hozhat... Ily módon ismerjük fel végül is az általánosan elnyomott emberi jogok jellegzetességeit az emberiség egészében.”

„Mindez sok és kevés egyszerre. Mint Fuchs és Stucki is megjegyzik: „a tragikus tiltakozás e légköre ártalmas, ki kellene már kerülnünk belőle”. Másutt azt kérdezik: „Most, amikor nem lehet már Istenre hivatkozni, hogyan lehet ugyanazt vallani, mint akkor, amikor még nem vetettük el Őt? Hogyan tegyünk úgy, mintha semmi nem változott volna, mikor pedig elvesztettük Istent?” És megerősítik: „Teljesen kizárt azt remélni, hogy az értelem útján eljuthatunk a természeti törvényhez, amely minden lehetséges törvény abszolút alapja.”

Ők tehát az isteni törvény teológiája alapján állnak, amely az isteni teremtetést kíséri. „Isten jóságának ajándéka... mint a teremtetés.” „A törvény feladata – teszik hozzá – megkövetelni a másik ember más-ságának elismerését, következésképpen minden olyan hatalomról való lemondást, ami csökkenthetné mások jogait. A másik soha nem lehet olyan, mint egy rendelkezésemre álló tárgy.”

De – folytatják a szerzők – ez olyan bizalmat feltételez, ami bizony ritka; gyakoribb a bizalmatlanság, amikor „a törvény a hatalom eszköze lesz, mely erőszakra alapozott rendet szentesít”. A bizalom nem állhat helyre egyedül a törvény által; hanem csak akkor, ha „a törvényhozó bátran, szinte védtelenül, teret nyit a másíknak a szeretetben”. Akkor mutatkozik meg a törvényhez kapcsolódó ígélet értéke. Ettől kezdve a törvény – az Evangélium alapján – ismét képes biztosítani a szabadságjogokat, tiszteletben tartva a különbözőségeket. Azt mondhatjuk: az emberi jogok az isteni törvény kifejezői: „Isten akaratát fejezik ki napjainkban az emberek számára.”

Ebben a megfogalmazásban az emberi jogok teológiailag megalapozást kapnak, anélkül, hogy filozófiailag megalapozottak lehetnének. Ez – Fuchs és Stucki szerint – lényeges a reformáció eszmevilágában. „A középkori gondolkodással való szakítás – írják – nyilvánvaló: az ember igazságát nem alapozzák többé az Istennel egyesítő lényegi kapcsolatra (az ember Isten képmása), hanem az egyetlen Szóra, amely az emberhez szól és fölkelti felelősségtudatát.”

Nem vagyok biztos benne, hogy a fenti nézetek általánosak lennének a reformátusok között. Maga Calvin például elfogadta bizonyos jogok, nevezetesen az ember jogainak létét a természetben a bűnbeesés ellenére. Azt vallotta, hogy „az ember társas természetű, és természettől hajlik társadalom létrehozására és fenntartására. Látjuk, hogy vannak olyan általános vélekedések a tisztességről és a társadalmi rendről, amelyeket minden ember elfogad. Mindenki elismeri például, hogy egy emberi közösség létét szükséges bizonyos törvényekkel szabályozni, és e törvény alapelemei mindenkiben föllelhetők. Ebből adódik, hogy a népek, de az egyes emberek is mindig elfogadnak törvényeket, mert mindnyájukban természettől élnek ezek a törvények – törvényhozók és tanítók nélkül is.”

Nyitottabb teológiai megalapozás

Az ide vonatkozó keresztyén forrásokból nyilvánvalóvá válik, hogy az embert Isten Szava hívta a felelősségre (amint azt Fuchs és Stucki hangsúlyozzák), valamint hogy az ember mindig „Isten képmása” marad, és így képes a maga módján ugyanúgy tekinteni a másíkra – és távolságot tartani önmagától –, ahogyan Isten. Daubercies és Lefebvre „Tisztelet és szabadság” című könyvükben írják: „Mindnyáján Istentől eredünk. Az Írás ezt világosan kijelenti Ábrahám fiáról: »képére és hasonlatosságára teremti őt« (Gen 5, 3). A gyilkosság tilalma is innen ered: »Aki embervért ont, ontsák ki az ő vérét is. Mert az embert Isten saját hasonlatosságára teremtette« (Gen 9, 6). Ez a parancs még nem az igazságszolgáltatásban gyökerezik, mint később a szemet

szemért szankció, hanem abban a tényben, hogy a másik embert bevonja egy bizonyos szentség és nagyság, amely a Másikhoz, a Szenthez való hasonlóságán alapszik.”

Ha tehát az ember nagysága azon a tényen alapszik, hogy ő „Isten képmása”, akkor miért nem fogja föl maga az ember, már a kinyilatkoztatás előtt? „A teológia – kérdezi Daubercies és Lefebvre – nem a kinyilatkoztatással folytatott dialógus nyomán születő antropológia-e?”

Majd így folytatják: „Ez a perspektíva az embereket egymáshoz való kapcsolatukban – feszültségeik és kiegyenlítődéseik játékában – mint relációs, egymással kapcsolatban álló lényeket tekinti; nehezen ismerjük el ugyanis bizalommal egymás szabadságát, a másik létének tiszteletet parancsoló növekedését és értékesebbé válását; ez a relációs antropológia lesz az alapja a kapcsolatok teológiájának, amely az isteni Személyek örök születésén alapul.”

„Az ember alapvető joga a hívó számára azt jelenti, hogy olyan kapcsolatokat teremthet másokkal, amelyek révén – önmaga és mindenki más számára – a Szentháromság képmásává válhat.” Ez a szemlélet alapvetően teológiai. De az ember joga erre a nyitottságra, erre a tiszteletre, erre a részvételre azóta megvan, amióta ráébredt emberségére, vagyis arra, hogy alapvetően kapcsolatteremtésre született. Röviden: az emberi jogoknak ez a teológiai szemlélete nem zárja ki, hanem inkább feltételezi a filozófiai magyarázatot.

XXIII. János és a II. Vatikáni zsinat szemlélete

Ilyen értelemben foglalkozott XXIII. János pápa híres enciklikájában, a „Pacem in terris”-ben az emberi jogokkal. Tudja, hogy olyan igazságot fogalmaz meg, amely mindenkinek a javát szolgálja, ezért nyíltan leszögezi: „Minden jól szervezett és jól működő közösség alapelve az, hogy minden ember személyiség, azaz értelemmel és szabad akaratallal felruházott lény. Ebből következően olyan jogai és kötelességei vannak, amelyek közvetlenül természetéből folynak: ezért egyetemesek, sérthetetlenek és ki nem sajátíthatók.”

Ezek után a pápa kijelenti – nem azért, hogy viszályt keltsen, hanem azért, hogy egy teljesebb szemléletet mutasson be: „Ha az emberi személy méltóságát az Istentől kapott igazságok fényében szemléljük, lehetetlen, hogy még nagyobbra ne becsüljük. Minden ember Krisztus Jézus vérén lett megváltva, a természetfeletti kegyelem révén Isten fiává és barátjává lett, és az örök dicsőség javainak örökösévé.”

Valamivel később a II. Vatikáni zsinat így fogalmaz: „Hívók és hitetlenek általában egyetértenek abban a kérdésben, hogy a Földön mindennek az ember a középpontja és a csúcsa.” Ezután ugyan leszögezi a zsinat, hogy igen eltérőek a vélemények arról, hogy „mi az ember”, és ezért hangot ad kétségeinek és aggodalmának. Mégis reméli, hogy az ember igazságának kérdésében sokan egyetértenek. „Nem önáltatás, ha az ember az anyagi világnál magasabbrendűnek ismeri el, és többre tartja magát, mint a természet egy részecskéje vagy a társadalom valamilyen névtelen alkatrésze. Benső valójával ugyanis az anyagi mindenség fölé emelkedik, ebbe a mély benső világba vonul vissza, amikor szíve rejtekét keresi fel: itt Isten vár rá, a szívek vizsgálója, és ő is itt dönt saját sorsa felől Isten színe előtt.” Aki nem hisz, az „megoldatlan kérdés marad önmaga számára, és ezt homályosan látja is.”

A zsinat ezután az emberi jogok alapjává az egyenlőség elvét teszi, és nem egyedül a szabadságot – amint az előzőekben összekapcsoltam az egyenlőséget és a szabadságot –, mert nem létezik szabadság másokkal való kapcsolat nélkül. „Minden ember alapvetően egyenlő, mert mindnek szellemi lelke van és Isten képmására van teremtvé, mindegyiknek ugyanaz a lényegi természete és az eredete, s mivel Krisztus

mindnyájukat megváltotta, mindnek ugyanaz a hivatása és az Isten szándéka ugyanaz velük.”

Az egyenlőség fontos elvéről nem beszélt a liberalizmusnak az az ága, amely a társadalmi darwinizmushoz állt közel. A zsinat most igen szabatosan megfogalmazta az egyenlőség következményeit a jogok különféle típusaira. Először is az „alapvető jogokra”: „A diszkrimináció minden formáját – akár társadalmi vagy kulturális szempontból, akár a nemek, a fajták, a bőrszín, a társadalmi helyzet, a nyelv, a vallás szempontjából történjék: el kell utasítani mint olyant, mely ellenkezik Isten akaratával.” Ez teljesen egyértelmű megállapítás.

Az emberi jogok többi tartományával kapcsolatban a zsinat a következőket mondja: „Noha az emberek között léteznek jogos különbségek, a személyek egyenlő méltósága mégis megköveteli, hogy mindenki számára emberibb és méltányosan egyenlő életfeltételeket teremtsenek. A kirívóan nagy gazdasági és társadalmi különbségek, amelyek az emberiség egyetlen nagy családjának tagjai és népei között mutatkoznak, botrányosak, és ellenkeznek a társadalmi igazságossággal, a méltányossággal, a személy méltóságával, és veszélyeztetik a társadalmi és a nemzetközi békét.” A túlságosan nagy különbségek tehát összeegyeztethetetlenek a ténnyel, hogy az emberek valamennyien egy nagy „családhoz” tartoznak, állapítja meg a zsinat. Ebben az értelemben magyarázzák általában a társadalmi jogokat, ahogyan ma mondják: a „második” és a „harmadik generáció” jogait.

A jogok kiterjesztése és megalapozása

Az emberi jogok szempontjából a legfontosabb a biztos és jól értelmezett megalapozás. A gazdasági és kulturális változások magukkal hozzák e jogok tartalmának újabb kifejtését, új szempontból való vizsgálatát vagy éppen a megfogalmazás módosítását – de az alapvető emberi jogok helyes értelmezése biztosított marad, ha világosan fölismerhető e jogok alapja. Ennek az alapnak a lehető legáltalánosabb szempontokon kell nyugodnia. Szorosan kell kapcsolódnia a filozófiai szemponthoz akkor is, ha lényegében teológiai; de nyitottnak kell lennie a teológia felé akkor is, ha elsősorban filozófiai.

Összegezésül érdemes idézni II. János Pál 1980-ban az UNESCO-ban mondott beszédéből. Ez a beszéd ugyanis remek példája a filozófiai és a teológiai szempontok összekapcsolásának. „Az Evangélium – mondotta a pápa – alapvetően kapcsolódik az ember emberi természetéhez is... A teremtés azt jelenti, hogy a teremtményt, az embert úgy kell tekinteni, mint sajátos és önálló értéket, amely hordozója a személy transzcendenciájának. Meg kell erősíteni az embernek önmagába vetett hitét. Sőt, szeretni is kell az embert azért, mert ember.” Röviden és paradox módon, de igen mélyértelműen: a Kinyilatkoztatás, Isten maga megerősíti, hogy „az ember önmagában érték”. Az embernek önmagáért való tisztelete egy lényegű a Kinyilatkoztatással. Vagy megfordítva: a Kinyilatkoztatás tárja fel a másik „tiszteletét” annak minden következményével együtt.

A Vízibornýú

Egyik legelső gyerekkori élményem határozott kontúrú: hároméves vagyok, talán még annyi sem, a zongorára ültettek, ott várakozom, apám új hanglemezzel érkezik, mögöttem áll a gramofon, apám mindjárt meg akarja osztani az élményét, zeng is már a fülemben a hátam mögül az amerikai sláger. Apám nem tud angolul, de szeretné énekelni, hisz minden dallamot első hallásra rögzít rendkívüli zenei memóriája, nekem is tetszik a dal, dűnnyögném utána én is, hiszen mi ketten együtt szoktunk énekelni, de nem sikerül, idegen nyelvű a szöveg, hát mit daloljak és hogyan, pedig milyen kellemes a melódia. *Titi* – kezd az apám – *tá tata titi*, próbálkozik tovább, ennek semmi értelme, ahogy megpróbálja utánozni legalább a vokálisokat, de azért csak küszködik, holott nem értem, mit közvetítene, szöveget követelek. Töpreng. Nem tudja a nyelvet, fogalma sincs, miről szól a dal, de ha arra kérem, énekelje el, ki kell találnia valamit. Jár fel s alá, fejét töri, én reménykedve figyelem, aztán egyszer csak megáll és rákezd az énekre. Nyelvi fantáziája bűvös játékaival már átírta a szöveget az ismeretlen nyelvből, kicsit furcsa közlés kerekedik belőle, de izgalmas és követhető.

*Lám Misi meg Kata előtt
Tóth Lórika leng. Vízibornýú.*

Micsoda élmény! Nem ismerem Misit, Katát sem, kivéve anyám egyik barátnőjét, de azt apám formálisabban szólítja, Tóth Lórika meg vadonatúj személyként lép családi mitológiánkba, ahol minden ismerősnek a szülei adtak nevet, volt a baráti körben Övigló, Vörösképű, Kralle és Goldfrász. Tóth Lórika eddig nem szerepelt, de a szavakból azonnal kiderült, nem vesztettünk semmit, mert udvariatlan lány, erőszakos, nézheti majd, mi lesz a sorsa, majd elintézi a Vízibornýú. Borjút láttam eleget, de az mind szárazon élt, persze ez nem zárta ki azt a lehetőséget, hogy vízbeli fajtája is lehessen. A Vízibornýú helyére került volna a tudatomban, ha van a mondatnak folytatása, de nem volt, apám csak a dal két első angol sorát magyarította, s ezzel megvette későbbi olyan esztétikai élményeim alapját, hogy sosem okozott gondot, ha valami szépirodalmi szövegnek vagy képzőművészeti alkotásnak nem volt realista megfogalmazása, attól még – éreztem –, hogy esetleg sose jövök rá a pontos megfejtésre, még élvezhetem a művet, sőt. Van az át nem élés átélésében valami rejtelem, ami pluszt ad hozzá. Akkor is, először szembesülve egy befejezetlen mondatral, azonnal működni kezdett a saját fantáziám, s kialakítottam mindenki segítsége nélkül magamban és magamnak, a valóságban mi is történt. Ezek szerint Misi és Kata előtt Tóth Lórika szemtelenkedett fel a hintára, mert hiszen minden hintán történik, máskülönben mitől lengene Tóth Lórika. Nyilván a sorrendet vétette el, elsőnek talán Misinek járt volna a játék, utána Katának és csak a legutolsó lett volna ő, de tolakodott, és azt a Vízibornýú nem helyeselte, és azonnal megjelent intézkedni, hiszen a második sor végén már kimondódik a neve, s ki tudja, merő gyöngédségből mit titkolt el előlem már megint a család, amely hozzászókkott, hogy mihelyt tragikus végű mese vagy szomorú dal jut a tudatomig, sirás következik, kétségbeesem, ezért írták át nekem heppienddel az irodalom csüggesztően végződő alkotásait. Elmeséltem az Ókútban, hogy Petőfi haramiáját is jó útra térítették a kedvemért, mert ordítottam a kétségbeeséstől, hogy az csak támaszkodik a fokosa nyelén, holott nyilvánvalóan

akasztás lesz az ügy vége, pásztor lett belőle, becsületes foglalkozású. Érdekelt a váratlanul felbukkanó Vízibornyú, megkérdeztem apámtól, mikor találkoztak, honnan ismeri. Nem is habozott, szüleim fantáziája fénylő világának sugárzó függőnye mögött két pályáját meg nem futott író derűje villódzott. „Vizibornyú a barátom – mondta apám –, nehogy félj tőle, jó állat, én lovagolok rajta, ha messzi útra megyek, csak olyankor te már alszol.” Kértem, egyszer keltsen fel, ha indul vagy érkezik, hadd találkozzunk. „Majd – ígérte apám. – Most Misié meg Katáé, mert Tóth Lórika megsértette őket, és nem szabad más ember helyét elvenni, ez illetlenség.” Messze nézett, nem teljesült vágyai után, nem tudtam, mit néz, de nagyon örültem, hogy neki barátja a Vizibornyú, egyáltalán, hogy a Vizibornyú a mi emberünk. Tovább érdeklődtem: „Mondja – anyámat tegeztem, apámat magáztam holtig, ez olyan volt, mint a kacérkodás, valamit azért távolítottunk, hogy még közelebb legyen, játék volt mindenképpen, nála tudatos, nálam öntudatlan –, maga akkor vízben lovagol?” „Persze felelte apám –, füttyölök neki, Vizibornyú kijön a vízből, én ráülök, indulunk.” És elkezdte újra az éneket és akkor már én is vele csipogtam, lelkesen és hamisan, de örökre megjegyezve az angol dalt, amelynek lemeze számtalan egyéb fontos tárggyal együtt eltűnt, mint az aranyozott, óriási, oroszlánckörmös karácsonyfaláb, a tálból az üveggyümölcsök, az etazser, amelynek lakkján hosszú kínai történet játszódott le, a zongoraszék, a gramofon. Vizibornyúra utoljára felnőttként apám temetésén gondoltam, a pap mellett lépegettem és rá-ránéztem hitetlenkedve a koporsóra, amely csak úszott a márciusi zöld fényben a debreceni temető üvegkocsijával együtt az irrealitásban. Hogy történhetett ez – kérdeztem magamban tőle ezredszere, hogy elvesztettem –, hát hogy tehette meg velem, hogy meghal, mikor szeret? Ember nem vitt magával értékeesebb obulust: összemarkolta és elvitte a családi mitológiát.

*

A folytatás évtizedekkel később következett, Csikágóban.

Amerikai ösztöndíjasok voltunk a férjemmel, s a hivatalos meghívó azt kérte, utazuk be az Államokat. Valóban sok helyet meglátogattunk a két óceán között, a karácsonyt New Yorkban akartuk tölteni, de csak ünnep előtt pár nappal terveztük az odaérkezést, nem akartuk elkerülni se Bostont, se Csikágót. A középkelet, ahonnan jöttünk, vastag jéggel és mínusz húsz fok hideggel búcsúztatott, Bostonban lágyabb idő volt, Csikágóban keményebb, de azért szelídebb tél. Nagytól sétáltunk a belvárosban, ahol szóltak az utcán felállított óriási, önmaguk körül forgó karácsonyfák, a harangocskák, szenténekeket vagy karácsonyi gyerekdalt muzsikáltak, a kirakatokban, a játékszerboltokban a mechanikus játékok között mélykék ég csillagai alatt angyal szállt s a játék-Betlehemben igazi homokon pásztorok lépegettek meg báránycsordák, fejük mozgott, buta kis szájuk járt, s dicsérte a Teremtő fiának születését. Estig talpon voltunk, estére illetlen módon megpróbáltuk meggyőzni a programunkért felelős program officert, mi inkább visszamennénk a szállodába, hull a nagypelyhű hó, szemközt ott a tó, olyan szép kibámulni a fényverte sötétbe. Ám nem volt kitérés lehetőség, valami kísérleti színházat akartak megmutatni nekünk, megszűnt egy szekta, ennek az elárvult templomába települt be egy amatőr színtársulat, közölte, ezt meg kell néznünk, érdemes. A művészek voltaképpen olyan színészek, akik sose jártak akadémiára, viszont a legizgalmasabb csikágói produkciók az ő műhelyükből kerülnek ki. Nem illett szabadni, s azt se mondhatom, voltaképpen nem érdekelt a vállalkozás, elindultunk kocsin. Keserves hideg volt a színházzá alakított templom belsőjében, de nem illett észrevenni, a szereplők pulóverben, sállal, sapkával védték volna ki a telet, nem nagyon sikerült. A darabot, amit játszottak, nem ismertem, a színészeket sem, vártam, mi történik. Egy jelenetet próbáltak, egyetlenegy, számta-

lanszor, végtelen precizitással és türelemmel, valamivel távolabb egy cellaszerű helyiségben, ahol nem fért el, csak egy zongora, a zeneszámokat gyakorolták. Egy fiatal női hang próbálkozott egy dallammal, régi, nem divatos muzsika volt, mint ahogy a darab is az, a húszas évek valamikor nagy sikerű egyik terméke, a dallam olyan behízelgő volt, olyan könnyed, hogy én is utána tudtam zümmögni, csak úgy az orromon át, *lá lalá lá lalá lalá*. Mikor már vagy ötödszörre dűnnyögtem el, zavarba jöttem. Én ezt a dalt már hallottam valamikor – éreztem, s azt az egyszerre feszítő, egyszerre stimuláló nyugalanságot éltem át, ami a rejtvényfejtéssel jár. Hol hallhattam, most vagyok Csikágóban először, nem ismerem a húszas évek Amerikájának szindarabtermését, hát honnan tudhatom ezt az éneket?

A színészek egy szövegrész felett tanácskoztak, a színpadon éppen nem volt akció, a dal hirtelen szabadabban, hangosan zengett, nem nyomta el a szövegmondás. Az éneklő színésznő pontosan artikulált, a szöveget is értettem, azt dalolta el, ő magánkívül van a boldogságtól, övé a világ, ő most csak kószál, énekel, gyönyörű az élet. Most már szöveggel dűdoltam utána, szöveggel, szűk torokkal, mert már nem is izgalmas, de gyötrelmes volt ez a *déja entedue*, aztán egyszer csak meglett a megoldás segítség nélkül, ingyen, kegyelemből, ahogy a csodák történnek. Nagy langyos víz hullámozott fel a templomhajójában; szelíd hullámok verték a falakat, és ott úszott felém a tajték on át a Vízi bornyú és a hátán ült az apám. A Vízi bornyút kísérték is, kétoldalt Misi és Kata, és Tóth Lórika, aki nem tudott sorára várni, ott szégyenkezett mögöttük, mert neki alga volt a hajában, Misinek meg Katának meg csikóhal és tengeri csillag. A Vízi bornyú szájában gramofontölcsér piroslott, az a réges-régi, és áradt az ének és az apám ott nevetett a hátán és azt mondta a minden sarokból zengő muzsikában, hogy boldog ünnepeket kíván a Vízi bornyú, köszönjem meg neki és viszonzom.

Úgy sírtam, hogy a próba megállt. Úgy sírtam, hogy azt hitték, rosszul leszek. Úgy sírtam, hogy nem tudtam megmagyarázni semmit, senkinek, a férjemnek sem, a program officer úgy nézett rám, mint élete nagy tévedésére, hazavitt és lerakott a szálloda előtt, egész diplomáciai neveltetésére szüksége volt, hogy el tudjon búcsúzni nyájasan: nyilván megviselt a tél, a klímaváltozás – vigasztalt –, mindig megvan a téli útnak a kockázata. Vízi bornyú, mondtam neki sírva és magyarul. Többet utaztam életemben, mint Miller ügynöke és kollokváltam Debrecenben mínusz huszonnyolc fokos hidegben az erdőn. Nem árt nekem a tél. Vízi bornyú.

– Mi történt? – kérdezte a férjem a szobánkban. – Soha életemben nem láttalak hisztérikusnak.

– Vízi bornyú – feleltem, és pergett a könnyem.

Nem értette, csak nézett. Hogy érthette volna. Nem értette azt más, csak az apám meg én.

– Figyelj – nyugodtam meg később annyira, hogy összefüggően tudtam beszélni. – I'm sitting on top of the world, just strolling along, just singing a song.

– És?

– Az apám nem tudott angolul, és énekelni akart mindenképpen, mert én úgy kívántam. Megcsinálta a dalt, beépítette a vokálisokat magyar szavakba.

– Most sem értem.

– Dehogynem. Figyelj! Lám Misi meg Kata előtt

Tóth Lórika leng. Vízi bornyú.

– I'm sitting –

– Igen. Ez Lám Misi.

– On top of the world –

– Igen. Ez a meg Kata előtt. És a just strolling along a Tóth Lórika.

– A singing a song?

– Az a Vízi bornyú.

A Michigan tavon nagy hullámokat vert a karácsonyi szél. Akkor már a férjem is látta, mert nyilvánvaló volt: Szabó Elek, Debrecen szabad királyi város hajdani kultúr-tanácsnoka egy kislányt tart a jobb karján, baljával egy víziborjú csillagos nyakörvébe kapaszkodik és úszik, úszik a téli tóban, körötte nap és hold és csillagok, és énekel, mert a gyereke erre kérte, hát Misi meg Kata előtt Lórika hág a hintára és mert karácsony van, a csodák ideje, a Vízibornyú égne emeli puha orrát és ő is énekel. Jézus születésekor a barmok is beszélnek.

TORNAI JÓZSEF

Mindent előlről

*Hints napraforgót a madaraknak,
esőt a pörzsölt szívekre,
istenem, mutasd meg a világnak,
hogyan van még kedved előlről kezdeni mindent.*

*Küldj folyókat a völgybe,
élő halakkal és békákkal,
mammutokat és eget-hasogató, halhatatlan
mammutfenyőket.*

*Az emberek nyíllal lövöldözzenek a holdra,
mázolják vörösre ártatlan arcukat,
mikor jön a nagy madár-szellem,
hogyan megtanítsa őket
tengerit ültetni.*

*Építs városokat,
hol mindenki ismeri a másik szívét
és az embervér gőze helyett
csak a virágáldozat illata száll
az oltárkövekről.*

*És ha megint elér minket a tudomány,
a modern idő, a gép, sügd meg,
hogyan kell a természetre
rászabadult gyár-csordákat
megbéklyózni.*

*Gyúri férfiakat, nőket és gyerekeket
új aggyal, új szeretettel,
új nyelvvel, melyben a te napod
lűköt,
mint mikor ereik zúgásától
megvilágosodva
egyesülnek a szerelmesek.*

Álmok és pokoljárások

(Vázlat Csáth Gézáról)*

*Mert nem feledtelek. A füledt estbe úszó,
ablakból fölsíró, homályos hegedűszó
eszembe hoz.*

*Igy látlak mindig én, édes, fiatal orvos,
fehér köpenyben, a kavicsos és porondos
kertudvaron.*

Kosztolányi Dezső: Csáth Gézának

1

A *Nyugat* 1919. decemberi számában adták közre Kosztolányi Dezső megemlékezését unokaöccséről, Csáth Gézáról, az ideggyógyászárról, novellistáról, színműirőről, zene-kritikusról, aki szeptember 12-én, harminckét éves korában maga vetett véget kábítószerek szenvedélyétől tönkretett életének. „Leírhatatlanul sokat szenvedett – írja Kosztolányi. – Vértanútestén nem volt egyetlen fillérnyi helyecske sem, melyet föl ne tépett volna az oltótű... Naponta ellátta orvosi teendőit a kis bácskai faluban, és amíg lehajtott fővel ballagott a biztos halál felé, sok-sok embernek adta vissza egészségét.”

A két unokafivér – Kosztolányi Dezső és Csáth Géza – gyerekkorának és ifjúságának színtere Szabadka volt. Ugyanabba a gimnáziumba jártak (ahol egyébként Kosztolányi apja volt az igazgató), ugyanabban az önképzőkörben mutatták be első munkáikat, együtt szerepeltek a diákok lapjában és az iskolai ünnepélyeken. Sokat voltak együtt az iskolában, családi körben, rokoni összejöveteleken, közös csatangolások során. Véleményt cseréltek tanáraikról, olvasmányaikról, terveikről és az ismerős lányokról. „Az ifjúságunk emlékére, a gyermekkorunk boldog játékaire kérlek, jöjj azonnal” – írja Kosztolányi 1918. június 23-án Csáthnak vidéki állomáshelyére, abban a reményben, hogy orvosi segítséggel, szanatóriumi elvonókúrával meg lehet még menteni unokaöccsét a végzetes szenvedély rabságából.

Kosztolányi csaknem két évvel volt idősebb Csáth Gézánál. A gimnázium elvégzése után, 1903 szeptemberében ő már a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán folytatja tanulmányait. Új környezetbe kerül, új emberekkel ismerkedik meg, új élményekben van része. Műveit a Négyesy László professzor által vezetett stílusgyakorlatokon mutatja be egyetemi társainak, közreműködik a szeminárium vitáiban is. Sikereiről, örömeiről, csalódásairól, válságairól, érdeklődési körének változásairól, szerelmi felfedezéseiről olyan híven számol be Szabadkára küldött leveleiben gimnazista unokaöccsének, ahogy az ember csak legbizalmasabb társainak szokott megnyilatkozni.

Csáth Gézában a gimnázium utolsó évei alatt érlelődtek meg művészi törekvései. A helyi lapokban figyelemre méltó cikkei és elbeszélései jelennek meg, képzőművészettel is foglalkozik, hegedűjátékának tisztaságát, meleg tónusát szakemberek is elis-

* Száz éve, 1887. február 13-án született Csáth Géza.

merik. A Zeneakadémián szeretné tanulmányait folytatni, de még nincs a tökéletes technikai készség birtokában, kompozíciója sem arat sikert a főiskola zeneszerzési szakán. Más irányú érdeklődésének engedve az orvostudományi egyetemre iratkozik be.

A bécsi tanulmányútra készülő Kosztolányi 1904 szeptemberében elképedve fogadja a hírt, hogy az irodalom, a zene és a képzőművészet hármasságában élő unokaöccse az orvosi pályával kötötte össze sorsát. „Nem okosabb lett volna akár csak találomra beiratkozni valamilyen képző zenedébe, s várni, míg a technikát elsajátítod, s nem üzérkedni, löcsiszárkodni, hasznossági szempontból cselekedni s kockáztatni azt, hogy a hármasságából semmi művész légy?”

Kosztolányi aggodalma indokolatlannak mutatkozott, mert – bár maga Csáth is azt írja később önéletrajzában, hogy másfél évig csak az anatómiának és az élettannak élt – a hetedikes gimnazista korában elkezdett irodalmi, publicisztikai, kritikai tevékenységét tovább folytatja. Alig érkezik meg a fővárosba és kezdi el orvosi tanulmányait, hírlapi leveleket küld szűkebb hazájába a budapesti művészeti élet legfrissebb eseményeiről, hangversenyekről, tárlatokról, színházi bemutatókról. Valóságos rejtély, hogy a teljes embert kívánó orvosi tanulmányok mellett miként maradt ideje elbeszéléseket, esszéket, kritikákat, cikkeket írni.

Arról, hogy mit jelentett számára a főváros szellemi életének eleven közegében élni, ő maga tesz vallomást abban a bírálatban, amelyet 1907. május 17-én adott közre a *Budapesti Napló*-ban, Richard Strauss zenedrámája, a *Salome* budapesti bemutatója alkalmából. „Tagadhatatlan, hogy ebben az esztendőben érdekes dolgok estek Magyarországon, olyanok tudniillik, amelyeket a kultúrtörténet lapjaira szokás írni – fejtegeti a cikk bevezetőjében. – Mi is történt? Láttunk Meunier-szobrokat, Beardsley-rajzokat, Gauguin-képeket, Wedekind-darabokat, Hauptmann, D'Annunzio, Wilde, Ibsen, Maeterlinck fokozott erővel vonultak föl a színpadokra. Hallottunk Debussy-muzsikát, d'Indy-szimfóniát, Puccini operái jobban hódítottak, mint valaha. Szóval minden megtörtént, amitől Magyarországot – mint valami kis beteg gyereket a szabad levegőtől – gondosan őriztek. Salomét, Strauss Richard operáját, hivatalból nem engedték előadni az Operaházban. Persze a közönség érdeklődése hétszeresére fokozódott, s ennek az egészséges reakciónak eredménye az lett, hogy ma az akart, a kívánt Salome egy idegen operatársulattal megjelent Budapesten.”

Azok az évek, amelyekben Csáth Gézának, mint minden újra fogékony fiatal kritikusnak lehetősége nyílt arra, hogy jelen lehessen a főváros zenei, színházi, képzőművészeti életének olyan eseményein, amelyekben addig a hazai közönségnek nem volt része, az újkori magyar művelődéstörténet legragyogóbb korszakához tartoznak. „Ezer forrás nyílt meg; ezer madár szólalt meg; ezernyi ezer érzés; a magyar múlt s a magyar jelen, a magyar pusztaság s a magyar város, a magyar falu s a magyar, az egyetlen Budapest érzékvibrálása” – írja ugyanerről az időszakról két évtized távlatából visszatekintve Móricz Zsigmond.

Mindaz, ami a múlt század második felében a nyugat-európai művészetben és irodalomban egymást követő, egymástól elhatárolódó vagy egymással már szemben álló irányzatként tűnt fel, és naturalizmusnak, impresszionizmusnak, szimbolizmusnak, szecessziónak vagy bármi másnak nevezték, nálunk a huszadik század első évtizedének eleven pezsgésében mint némileg megkésett újszerűség egymás mellett, egymásra ható, egymásba átváltozó stílusváltozatokban volt jelen.

A bezártság érzése, a lemaradás tudata, a szellemi sorompók kényszere Csáth Gézát éppúgy nyugtalanította, mint mindazokat a kortársait, akik szintén a megismerés és a közvetítés szándékával fordultak az európai kultúra új áramlatai felé, akik megpróbálták kitörni a provincializmus szűk kereteiből, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy a hazai szellemi élet fölzárkózzék a nyugati kultúrához.

Ha el is kápráztatja a korszak modern művészetének sokszínű izzása, pazar pompája, a kifejezési lehetőségek elbűvölő változatossága, az eklekticismus kísértései érintetlenül hagyják, mert tudatosan építkező, erősen koncentráló, elképzeléseihez következetesen ragaszkodó alkat volt.

Egyik esszéjében azt vallja, hogy az esztétika egyetlen kötelessége az, hogy megmutassa a műalkotásban az embert, hogy rávegye a befogadót arra, hogy az irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotásokban mindig a mű emberi tartalmát és jelentését keresse.

Az esztétikával kapcsolatban megfogalmazott elvei írói tevékenységének irányát is meghatározták. Legerősebb alkotói igénye az ember újra és újra való felfedezése volt. Azokban az években, amelyekben írói pályája kialakult, az irodalom az orvosi lélektantól kapta a legfontosabb ösztönzéseket, amelyek valósággal forradalmasították az ember belső világával kapcsolatos ismereteket, és amelyekre ő maga is nagyon fogékony volt.

Gondolkodásának alapja az a meggyőződés, hogy az ember és a világ, valamint az ember helye a világban megismerhető. Minden teoretikus írását az élet jelenségeinek racionális felfogása hatotta át. Az ember és a világ megismerésének folyamatában Kopernikusz, Darwin és Freud hatását érezte olyan mértékűnek, amely mind a három esetben új korszakot nyitott az emberi gondolkodás történetében. Azt vallotta, hogy e három gondolkodónak köszönhetjük, hogy az életet, a természetet a maga valóságában ismerjük, és előítéletektől mentes látással kutathatjuk tovább.

Novellát alkotó módszerét már első kritikusi is a diagnózist készítő orvos munkájához hasonlították. Ábrázolásmódjában valóban fölfedezhető a diagnosztika nyomozásának célratoró következetessége. Mindent a dolgok gyökeréig akart látni, a valóság makacs vallatói közé tartozott. A tények reális szemlélete, a mélyreható elemzőkészség, a belső összefüggések feltárása, az ábrázolt mikrokozmosz éles megvilágítása éppúgy jellemzi alkotói karakterét, mint a szimbolista kifejezési eszközökhöz való vonzódás.

André Gide írja Dosztojevszkijről, hogy azért ábrázolta olyan gyakran a gyermekek és általában a fiatalok világát, mert leginkább az érzelmek genezise érdekelte. Hasonló jelenség figyelhető meg Csáth Géza esetében is.

Gyermekek, kamaszok, diákok életét rajzolva, a lét alapvető kérdéseire szeretett volna választ kapni. Az emberi karakterek kialakulását elemezve úgy érezte, végtelen ellentétek határozzák meg mindenki sorsát. Egyik novellájának szereplője azon töpreng, hogy mindaz, ami az életben szép, nagyszerű és izgalmas, miért rettenetes, megmagyarázhatatlan és véres is egyben?

Csáth Gézában megvolt a művészi képesség ahhoz, hogy megmutassa, milyen fontos szerepe van a gyerekek világában a szexuális ösztönök, szadista indulatok, félelmek és féltékenységek bonyolult kölcsönhatásának; hitelesen ábrázolta a sokszor elmentés indítékából következő konfliktusokat, összeomlásokat, tragédiákat.

A modern lélektani áramlatok felszabadító hatása elsősorban abban nyilvánul meg nála, hogy sok mindent bátrabban, elfogulatlanabban, az összefüggések teljesebb feltárásával tudott ábrázolni, mint kortársai, de elbeszélései többek és mások, mint freudista tételek illusztrációi. Novelláiban mindig ott érezhető a téma fölfedezésének izgalma, a személyes tapasztalat biztonsága, a közvetlen élmény hatása, az anyaggal való küzdelem feszültsége.

Mindaz, amit a modern lélektan álomfejtéseiből tanult, a legtermészetesebb módon, saját szemléletének alapjává vált. Ezért követi magától értetődő biztonsággal az álomfolyamatok menetének, válogató szerepének, egész dinamizmusának törvényszerűségeit, ezért ábrázolja az álmot ő is úgy, mint olyan funkciót, amely visszautal az álmodóra, és amely izgalmas híradásokat hozhat az emberi lélek ismeretlen tájairól.

Csáth Géza az első írónk, aki azt tudatosította, hogy az álom minden esetlegességével, váratlan fordulataival, egymást váltó színtereivel, változó tónusaival, gyors kép-váltásaival együtt valamiképp mégis szerves egész, amely éppen a valóságghú tolmácsolás és az átélt újraterelemtség által válhat szigorúan szerkesztett, egységes hatású, magából érzelmi feszültséget sugárzó műalkotássá.

2

Amíg Kosztolányi Bécsben folytatja tanulmányait, megbízásából Csáth Géza intézi Budapesten különböző ügyeit. Kéziratok, pályázatok sorsa felől érdeklődik, üzeneteket ad át, értesüléseiről levélben számol be. Újságokat, hetilapokat, folyóiratokat, könyveket küld Bécsbe.

Szintén unokaöccse segítségét kéri Kosztolányi, amikor az idegen környezetben szorongások kínozzák. Csáth Géza válaszában arra ösztönzi, hogy próbálja nyomasztó hangulatait az alkotó munka hasznára fordítani. „Félsz, hogy elfelejtenek!? Írj róla verset gyermekem, e félelemről. Legyen a vers méla és nagyszerű tomboló, legyen kétségbeesett ... de te ne légy se egyik, se másik ...”

1905 júliusában Kosztolányi már újra itthon van, és attól kezdve hónapokon át Szabadka és Budapest, az újságírás és a tanári hivatásra való készülés között ingadozik. Szülővárosában a *Bácskai Hírlap* segédszerkesztői feladatkörét tölti be, tehetséges fiatal barátai számára is megjelenési lehetőséget biztosítva, a fővárosban pedig egyetemi tanulmányait próbálja folytatni. Alapvizsgára készül, szakkönyveket szerez be, társainál a vizsgán megkívánt követelmények felől érdeklődik, újra bekapcsolódik a stílusgyakorlatok programjába, majd hónapokra ismét Szabadkára húzódik vissza.

Májusban azért utazik Budapestre, hogy a tanév befejezésével kapcsolatos tennivalóit elintézzze, de sorsa éppen akkor kötődik össze minden korábbinál erősebben és véglegesen az újságírással. „Ady Endre helyére, ki Párizsba ment, a Budapesti Naplóhoz szerződtem belmunkatárslul. Szépirodalmi cikkeket, verseket, tárcacikkeket írok bele s a versrovat vezetője vagyok” – írja 1906. június 24-én Babits Mihálynak Szekszárdra.

A *Budapesti Napló* mellett belső munkatársa a korszak haladó irodalmi, képzőművészeti, színházi és zenei törekvéseit támogató, katolikus szellemű folyóiratnak, a *Magyar Szemlének* is, amelybe Juhász Gyula, Fülep Lajos, Hevesi Sándor, Márkus László is dolgozik, és amely, éppen az ő kezdeményezésére augusztusban Babits-számot ad ki.

A tizenkilenc éves Csáth Géza írói és kritikai érvényesülése szempontjából is nagyon fontos Kosztolányi helyzetének kedvező alakulása az irodalmi életben. Sajnos a *Magyar Szemle*, ahol több novelláját és zenekritikai írását is közölték, október végén megszűnik, de a *Budapesti Napló* továbbra is állandó fórumot jelent számára.

„Abban az időben ez a lap az ifjú magyar irodalom harcoló gályája, rohanó quadrigája volt – írja Csáth Géza 1913-ban, kezdő éveinek *Budapesti Naplójára* emlékezve. – Vészi József és Kabos Ede szerkesztése alatt itt szerezték meg igazi formájukat Ady Endre, Bíró Lajos, Kosztolányi Dezső, Lengyel Menyhért. Vészi József és Kabos Ede mint nagyszerű, fáradhatatlan trénernek vezették a vasizmú bajnoki csapatot. Érthető tehát, hogy mint újat kereső, újat merő író ide és csakis ide vágytam. És befogadtak a csodás atléták közé. Pár hónap alatt már vasárnapi tárcaíróvá lettem. Természetes, hogy nagy kedvvel és szorgalommal dolgoztam. S jóllehet orvosi tanulmányaim egész nap elfoglaltak, még időt tudtam rá szakítani, hogy este a Budapesti Napló zene-

referensi teendőit ellássam. Egy éven belül majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem. A Nyugatnak alapítása óta munkatársa voltam.”

Első novelláskötete, *A varázsló kertje* 1908 áprilisában jelent meg, egy évvel korábban, mint Kosztolányi elbeszéléseinek első gyűjteménye, a *Boszorkányos esték*. Húsz novellát tartalmaz a kötet, amelyek többsége még a századforduló művészetének hangulatfestő, lírizáló modorát követi, de van már néhány olyan írás is a könyvben, amely az emberi lét és a tudatvilág ismeretlen rétegeibe való alámerülés izgalmas felfedezéséről tesz tanúságot (*Fekete csönd, A varázsló kertje, A béka, A vörös Eszti, A varázsló halála*).

Az író életében még négy válogatott kötet jelent meg (*Az albíróék és egyéb elbeszélések*, 1909, *Délutáni álmom*, 1911, *Schmith mézeskalácsos*, 1912, *Muzsikuskok*, 1913).

Nem érdektelen számunkra, hogy Csáth Géza elbeszélőművészetét miként értékelte az a Kosztolányi Dezső, aki családi kapcsolataik révén az első kísérletektől kezdve nyomon követhette egész fejlődését. Nemcsak gyermekkori környezetük, életményviláguk, emlékeik közös volta és az egyetemi éveik alatt is tovább folytatódó barátság szálai kapcsolták őket össze, szellemi kalandjaikban, az emberi lélek rejtelei iránt megmutatkozó fogékonyságukban is sok a rokon vonás.

Kosztolányi öt alkalommal írt Csáth Gézáról, de csak a *Nyugatban*, nekrológiaként közölt tanulmánya keltett feltűnést. Azok az esszéisták, akik időnként elszánták magukat Csáth Géza életművének újra való felfedezésére, többnyire ebből az írásból merítettek ihletet, amely egyébként 1941-ben a *Nouvelle Revue de Hongrie* hasábjain francia nyelven is megjelent.

Az első kötetet (*A varázsló kertje*) bemutatva Kosztolányi a líraiságot, a zeneiséget, az álmodozást emeli ki, valamint a gyermekkor titokzatos emlékeit visszaidéző hangulatokat. A *Schmith mézeskalácsos* novelláiban viszont fontos, új jelenségnek tartja, hogy az író már nagyobb távlatból szemléli azt a társadalmi közeget, amelyből származott, amelyben felnőtt, amelyből anyagát meríti. A realisabb életszemlélet az elbeszélő humorérzékét is fölszabadította. A *Muzsikuskok* bírálatában azt fejtegeti, hogy Csáth Géza fokozatosan jutott el a líraiság állapotából a tudatos ábrázolásig, az intuíciótól az analízisig, a magyar vidéki lét mítoszától ahhoz a felfogáshoz, amely pontos és szigorú megfigyelések eredményeként humorral, szeretettel, kritikával mutatja be a korábban titokzatosnak, rejtelmesnek, mitikus méretűnek látott világ szereplőit és eseményeit.

3

Amikor Csáth Gézának 1914. július 5-én a *Magyarország* című napilapban megjelent *Az egészséges önismeretről* szóló esszéje, amelyben azt magyarázza, hogy az embert akkor fenyegeti a legnagyobb veszély, ha nem mer saját helyzetével szembenézni és irreális utakra téved – akkor már négy éve a kábítószerek rabja volt. A káros szenvedély benne is azért alakult ki, mert úgy érezte, képtelen elviselni sorsával kapcsolatban a valóság tudomásulvételét, nem tud beletörődni abba a gondolatba, hogy súlyos betegség áldozata lehet.

Mindig félt a tüdővészttől, és amikor 1910. április 19-én panaszaival fölkeresett egy neves professzort, aki jobb oldali tüdőcsúcshurutot állapított meg nála, mértéktelen elkeseredés vett rajta erőt. „A félhomályos karbolszagú rendelőben kriptaillat csapott meg – jegyzi fel naplójába. – Jéghideg szaladt át rajtam. Tehát mégis elért az, amitől a legjobban rettegettem. Erőt vettem magamon, bízni akartam, és összeszedtem minden energiámat.” Még aznap este két centigramm morfiumot fecskendezett be bal alsókarjába. Lassan rászokik a kábítószerre, de egy ideig még öntudattal jegyzi fel

naplójába, hogy sikerült elkerülnie az adag növelését, és mértéket tartva, az eufória hatása alatt jól tudja alkotó munkáját folytatni.

Környezete kezdetben semmi gyanúsát sem vesz észre vele kapcsolatban. Tanársegédként működik Budapesten Moravcsik Ernő professzor mellett az elmegyógyászati klinikán, ahová 1909-ben, az orvosi diploma megszerzése után került. A nyári idényben 1910-ben az ótátrafüredi szanatóriumban fürdőorvos. Itt ismerkedik meg későbbi feleségével, Jónás Olgával. A következő nyarat szintén fürdőorvosként Stószon tölti, ahol egy hónap alatt megírja az elmebetegségek mechanizmusáról szóló könyvét.

1912-ben készült följegyzései már súlyos válságának tüneteit rögzítik. „Rettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz... Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A születő gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legbelső elintézetlen ügyeimet pedig nem tudom papírra tenni... Mégis vaserővel kényszerítem magam, hogy írjak. Írnom kell. Ha nem is lesz számomra többé az írás életműködés soha – legalább legyen játék.”

Időnként fordulatot próbál életében előidézni. 1913-ban megnősül, majd az őszy folyamán baráti rábeszélésre elvonókúrának veti magát alá a Liget szanatóriumban. A kezelés csak átmeneti javulást hoz, mert mint utóbb kiderült, orvosait kijátszva a kúra alatt sem szakított teljesen a kábítószerrel. Betegsége miatt tanársegédi állását sem tarthatja meg. A Háromszék megyei Előpatakra költözik feleségével, és ott folytat fürdőorvosi tevékenységet.

1914 nyarán Szabadka fürdőhelyén, Palicson éri a háború kitörésének híre. Augusztusban bevonul, katonaeorvosi szolgálatot teljesít. Októbertől hónapokon át a trencsényi hadkiegészítő parancsnokságon működik. Betegsége kitudódik, egy ideig zárt intézetben kezelik, majd egy évre szabadságra küldik. Civilként dolgozhat tovább, júliusban újra Előpatakról keltezi levelét.

1916 áprilisában arról ad hírt Kosztolányinak, hogy új állomáshelyén, a hajdúsági Földesen telepedtek le. Orvosi gyakorlatának ellátása után esténként hegedül, Jókait olvas, egy novellán dolgozik vagy a kutyájukkal játszik. Felesége főzési tehetségét dicséri, amire nagy szükségük van a nehéz időkben, és arról ír, hogy a háború szomorú következményeit vidéken közvetlenebb tapasztalatok alapján éli át az ember, mint a fővárosban. „A napokban vonultak be itt a negyvennégy-ötven évesek. Szívszagató látvány volt. Ez a község, amelyből a 39. gyalogezred zöme került ki. Minden harmadik családnak *elesett halottja* van. A háborút itt sokkal jobban látni, mint Pesten. Mert nem találkozhatok három emberrel, hogy azok közül valakinek apja, fia vagy testvére el ne esett volna.”

Az biztos, hogy 1916 tavaszán már Kosztolányi is tudja, hogy Csáth a kábítószeres rabja. A családtagok segítségére számítva valóságos haditervet dolgoz ki megmentése érdekében. Korszerű lélekelemző módszerekkel dolgozó bécsi ideggyógyintézetben szeretné elhelyezni unokaöccsét.

Ha levelet ír Csáthnak, nem érinti a kínos ügyet, de az alkotói becsvágyat fel szeretné ébreszteni benne, mert bizonyára arra gondol, hogy az irodalomhoz való visszatérés elősegíthetné a gyógyulást is. Arra hivatkozik, hogy az egész magyar irodalom kára, hogy Csáth 1914-ben abbahagyta művészi tevékenységét. Ha küldene egy jó novellát, az bizonyára az irodalmi élet nagy eseménye volna.

Több mint egy évig tartó földesi működés után, 1917-ben egy Bács-Bodrog megyei községbe, Regőcére költözik Csáth Géza a feleségével. A következő év júniusában végre egy elbeszélést is küld a Kosztolányi szerkesztésében megjelenő *Esztendő* számára, de ugyanabban a levélben föl is adja a „játszma” titkos voltát. Arra kéri unokabátyját, hogy valamelyik külföldi tudósító révén szerezzen neki svájci gyártmányú kábítószer.

A nyílt vallomás meg is döbbsenti Kosztolányit, de fel is szabadítja cselekvőképességét. Most már magát Csáth Gézá kell ostromolnia annak érdekében, hogy vonuljon szanatóriumba, kezeltesse magát: Megnevezi a bécsi klinikát, ahol kíméletesen végzik az elvonókúrát, pénzt ajánl föl a kezeltetés költségeire, szívesen el is kísérné unokaöccsét Bécsbe, de minden kezdeményezése eredménytelen marad. Csáth Géza továbbra is azért könyörög leveleiben, hogy Kosztolányi szerezzen neki utánpótlást a kábítószerekből.

Csáth Géza sorsában az sem hoz kedvező fordulatot, hogy októberben gyerekük születik. Állapota hétről hétre romlik, idegei felmondják a szolgálatot, rémképeket lát, a legkülönbözőbb fájdalmak gyötrik. 1919 áprilisában a bajai kórház elmeosztályára kerül elvonókúrára. Innen megszökik, de elfogják, és zárt osztályon helyezik el. Egy poharat összetör, az üvegszilánkokkal összevagdossa magát. Hol a feleségét okolja tragikus sorsáért, hol önmaga ellen lázad, a feleségével szemben büntudatot érezve. Július 2-án újra megszökik, hazamegy Regőcére, és három revolverlövessel megöli a feleségét, majd öngyilkosságot kísérel meg, de megmentik. A bajai kórházba kerül vissza, innen átszállítják a szabadkaiba. Szeptember 11-én ismét megszökik, Budapest felé indul. A magyar–szerb demarkációs vonalon szerb katonák elfogják, vissza akarják vinni a kórházba, de ő nagy mennyiségű kábítószerrel vesz be, így vet véget életének.

Egyik levelében – talán 1918-ban – megírta Kosztolányinak, hogy mit álmódott a halála után történő visszatérése egyetlen napjáról. Álma – mint minden álom – jelképes értelmű, azt példázza, hogy aki annyit szenvedett életében, mint ő, az a holtatani állapotot is csak boldogtalanságnak tudja elképzelni. „917 nyarán azt álmodtam, hogy meg kellett halnom. De még *egy napot* engedtek, hogy az életbe visszatérjek. Akkor omnibuszon érkeztem és O. várt engem az Andrássy út és a Vörösmarty utca sarkán, hogy még egy napot eltöltsünk. Azonban (borús szeptemberi nap volt) én olyan borzalmasan éreztem magam, hogy csak róttuk az utcákat szótlanul – és *elérkezett az este*, válni kellett. Elkísért a *Boráros téri hídig* (onnan kellett indulnom), a lépcső alján megállt, hidegen megcsókolt, majd feljött négy lépcsőt és forrón átölelt és fojtottan sírt, azt mondta, *fájt neki*, hogy hidegen válok el tőle, én azonban kibontakoztam és felszaladtam a *hídra*.”

4

Kosztolányi híres tanulmányában az életrajzi, lélektani, irodalomtörténeti tényeket saját elgondolása szerint „átrendezve”, képzelete indítékait szabadon követve olyan alkotói függetlenséggel rajzolja meg Csáth Géza utolsó éveinek szomorú pokoljárását, mintha nem is nekrológot, hanem novellát írna tragikus végű unokaöccséről és bizalmas barátjáról.

Logikusnak látszó elméletet dolgoz ki, amely olyan benyomást kelt az olvasóban, mintha Csáth Géza sorsának minden mozzanata szükségszerűen vezetett volna a végkifejlet felé, de kiindulópontja és több megállapítása erősen vitatható.

Szerinte Csáth Géza azért folyamodott a kábítószerekhez, mert nem tudta elviselni az alkatára jellemző túlfűtöttséget, az állandó szellemjárást, amelyről *A varázsló kertje* és a *Délutáni álom* novellái vallanak, valamint a melankóliát, „amely túlvilágian-édes dallal zengett írásaiban”. Amikor a méreghez nyúlt, valójában saját természete elől menekült, öntudatlanul is megérezte, hogy a kisebb veszélyt választja a nagyobb helyett.

A morfium ugyanis, Kosztolányi érvelése szerint, „nem hoz bódító és mennyországi lázakat”, hanem „lehúzza a földre, tompává, közönyössé, elégedetté, nyugodttá, prózai-

vá tesz". Azt vallja, hogy ilyen értelmű, kedvezőtlen fordulat következett be Csáth Géza pályáján is, miután a kábítószeresek rabja lett. „Régi, lírai hangja, mely közös gyermekkorunk és emlékeink édes mélységéből szakadt föl, egyszerre megszűklött, és figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le.”

Elméletének igazolására számos olyan novellisztikus-anekdotikus-tragikus mozzanatot sorakoztat fel, amelyek arra volnának hivatottak, hogy bizonyítsák: a kábítószeresek következtében mint vált maga Csáth is egyre igénytelenebbé, kisszerűbbé, zavarosabbá, miként hagyta el magát testileg, szellemileg, lelkileg.

Kosztolányit valószínűleg az vezette félre, hogy nem ismerte Csáth indítékait, nem tudta, milyen szorongások hatására folyamodott először a morfiumhoz, így teljes biztonsággal fogalmazta meg azt az elképzelését, hogy alkati okok miatt következett be a kábítószeresekhez való menekülés.

Az elbeszélésekben megnyilvánuló túlfűtöttség, szellemjárás, melankólia azonban nem az irracionáliszmushoz és a betegséghez való vonzódás terméke, a novellista Csáth Géza nem rokona sem Hoffmann-nak, sem Poe-nak, sem Jókainak, sem Cholnoky Vikornak, nem fűzik erősebb szálak a különböző korok irodalmi „kisértetlátóihoz”. A szélsőséges esetek ábrázolása nem öncélú törekvés, hanem eszköz volt nála az ember teljesebb megértéséhez. Maximális belső feszültség jellemezte az élményben, ugyanakkor tárgyilagos volt az ábrázolásban. Amit Karinthy Frigyes írt róla mint pszichiáterről, az a szépíró Csáth Gézára is érvényes. „A tudomány legrejtettebb és leggazdagabb területe érdekelte: az a határterület, ahol a test és lélek örök háborúja kell hogy eldőljön ...”

Amikor Kosztolányi arról ír nekrológjában, hogy a líraiság csökkenése olyan elszegényedés jele volt Csáth prózájában, amelynek okai szintén a morfinizmusra vezethetők vissza, saját korábbi nézeteivel is szembekerül. Mind a *Schmith mézeskalá-csosról*, mind a *Muzsikusokról* szóló bírálatában még a fejlődés jelét látta abban, hogy az író felszabadította magát kezdő éveinek erős líraiságától, megtanulta a jelenségeket a maguk arányaiban látni és ebből következően reálisan és humorral ábrázolni.

A nekrológ utolsó soraiban Kosztolányi az el nem múlt fájdalomról ír, amelyet Csáth Géza „korai és igaztalan” halála miatt érez. Mindehhez a csalódás is hozzájárult, a kudarc tudata, hogy nem sikerült unokaöccsét és barátját megmentenie. A fájdalomból való gyógyulás szándékával magyarázható, hogy mindenáron olyan elméleteket alakított ki, amelyek Csáth Géza tragikus sorsát törvényszerűnek, elkerülhetetlennek, kivédhetetlennek mutatták a kortársak és az irodalmi utókor előtt. A megrendülés pillanatában nem sokat törődhetett azzal, hogy megállapításai nem mindenben felelnek meg a valóságnak, sőt igazságtalanok az íróval szemben is, akinek elvesztése mérhetetlen szomorúságot váltott ki belőle.

Következő számunkból

Csejtei Dezső Miguel Unamunóról

Miguel Unamuno esszéje

Sötér István regényrészlete

Perneczky Géza Joseph Beuys-ról

Interjú Joseph Beuys-szal

Hamvas Béla esszéje

Beszélgetés Viktor Frankl-lal

A szentség útján: Szent Ágoston, Niels Stensen, Boldog Erzsébet

Egy elfelejtett Kosztolányi-kritika elé

Két, név nélkül *A Hétben* megjelent, Csáth Gézával foglalkozó bírálatról (az egyik *A varázsló kertjéről*, a másik a *Muzsikusokról* szól) Réz Pál tisztázta 1958-ban az *Irodalomtörténetben* közölt tanulmányában, hogy Kosztolányi munkái. Csáth Géza két egyfelvonásosának (*A Junika*, *Hamvazószerda*) bemutatójáról K. D. betűjellel *A Hétben* közreadott bírálatot szintén Réz Pál sorolta Kosztolányi színikritikái közé, a *Színházi esték* címmel 1978-ban kiadott gyűjteményben.

Csáth Gézáról szóló emlékezetes nekrológjában Kosztolányi azt állította, hogy a kábítószeres fogyasztásának következményei már megmutatkoztak az író egyes novelláiban, és ő jelezte is ennek tüneteit abban a bírálatában, amelyet Csáth utolsó (!) kötetéről, a *Schmith mézeskalácsos*ról írt.

Réz Pál nem ismerve a szóban forgó kritikát, egyik jegyzetében feltételezi, hogy Kosztolányi tévedett, és talán arra a bírálatára gondolt, amely a *Muzsikusokról* szól.

A *Népszava* 1912. augusztus 18-i számában megjelve a *Schmith mézeskalácsos*ról szóló, K. D. betűjellel közölt kritikát, Réz Pál feltételezésével szemben megállapíthatjuk, hogy Kosztolányi csak abban tévedett, hogy Csáth Géza utolsó kötetének gondolta a könyvet, meg azt az észrevételét sem fedik a tények, mintha valamiféle kedvezőtlen változás jeleit állapította volna meg a bírálatban.

Kosztolányi elfeledett kritikáját a *Vigília* hasábjain közreadva, most már három, különböző időpontban készült bírálat alapján világosan láthatjuk, hogy miként változott, fejlődött az a kép, amelyet a novellista Csáth Gézáról alakított ki magában.

V. K.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Schmith, a mézeskalácsos*

(Csáth Géza új novellái)

Csáth Géza minden írásában van valami fáradtság: a dekadens művész lírája. Bármit ír, kiütözik belőle ez a vonás. A régi, ópiumos novelláira gondolunk, *A varázsló kertjére* vagy az újabb riadozó és ideges írásaira, a *Délutáni álmokra*, ahol beteg lelkeket boncol, alaposan és gyöngéden, mint egy igazi költő. Egyik egyfelvonásosa, a *Hamvazószerda* ezen a hangulatskálán foglal helyet. Honnét ez a dekadencia? Nálunk újabban kocsiderékszámra importálják, de sietve leírjuk, hogy ő nem vesz semmit kölcsön, gyökerei itten ágaznak szét, a magyar humuszban, a csenevész magyar középosztály életében, amelyet egy válogató művész szemével szemlél. Hogyha valamilyen író lelki hajlandóságánál fogva ez a témakör érdekel, akkor nagyon természetesnek, magából fakadónak tartjuk e dekadenciát, az egyetlen lehetőséget, ami a múlt és jövő mezsgyéjén fölsarjad a sovány talajból, betegesen, de a költészet által megszépítve és

* Kosztolányi pontatlanul idézi a könyv címét. A kötet címe: *Schmith mézeskalácsos*.

örökkévalósítva. Az ő dekadenciája a miénk, magyar dekadencia. Ezért szeretjük őt. Új füzet, *Schmith, a mézeskalácsos* pedig meglepetést is hozott. Az író megtanult mosolyogni és nevetni. Az első elbeszélés még a régi metszésű rajz, egy ódon magyar fametszet. De a többiekben új hangok pendülnek meg. Hogyan sózza rá egy elcsapott postatiszt a csúnya és öreg leányát egy nyomorék embernek [!], vagy: mint lesz áldozata egy dzsentriskedő úr a kutyájának, amely elkeseríti az életét és végül a kétségbeesés szélére kergeti, vagy: mit kell szenvednie egy szegény egyetemi hallgatónak a basáskodó, kíméletlen lakótársától? Íme, ezek a témái. Egyre kisebb, azaz egyre nagyobb témák. Humor van bennük (nem vicc és ötletesség), a megfigyelésen és a tapasztalaton átszűrt vidámság. Az egykori magyar művész a „régi jó idők” aranykorából, a butaság és a pohos kritikátlanság idejében „mesélt” és „adomázott”. Az új generáció, mely vidéki városokban látta elindulni az első villamost, hallotta az első tiltakozást, a régi rend első, megdöbbenő bírálatát, már nem tud fölolvadni egész szívvel a szegénység és az unalom idilljében, de félszívvel még szereti, félszívvel azonban már gyűlöli is a polgári osztályt, amelyből származott (azaz *kiszármazott*), és körképet lát és fanyarul, fölbiggyedt ajakkal nevet. Csáth Géza típusa ennek a mai magyar íróművésznek. Eddig egy ideges poétának ismertük. E kis füzetke után egy ideges nevetőt látunk benne. A nagy hangulatművészek, a túlvilági képek vizionáriusai és költői (E. T. A. Hoffmann, Barbey d’Aurevilly, Wells) egytől-egyig kaján kacagók is. Csáth Gézának is a realitáshoz és a nevetéshez visz az útja, fölfelé.

(Népszava, 1912. aug. 18. 196. sz. 6. l.)

TORNAI JÓZSEF

Isten nyomai

*Mindig ugyanazok a háborúk,
véres pecsétek a falakon.
Jobban hasonlítok
egy tömeggyilkoshoz,
mint ahhoz a pipacs-szívű fiúhoz,
ki a fenyegető-zöld lápok között
a dolgok titkos kapcsolatát
kereste.
Ha meg tudlak szólítani, létezel.
Máskor csak
a tiszta közöny vagy: üresség.
Nem találok sehol
eső- és szél-elmosta nyomaidra.*

Zárójelek

(„Egészen könnyű játékos lebegés.
Ahogy végigheveredik ágyamon.
Egészen könnyű játékos remegés.
Ahogy végigsimítja testemet.”)

Különös hangokat adunk. → Különös furcsa hangokat. → Valaki
nevet. → Valaki sír. → Valaki a felhők fölött repül. →
Hallod a csendet?

Ez itt harmónia?

Ez itt nyugalom?

Valaki végleg elbúcsúzott?

(Uram adj néki békességet.

Uram adj néki biztonságot.

Uram bocsásd meg az én bűneimet.

Uram bocsásd meg a mi vétkeinket.

Uram könyörülj rajtunk.

Uram fogadd el tőlünk az áldozatot.

Uram fogadd el tőlünk ezt a különös furcsa áldozatot.

Uram szólítsd meg a fiaidat.

Uram üdvözöld gyermekeidet.

Uram mutasd meg kezeid hatalmát.

Uram mutasd meg nagyságodat.

Uram hirdesd ki az igéidet.

Uram fordítsd el tőlünk e keserű poharát.)

(UramIsten bocsásd meg vakmerőségemet.

bocsásd meg bűnömet.

elfogadom a Te döntésedet.

nem lázadok akaratod ellen.

fordítsd hát el ezt a keserű poharat.)

(Egészen különös lebegés.

Köd és különös hangok.

Milyen megfoghatatlanul könnyű itt minden.

És milyen megfoghatatlanul nehéz.

Valami távoli emlékeket.

Valamiféle emlékeket idéz.

Milyen kellemes nyugalom.

Micsoda igazi nyugalom.

Sűrű fekete fátyol borít.

Megfogom lassan a kezedet.

Nem létező felhőkezedet.

Sűrű fehérítő fátyol borít.

Utatlan utakon elindulok.

Micsoda fény!

Micsoda hatalmas fény!

Megtalállak majd errefelé, Uram?)

(És ha arra?
És ha arra indulok?)

(A halál az egy szomorú szürkülő szoba.
Félénk magányos merevedés.
Mindenféle csatától idegen.
Minden hazugságtól idegen.
Végrehajtott sterilizáció.
Létező sterilizáció.
Kérdőjelek. Idézőjelek.
Zárójelek. Jelek?
Megbomlik minden.
Bekövetkezik a nyelvrontás.
A vers már régen nem a mai állapotokat tükrözi.
Mindig másról beszél.
És mindig nagyon egykedvűen.
Szó nélkül. Lehajtott fejjel.)

(Istenem fordítsd el tőlem a keserű poharat.)

(Egy üres szobában valaki.
Valaki vár.
Vár és figyel.
Én vagyok az utolsó áldozat.
Belépnek a fegyveresek.
Betoppannak és fenyegetőzni kezdenek.
Ők az igazi magakelletők.
Ők az igazi újjászületés.
Lehanyatlanak és felnevetnek.
Felnevetnek és lehanyatlanak.
Kezüik a magasba lendül.
Lebegés.
Különös lebegés.
Istenem fordítsd el tőlem a keserű poharat.)

Egérút

(Töredékek egy regényből)

Előtörténetdarab

(Őskor)

S az egér farka hosszú volt, hol nem volt, tömött, zsurmók kis gömbölyded testéhez képest, amely némiképp mégiscsak nagyobb volt egy normális egér testénél. VOLT. Hosszú, mint Szép Péter előtörténete, melyről nem is tudni, hol kezdődik pontosan, továbbá – a történetbe torkollva – hol is ér véget. Vajon azon a régmúlt délutánon kezdődik-e, amikor Szép János, bérelt tanyája ablakán kitekintve, egy lovast látott kibontakozni a porfelhőből, és csak később vette észre, hogy a lovas mögött ül még valaki, mégpedig egy nő. A tanya körüli vágójában két díszkört leíró, lovát eszeveszettül csapkodó, nekivadult katonában Szép János egyetlen haverjára, Csiszár Lacira ismert, aki – neve átkát szintén magával hordozva – a legvadabb szenvedéllyel imádta a gyors hátasokat – nyaktörő vágót, italt, verekedéseket, mások asszonyait. Csiszár Laci a legnagyobb lóköti hírében állt a két falut és tanyavilágát magában foglaló környéken, s nem nagyon mert szembeszegülni vele senki. Azt rebesgették, ő úsztatta a szélfodrozta, peremén még bőrző Csendesbe (mások szerint: a Tiszába) azt a csendőt is, akinek puffadt, eltorzult, felfuvalkodott, fölényes mosolyának szegleteiben már algakat gyűjtögető maradványait egy jobb fogást ígérő hajnalon húzták ki a halászosok X-től valamivel lejjebb, de Lacinak a haja szála sem görbült meg, sőt, most jobbra is egyenruhában vágatott be a tanya elé, nagyot kurjantva:

– A Csiszárok mind büszke huszárok!

Szép János nem értette pontosan, miért ragaszkodik hozzá Csiszár Laci annyira, miért nevezi egyetlen barátjának épp őt, jelentéktelen Jánost, s miért vette pártfogásába attól a pillanattól kezdve, hogy összetalálkoztak abban a félresikerült, fujtó kovácsműhelyben, ahová Laci sűrűn bejárt, mert ő a kovács unokaöccse volt, meg mert szerette nézni az izmos nyakú, nyugtalan lovakat – jót szórakozni János ügyetlenkedéseiben. Csiszár Laci nevetett, de ha valaki túl harsányan csatlakozott hozzá, akkor elkomorodott: alig növe ki a gyerekcipőből, egész komoly embereket vert meg különösebb bevezető nélkül, így bátyja, a kovács, kénytelen-kelletlen – üzletét féltve – kiutasította őt a műhelyből, Laci pedig, aki árva gyerek volt, hadat üzent neki egy életre. Azután Laci sűrűn átrándult Jánosékhoz P-be, kocsmába csalogatva Jánost, aki egyrészt félelemből, másrészt tiszteletből ment is vele mindig, hiába mondogatta az apja, hogy nem lesz ennek a barátkozásnak jó vége. Aztán nem lett se jó, se rossz vége sose, mert Laci, miután az egész kocsmá közhangulatát maga ellen fordította, eltűnt valamelyik arra teremtett néemberrel, János pedig – sebtében felhörpintve mindig szó szerint utolsónak vélt italát – jobbnak látta, ha meglép a botrány elől. Sosem szaladtak utána, hogy megverjék őt. Lehet, maradhatott volna nyugodtan. S most Laci egy nővel érkezett, János után hozta a nőt, és huncutul János szemébe nézve valami olyasmit mondott, hogy neki most el kell mennie, azonban biztos benne, hogy jó kezében hagyja ezt a ... na, már nem is olyan leányt, aztán hahotázva nyeregbe vágta magát, majd mindörökre kivi harzolt e történetből, de előtte még egyszer hátrapil-

lantva megfenyegette Jánost: *azért még visszajövök egyszer!* Persze, nem jött vissza többé soha. Később azt mesélték a falujában, hogy a Csiszár Laci becsületepárhaj áldozata lett, mert végül: „mindenki emberére akad”. A menyecske pedig ott állt a kijelöletlen udvar kijelöletlen közepén, s mintha János félszégén felbátorodva, a tákoltbarmolt tanyát nézve halványan elmosolyodott volna, míg János kamaszos zavarában körülszaglászta. Már messzebből feltűnt neki a nő kreol bőre, kissé kampós orra, most pedig sötét szemgolyói, melyeket később bogárszemeknek nevezett ellágyultan, szerelmesen, mert ez a nő határozottan a diófák kesernyésen pikáns illatát terjesztette maga körül, melyben egy csapásra léggyá simultak egyébként rögtön szemet szűrő markánsságai, csontos vonalai. A nő azonban nem várta be János kezdeményezését: szó nélkül bement a konyhába és megfőzött. S miután úgy döntött, a következő nap úgyszintén megfőzött, meg azután is: megfőzte a reggelit, az ebédet, a vacsorát, majd bebújt embere mellé az ágyba, és felhevítve, majd lehűtve, csontos ágain elringatva, megedzve: ... mindörökre megfőzte apát, aki később abban a félelemben élt, hogy majd valaki anya után talál jönni és elveszi tőle, de ilyesmire nem került sor, mert anya egy faluszéli kétes egzisztencia, valamint – az ő anyja vallomása szerint – egy vásári kis vándortársulat tűznyelőjének közös fellobbanásában fogant, csakhogy aztán vége lett a vásári mulatságnak, mindenki szedte sátorfáját. Egyébként a tűznyelőben egyszer befelé fordult a láng, mindörökre torkára forrasztva a titkot. Arcára fagyasztva a titok bárgyú, tehetetlen mosolyát – írástudatlan volt, hang meg többé nem jött ki a torkán.

Tulajdonképpeni történetdarab

Én, Szép Péter, anya dús szőrzettel, hajához hasonlóan fémes padlócsiszoló szálakkal körülfont, beindázott, benőtt, véres, csatakos medencéjének legmélyéről bukkantam elő X. Y. napján egy olyan hófúvásos, jégkristályos téli délutánon, mint amilyen az a csütörtöki nap volt, amikor X-be költöztünk annak ellenére, hogy a Gortva gyerek az előző nap beleveszett a Holt-Tiszába a Gozovič-rampa zsilipjétől nem messze, s ez megmagyarázhatatlan rossz előjelnek mutatkozott – anyámé mellett – az én rémület-től kikerekedett gyerekszemeimben is. Éppen apa találta meg, amikor – kiadós búcsúzkodása után – rossz előérzetekkel hazafelé bukdácsolt a HÁROM AKÁCHOZ címzett búslakodóból – midőn erőt vett rajta, találó idegen kifejezéssel élve: az elhessegethetetlen komor *blues*. Összefagyottan, fogvacogva mesélte el immár teljesen józanul a rémes történetet, míg mi borsódzó háttal néztük a petróleumlámpa mögé, a fehér falra vetített hajmeresztő eseményt, míg fura motoszkalásokat hallottunk a szoba sarkaiból, sötét szögleteiből, amitől szívünk megfagyott és úrrá lett rajtunk a félelem. Apa mintha a föld alól beszélt volna hozzánk, úgy szűrődött ki hangja a kemencéből, ahová kisvártatva bebújt azután, hogy anya lehántolta róla a jeges ruhák iszapos, nádtörmelékes rétegeit, és ráarkta az ágytámlára, a székek támláira, a primitív lócára meg a padkára, a kemence tetejére. Apa ruhadarabjai beborítottak bennünket, fojtogatta tüdönket a mondatait fenyegetően illusztráló kesernyés gőzölgés. Apának még a szőr is leégett a hátáról, de nem volt hajlandó előmászni forró odújából, ahol még nagyon sokáig kuporgott, hangjából érezhető didergéssel szíva magába vissza az élet melegét. Még a kemenceajtó felhelyezését is követelte, ennek azonban jobbik eszünk parancsszavára nem tettünk eleget. Tompán visszahangzó szavai szelint: már messziről látta, hogy valami lebeg, nagyon lassan mozdul az olmos víz tetején, de nem tudta kivenni a szűrületben, mi is az. Lement egészen a vízpartra, mert

– vallomása szerint – érezte, itt valami nincs rendjén. Ami – tőle tíz-húsz méterre mindössze – odabent úszott, lassan megfordulva, oldalát mutatva, megbillent ladik volt, szivárgott bele a víz. A ladik még rendben, hanem benne alig látható emberi alak a csónak oldalán átbukva, arccal a vízben, mintha a titokzatos mélységeket fűrkészné mozdulatlan figyelemmel, az ismeretlen, kihalófélben levő élővilág, flórák és faunák paradicsomának meleg gejzireit odalenn, hogy a lehető legpontosabb leírást, leghiánytalanabb felmérést készítse róluk, csakhogy az illetőnek mintha kopolytűi nőttek volna, mert nem nagyon emelkedett fel levegőt szippantani. Apa minden hajszála égnek állt, továbbá szokatlan zsidbadást érzett a bal karjában a gyűrűsujja felé. A Holt-Tisza pereme már megkeményedett: úgy tűnt, apánál komolyabb súlyt is elbír, ellenben odabenn a melegforrásoknál meg lejjebb, amerre a langyos víz áramlott, nyoma sem volt bármiféle jégnek: ott lebegett csúfondárosan és elérhetetlenül kilógó áldozatával az időtlen kátrányteknő, egyre közelebb sodródva a parthoz, hogy azután egy lágy kanyarral ismét befelé induljon. Mit volt mit tenni, rá kellett gázolni a befelé elvékonyodó jégre. Előzőleg apa egy hosszú ágat kerített, természet formálta gamóval a végén, sebtében megdolgozta egy kicsit a bicskájával, majd óvatosan beindult, de amikor már egészen közel ért céljához, hirtelen beszakadt alatta a befelé egyébként várhatóan gyengülő jégmóló. *Segítség!!!* – ordította kétségbeesetten, míg tehetetlenül csapkodva süllyedt alá. Segélykiáltását nem hallotta senki. Hatalmas megkönnyebbülésére csak mellig merült el, akkor csizmái megállapodtak az iszapos talajban. Sikerült megvetnie a lábát. A víz erre sem volt oly szörnyen hideg, azonban most nem ért rá ezen gondolkodni: csáklóját beleakasztotta a ladik farába, és hosszú küzdelem árán, a jeget – mely minduntalan beszakadt alatta, amikor megpróbált visszamászni rá – végül legyőzve, partra vontatta a tovább nem ellenkező úszó alkalmatosságot, majd a hajánál fogva felemelte az ismeretlen fejét, amitől meghűlt benne a vér (végérvényesen): a Gortváék kamasz fia bámult rá üveges tekintettel az időközben leereszkedő sötétségben, a telihold fényénél, a rossz hold sugaraiban. Olyan súlyos volt a teste, hogy nem bírta felemelni. A hóna alá nyúlt, úgy emelte ki koporsójából a nyilvánvalóan halott gyermekembert, és vonszolta fel egészen a tanyáig, miközben – mint mondta – ő sem akarta elhinni a szomorú igazságot. A kutyák ugattak és a láncikat tépték, majd fájdalmas vonytásba csaptak át. Apa felzörgette a szürkületi vakságában a tyúkokkal fekvő Gortvánét, majd az ágyra fektette a fiút. Az asszony síralmas állapotban volt, különben is, de most egyenest nem volt észnél, amikor megpillantotta az élettelen testet: haját tépte, kezét tördelte, körte alakú melle kihullott a hálóing alól, de ő észre sem vette: *ez nem az én fiam, vigye máshová, az én fiamnak nincs szakálla... hallja, ez nem az én gyermekem... Béla, mi történt veled?! Nem, ez nem ő... Halló, halló! Nemsokára hazaért a városból az ember is, aki gyorsan befogott, telehányta a kocsit szalmával, ráfektette gyermekét, jól betakargatta és vissza a városba (különben mostanában, ha nem volt szükség a két lóra, szívesebben közlekedett gyalog, ahogy azt egyszer az Akácban hangosan az egész közönségnek elmagyarázta). Vissza a városba: borzasztó, hogy erre sajnos ráért volna reggel is. Apa pedig hazajött a legrövidebb úton, át a földiken. Kegyetlenül átfázott ezzel az ő gyenge, sípoló tüdejével. Erővel be akart mászni a kemencébe. Csupán annyit várt, míg anya kikutorta a paraszat, kiszellőztette egy kicsit, meg bedugott egy rossz pokrócot. Onnan bentről mondta el azt a meghökkentő észrevételét, miszerint annak a csendőrnék a felfújódott arcával ellentétben, amelyet valaha mint előre megfontolt szándékából arra ácsorgó szemtanú látott, a Gortva fiúé a fulladás ismérveit alig hordozta magán: nyugodt volt és kisimult, csak mintha a szeme, az a két holdfényes szeme árult volna el valamiféle megmagyarázhatatlan csodálkozást: mintha valami leirhatatlant látott volna odalenn a sötét vízben... valami mesébe illően iszonyatosat és csodálatosat – különben az ördög tudná megmondani.*

– Mit keresett ilyen időben a ladikban? – kérdezte anya.
 – Biztos nem akart a hídig kerüni. Hamarább akart odaérni a táncra – válaszolta apa. – Isten tunná, pontosan mi történt vele.
 – Hát nem csak szombaton van tánc? – kérdezte nagypapa.
 – Úgy hallottam, hogy az újabb időkben néha szerdán is rendeznek mulatságot a tűzoltóékná – mondta anya elgondolkodva. – Szegény fiú. Olyan szemrevaló férfivá kezdett alakúni.

Apa helyeslően bólintott. A következő nap meg – mindenek ellenére – elindultunk. Ekkor anya marasztalta apát, hogy pihenje ki magát, ellenben apa hallani se akart róla: most már minél előbb át kell esni rajta, ha már egyszer meg kell történnie a dolognak. Elment a megígért szánért, felmadzagoltuk a holminkat, majd búcsút intettünk a juharfáknak, a diófának, a gyümölcsös végén a ferde betonkádnek – a mindezt egyetlen szimbólummá sűrítő rozoga gémeskútnak, a rádrótozott tégláknak az egyik végén, vízbe mártott gondolatainknak a másik végén – egyszóval mindennek: a repedt tanyának, amely lassan elmaradt mögöttünk az erős havazásban. Akkor még nem tudtuk, hogy otffelejtettük a hűs darálót, a meritőt, az egérfogót meg a cinezett vödört... Pár nap múlva apához kijöttek a nyomozók a Gortva-ügyben, csak hogy apa nem tudott mást, mint megismételni a történetet. Jól láttam: a két detektív közül az ifjabb, egy vékony csuklójú, kalandozó tekintetű fiatalember határozottan össze-rezzent annál a jobban kidolgozott résznél, amelyben apa az életében látott két vízbe-fült arcának egybevetését végezte, különbözőségeik megragadó részletezésébe bocsátkozott szokatlanul megeredő nyelvel, élénk, színes nyelvezettel, mintha magával ragadta volna a téma. Mintha a Gortva gyerek: *ifjú arcát a hévíz gőzeiben melengette volna, mikor a szerencsétlenség történt: mielőtt forró fejét kábultan, a táncra beszedett bátorítótól szédülten a mocsártündér lótvuszvirágának kelyhébe fúrta*. Apának ritka pillanataiban léteztek költői szárnyalásai. – Ma így emlékszem én erre. (Apának ez volt az egyetlen dolga rendőrséggel.)

Legenda a Holtágról

(Újabb kor)

Mesélik erre az öregebbek: valamikor rég, de nem olyan nagyon, japán, a vajdasági tanya- és mesevilág iránt heves érdeklődést mutató japáni kutatók csoportja ereszkedett le – előzőleg nagyot szippantva a felszíni levegőből – egy sárga kis tengeralattjáróban a hinárrétegen át a melegforrások mélyére, a bugyborékoló sötét víz birodalmába, ahol csodás váratlansággal volt is mit látniuk adott pillanatban: egy furcsa emlőst pillantottak meg járművük küklipszi reflektorfényében henteregni. Megzavarhatta a fénycsóva, nem tudott hirtelen kitörni belőle: mint egy lustálkodó vízitehén, maga lehetett a gondtalan (magyar) anyaság gyors váratlansággal tetten ért jelképe. A kapitány szavai szerint, ami a hajónaplóból is rekonstruálható: ez az idegen, nemzetközi szakkifejezéssel „mammal”, első meglepetésén túltéve magát, mind a hét páratlan csecseből erős tejsugárral vette célba elámuló üldözőit, tekintettel áthatolhatatlan tejfüggönyt teremtve köztük, hogy egy feltehetően könnyed, ám annál határozottabb nőies mozdulattal mindörökre eltűnjön a titokzatos mélységekben. Visszatérve a felszínre, újabb meglepetés várt ezen kis expedíció rettenthetetlen tagjaira. A parton egy kezeit tördelő, ujjait ropogtató, panaszosan jajgató, a hidegtől egészen fehérré vált nyavalyás prémezetű aprócska „másik” idegent vettek észre, aki gyászos gyámoltalanságában: mintha egy palackot igyekezett volna kihalászni a vízből szánal-

masan vékony, törékeny botocskájával, amely ráadásul még rövidnek is bizonyult. Aggyisten! Odamentek hát, segítettek neki. Az illető ideges, toporzékoló lázas szomjúsággal nyúlt a flaskó után, melyből, minden elismerés, egy elmés szerkezetnek köszönhetően: dugóérintésre oldalt rejtett fiókocskára pattant ki, amelyből – az idegen magyar anyanyelvűségét bizonyítandó – még egy papírcédulácska hullott a földre:

Fiam, öltözz fel jól! Én már sajnos soha többé nem mehetek vissza, de Te jegyezd meg: valódi anyád én vagyok és maradok. Ne sírjál utánam, ne gyászolj, mert még életed egyetlen értelmévé válik! Vigyázz apádra, jó ember ő valójában, csak egy kicsit bogaras, de hát nem mindenki az? A joghurt a frizsiderben. Hosszú értekezésed a Nagyváros vörös fényéről figyelmesen elolvastam, lenne egy-két inkább amolyan technikai megjegyzésem, csak-hogy azt majd egy másik levélben. A ladikot a palackban mellékelem, de oh, édes egyetlen fiam, óvakodjál tőlem: bármerre is hajózol nyílt tengereken, sose merészkedj túl közel hozzám, mert zabolátlan örömömben súlyos uszonyommal még ízzé-porrá találnám zúzni törékeny lélekvesztőd, s magammal húználak a mélybe, mert ez erősebb nálam – az örök csönd birodalmába, pedig az ember feljebb való, amíg való: vésd agyadba, egyetlenem. Bármilyen csapást mér rád a sors, állj emelt fővel! Van tiszta zsebkendő? Találsz a legfelső rekeszben.

Ösanyád a könnyek tengeréből –

Az idegen alig hallhatót sikkantott és összeesett. Két db. ausztrál gyártmányú gumicsizmán kívül nem volt rajta semmi; azonosságát nem találtak nála, így nem tehetek mást, mint lemérték és az adatot bevezették a naplóba úgyszint: részint talán a hidegtől, alig lehetett pár hüvelyknyi. A halottnak kijáró tisztelettel temették el a parton, a palackot pedig bevitték a kapitány kajütjébe, aztán folytatták új kalandokkal kecsegtető útjukat az ismeretlen világ felé. A kapitányi kajüt ablakán át jeges csillámlással beragyogtak a messzi csillagok azon a bizonyos éjszakán. Az ablak keretei közt egy pillanatra megjelent a távoli gravitációjával vonzó gigászi csapda is, a Nagy Fekete Lyuk kavargó káosza, amely emberi ésszel fel nem fogható mágnesként sok-sok fényévre tőlünk, egy spirálkört távolabbnál távoli középpontjában – óriási betonkeverő módjára – csillagközi port, gázfelhőket, sőt csillagtörmeléket hemperget, hogy kikövesse a hozzá vezető utat? Sok-sok fényévre tőlünk, elszáll az idő. – Ekkor a kapitány valószínűleg a MEGFOGHATATLANRA gondolt, midőn mindörökre eltűnt a szemünk elől, amely akárha küklpsz módjára az alagútban... Csákányaink szikrárt csilognak.

Kapitány úr seje-haj...

CZESŁAW MIŁOSZ

Hal

*Sikolyok, lázas hablatyolás, trombita-nyafogás, lábason és dobon dobolás közepette
A mértéktartás volt a legélesebb tiltakozás.
Am a közönséges emberi hang jogát veszítette,
S olyan lett, mint haltátogás az akváriumban.
Elfogadtam, ami rám méretett. Mégis, csak ember voltam,
Vagyis szenvedtem, a hozzám hasonló lények felé törekedtem.*

Bojtár Endre fordítása

Erasmus Institutio Principis Christiani-ja Magyarországon*

Az Institutiónak nálunk szorosabb értelemben vett fogadtatásáról azért beszélhetünk, mert – amint azt a hazai szakirodalom már régen regisztrálta – kezünkben van az Institutiónak egy olyan (1516-ban nyomtatott, Baselben megjelent) példánya, mely a Szapolyaiak erdélyi udvarából került – valószínűleg Náprági erdélyi püspök könyveivel együtt – Győrbe, a Székesegyházi Könyvtárba, ahol ma is őrzik. Kevés olyan műve van Erasmusnak, melynek magyarországi sorsát a possessorori bejegyzés révén így ismernénk és így el tudnánk helyezni.

A „Sum Juhannis Regis Electi Hungariae” bejegyzés feljogosította a kérdéssel foglalkozó szaktudósokat, hogy ezt a művet újabb dokumentumként kezeljék Erasmusnak a budai és az erdélyi udvarban közismert népszerűségéhez. Jakó Zsigmonddal az élen felhívták a figyelmet, hogy bár a possessorori bejegyzés minden bizonnyal II. Jánosra, vagyis János Zsigmondra vonatkozik (elsősorban tehát erdélyi, gyulafehérvári receptióra utal) – több mint valószínű, hogy a könyvnek tulajdonosa volt már II. Lajos, még inkább Szapolyai János király. És mivel Izabella királyné Budáról, a királyi udvar könyvtárából vitte magával Erdélybe, érthető, hogy ez a könyv minduntalan a királyi, illetve fejedelmi udvar humanistáinak olvasmánya volt.

A hatástörténeti kutatás segítségével fel lehet mérni egy nagy egyéniségnek vagy egy szellemi áramlatnak térben és időben való ismertté válását, termékenyítő vagy sorvasztó kisugárzását. A Keresztény fejedelem neveltetéséről szóló mű tartalma, az egyes fejezetekben található elvi és gyakorlati tételek a humanitas erasmiana szerves részét alkotják; a pozitív normák és erkölcsi postulátumok ama rendszerét, melyet olvastak, ismertek Erasmus magyarországi tanítványai, barátai: Piso Jakab, Brodaries István, Oláh Miklós és annyi más neves humanista. Az Institutio erkölcsi normáira azért kell hangsúlyozottan felhívni a figyelmet, mert az ötven évvel ezelőtti évforduló idején még neves tudósaink is előszeretettel írtak Erasmus negatív hatásáról, ernyedti, enervált pacifizmusáról, szabadgondolkodásáról – sőt rá hárították a felelőséget a Mohácsot megelőző és azt követő anarchia nemzetrontásáért.

Az Institutio segítségével viszont bizonyítani tudjuk, Erasmus mit vallott az egyén és a köz viszonyáról, a hatalomról, annak birtoklóirol, a kizsákmányolókról és a hatalom kiszolgáltatottjairól, a békéről és a háborúról. Kialakul szemünk előtt az erasmusi normarendszer, mely teljes egészében az Evangéliummal, az Erasmus által előszeretettel Philosophia Christi-nek nevezett eszmékkel azonos. Nincs az a pápai breve, dekrétum, enciklika, amely szabatosabban foglalná össze a keresztény tanítás előbb említett témáit Erasmus Institutiójánál.

Lássuk főbb vonalaiban Erasmus téziseit: Nem véletlenül hangsúlyozza már a címben a *keresztény* jelzőt. Ő ugyanis nem akármilyen fejedelem neveltetéséről kíván értekezni, hanem egy princeps christianuséről. „Valahányszor eszedbe jut, hogy fejedelem vagy, mindannyiszor jusson eszedbe az is, hogy te keresztény fejedelem vagy... Meg kell értened, hogy neked még az annyira dicsért pogány fejedelmektől is oly mértékben kell különbözned, amennyire egy keresztény különbözik a pogánytól.” Erasmus a legváratlanabb pillanatban figyelmezteti erre olvasóját. „Keresztény

* A könyv magyar fordításban hamarosan megjelenik az Európa Könyvkiadó gondozásában.

fejedelem vagy? Felesküdtél Krisztusra? Akkor miért követed Julius Caesar vagy Nagy Sándor erkölcsseit?" Éppen ezért érdemben csak az foghatja fel az Institutio normarendszerét, aki be tud és be akar lépni a Philosophia Christi belső világába, és mondanivalóját kész a kortársak tudatával mérni. Mindenekelőtt annak a Habsburg főhercegnek a tudatával, aki rövidesen (1519. június 29-én), tehát az Institutio megjelenése után három évvel V. Károly néven német-római császárként a világ ura lesz. Erasmus éles szeme meglátja benne a jövő emberét, és neki dedikálja művét: neki kell, kellene megtestesítenie a keresztény fejedelem eszményét, tőle várja az egységes Respublica Christiana megvalósítását, az egységet alkotó – mai szóhasználatnál élve – „egyesült nemzeteket”. A nyelvben és szokásokban különböző nemzetek csak abban az esetben képesek egységre lépni, ha magukra vonatkozóan kötelező erejűnek tartják azokat az evangéliumi elveket, melyeket akkor, Erasmus korában mindegyikük ismert és a császártól a legkisebb fejedelemig – elvileg legalábbis – elfogadott.

Erasmus éles kritikájában természetesen nagyon is jól tudta, hogy ilyen magaslatra eddig alig jutottak földi hatalom birtokosai. Nagyon jól látta azt a torz kettősséget, ami az eszme és a valóság között tátongott. Erasmus ennek a kettősségnek metszőpontjában áll, és az az érzésünk, mintha a realitások örtornyából figyelné az élet megnyilvánulásait és visszasságait.

Mérleget tart kezében, mellyel nem ő, a humanista, a barát, nem is az egyház, de még a pápa sem, hanem Krisztus méri meg a fejedelmek magatartását. Kortársai, akkori olvasói, elsősorban Károly és a többi Habsburg, a bécsi és a budai udvar jól tudta, hogy Erasmus nem tesz mást, mint eléjük állít egy minden eddiginél élesebb, tisztább királytükört. Valóban félelmetes látvány. Nem lehet szabadulnia tőle annak, aki kezébe veszi az Institutiót. A szentenciák úgy vannak megfogalmazva, hogy mindenki önnönmagáról mond bírálatot. Erasmus nem a saját eszmefuttatását, hanem az Evangélium normarendszerét helyezi a mérleg másik serpenyőjébe. Ha az uralkodóban ölt testet a keresztény magatartás, vagyis ha elsősorban a világ császáranak, egy-egy ország uralkodójának kell az igazi, a legtökéletesebb kereszténynek lennie, akkor a kiskorú fejedelem nevelőjének nem lehet más feladata: „Mindenekelőtt azt kell a fejedelem lelkében elültetnie, hogy Krisztusról minél jobb véleménye legyen. Magyarázza meg neki, hogy amit Krisztus tanít, az senkire sem vonatkozik jobban, mint a fejedelemre...”

Mivel Krisztus tökéletes példája minden erénynek, nem érdemes mást utánozni, csak Őt. Az Imitatio Christinek egy sajátos variációjával van tehát dolgunk. Ennek egyik gyökere Plutarkhoszig nyúlik, aki szerint a jó fejedelem az Istennek valamiféle képmása, tükörképe. Erasmus ezt kiegészíti Isten három főtulajdonságának elemzésével és annak a fejedelemre is kötelező imitációjával.

Erasmus félti a világot, a Respublicát a fejedelmektől. Szeretné megértetni Károly főherceggel, és vele együtt minden uralkodóval, hogy a hatalom birtoklása nem magánügy, hanem olyan közkincs, mint a város kútja: belőle merit mindenki. Ha a kút tiszta, akkor biztosítva van az ország népének egészsége. A rossz fejedelem mérgezi a vizet, de még a levegőt is, és ezzel megöli alattvalóit.

Vajon a Budára, onnan Gyulafehérvárra került Institutio possessorai megértették-e a mű alap gondolatát, tételeinek lett-e foganatja? Vajon Piso Jakab, a kiskorú Lajos király nevelője – aki annyira bálványozta Erasmust – az Institutio eszméit bele tudta-e plántálni Budán tanítványa lelkébe? A gyermek János Zsigmond nevelőjének, a jezsuita Novocampianusnak volt-e kezében ez az erasmusi mű? Ezekre választ adni ma már lehetetlen, mindenképpen érdemes azonban összefüggést keresni a budai és az erdélyi udvar szellemi légkörének néhány megnyilvánulása és az Institutio egy-két tétele között.

Elevenbe vág Erasmus állásfoglalása a török kérdésben. Mint Európa élő lelkiismerete – már kortársai így nevezték –, határozottan elítélte keresztény fejedelmek egymás ellen indított háborúit. Ha már másra nincsenek tekintettel – írja az Institutióban –, legalább a török miatt nyújtsanak békejobbot egymásnak. Különben rontják az evangéliumi eszmék hitelét épp a törökök szemében.

Tudjuk, hogy ugyanilyen elvek alapján ítélte el Habsburg Ferdinándot az „Egy ország – két király” vitájában. Az élethalálharcát vívó magyarság sorsával mélyen rokonszenvező Erasmus több alkalommal is a törvényesen megválasztott nemzeti király, Szapolyai János mellett foglalt állást Ferdinánd ellenében. Erasmus szerint a Respublica Christiana egységének érdekében Ferdinándnak fel kellene hagynia megtorló háborúival, mert ezzel mérhetetlenül gyengíti az amúgy is sok sebből vérző Magyarországot. E téren Erasmus hajthatatlan volt később is, és érthető, hogy ez is oka volt nagy népszerűségének a Szapolyai udvarban Budán, Gyulafehérvárott egyaránt.

A török kérdés egyéb problémát is napirenden tartott. Nevezetesen: milyen módszert alkalmazzon a mohamedán törökkel szemben egy keresztény uralkodó? Míg a legtöbb nyugati hatalom politikai érdek miatt egyezkedett a törökkel, a mi esetünkben ez valóban élet-halál harca volt. A hazai kardcsörtetők létszáma egyre zsugorodott, a német-római császárság urai sem jöttek segítségünkre, így Szapolyainak döntenie kellett. És ebben a kérdésben újra Erasmus állásfoglalása segített. Mindenekelőtt megmagyarázta, ne nevezzük a törököt „pogánynak”, hanem vegyük fontolóra, hogy monoteisták („semichristiani”), félig már keresztények. Háborút indítani ellenük már csak túlerejük miatt is ostobaság. Kardot fogni ellenük csakis akkor jogos, ha megtámadnak minket. Különben arra kell törekedni, hogy lelki, szellemi energiáink birtokában megszelídítsuk, megtérítsük őket. Ehhez azonban mindenekelőtt arra lenne szükség, hogy legalább a keresztény uralkodók ne bántsák egymást. Bármennyire hihetetlennek tűnik szemünkben a világhódító török megszelídítésére, sőt megtérítésére vonatkozó javaslat, abban az időben ezt nem tekintették utópiának. Nem Erasmus volt az egyedüli, aki erről írt. Possevinót Grazban ragadja magával ez a vízió, és nem egy társa indult álruhában a Balkánra, sőt Konstantinápolyba. Vajon Szapolyai környezetében is elhangzott ilyen vélemény? Annyiszor alábecsült, máskor túlértékelt Szerémi György udvari káplán leírásának egy ide illő epizódja: „János király elérkezettnek látta az időt, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen a szultán megbízottjával, Mehmed béggel a Tisza partján. Hiába hívta erre a találkozóra kamaráit, megalázónak érezték és nem tartottak a királlyal. A magára maradt Szapolyai szállásán az egyik szobában fel és alá járkált, kezében kis korbácsot tartott és felsóhajtott: Bárcsak meghallgatná szavamat az Isten. Bizony mondom a töröktől sok jót tudnánk kieszközölni és *végül a keresztény hitre vezetném őket...*”

A szellemi áramlást nemcsak térben, de időben is lehet vizsgálni. Minél mélyebb és egyetemesebb igazságokat hordoz magában egy mű, annál időszerűbb később is. Vagyis hatással lehet a jelenre is. Erasmus azt mondja az Institutióban:

„Egy virágzó államot felépíteni nehezebb, mint lerombolni. Van-e nagyobb erkölcsi veszély, mint a háború... Mennyiféle betegség, bukás, vereség leselkedik ránk; felesleges tehát háborúval növelni a bajokat, hiszen egyedül a háborúból több baj származik, mint minden másból együttesen... Aki háborút indít, gondolja meg, hogy gyakran egyetlen óra alatt árvákkal, özvegyekkel, magukra maradt öregekkel, koldusokkal és szerencsétlen emberekkel tölti meg országát. A háborúval járó mérhetetlen szenvedésnek nagy része azokra száll, akiknek a háborúhoz semmi közük. Tegyük meg mindent, hogy a rút háborús örület megszűnjék a keresztények és az emberek között bárhol.”

Erasmus és a halál

Rotterdami Erasmus 1520-ban jelentette meg „Antibarbari” című művét, miután közel három évtizeden keresztül dolgozott rajta. Ebben olvasható a következő mondás: „Élj úgy, mintha már holnap meg kellene halnod; s dolgozz úgy, mintha örökké élnél!” Szerzőjét, a névtelen filozófust Erasmus dicséretekkel halmozta el.

Az elmúlt évben számos kongresszus idézte föl a németalföldi humanista halálának 450. évfordulóján személyiségét és hatalmas életművét. Méltán állapíthatták meg: Erasmus valóban úgy dolgozott, mintha örökké élne. Tervei megvalósításában még betegség, öregség is alig hátráltathatták, élete alkonyán e kettővel versenyt futva rendezte sajtó alá Órigenész műveit. Írásainak kiadásról kiadásra gyarapodó kötetei, kiterjedt levelezése időálló értékekben gazdag, s XX. századi újrafelfedezése erről ékesszólóan tanúskodik. Gondolatainak mélysége, nyelvének klasszikus latinsága ma is lenyűgöző. Az idézett mondás második felét tehát valóban megszívlelte, minden bizonnyal már fiatalon.

De mit gondoljunk annak első feléről? Ez az embernek a halállal szembenéző létére figyelmeztet, a halál az élet minden egyes napján állandó kihívásként van jelen. Erasmus ezt a felhívást is olyan komolyan vette, mint a munkára szólót? Írásai felelnek erre a kérdésre, sőt áttételesen magányos halálára is fényt vetnek. Halála magányosnak mondható, mert a protestáns Bázelen következett be, s ezt katolikus oldalról szinte napjainkig szemére vetették. De Luther sem szűkölködött elmarasztalásban „Asztali Beszélgetései” során: „Nem hívatott papot és nem kérte a szentségeket. Úgy élt és úgy halt meg, mint egy második Epikurosz, pap és vigasztalás nélkül.” E súlyos kijelentés szinte napjainkig befolyásolta Erasmus megítélését. Az utóbbi évtizedek kutatásai – többek között Henri de Lubac biztatására – Erasmus teológiai munkásságának legjavát hozták felszínre, ezért lehetséges hiteles választ adni a felvetett kérdésre: miként gondolkodott Erasmus a halálról? S – innenfelől nézve – miként élhette meg azt?

A fiatal németalföldi szerzetes szelleme egyszerre keresett és talált táplálékot a Kinyilatkoztatásban, az Egyház tanításában, a késő középkor lelki irodalmában és az ókori klasszikusoknál. Mint szerzetes többször panaszkodott arról, hogy a zsolozsma végzése elvonja kedves stúdiumaitól. Ám ebben oktalanság a zsolozsma lebecsülését látni. Az egyházatyákkal először a matutinum olvasmányain keresztül ismerkedett meg. Amikor a halotti officium során a kórusban Szent Ágoston beszédét olvasták, lehetetlen, hogy a szüleit korán elvesztő Erasmusban ne talált volna mélységes visszhangra a halál állapotának drámai erejű leírása: „Hogyne szomorkodnál, mikor a test, mely a lélek erejéből élt, most lélektelenné válik, midőn amaz elhagyta őt. Eddig járt-kelt, most fekszik. Eddig beszélt, most hallgat. A bezárt szemekbe többé fény nem hatol. Meg nem nyílnak a fülek semmi hangra. A testnek minden tagja beszüntette működését. Nincs már, aki parancsot adjon a lépteknek a járásra, a kezeknek a cselekvésre, az érzékeknek az érzékelésre. Nem olyan-e ez, mint egy ház, melynek ékesége valamiféle láthatatlan lakó volt, s most, hogy eltávozott az, akit nem is láttunk, csak az maradt, amit siralommal kell látnunk?”

Középkor végi halálfélelem, „macabre”, gondolhatnánk felületesen. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy egyik fiatalkori költeményének első sorában – „Mortis amara dies, metuendi iudicis ira” – a „Dies irae” szekvencia kezdő szavait találjuk. Ám

a „Dies irae” végén a „harsonának szörnyű hangja” helyett a remény és bizalom jut szóhoz:

„Rólam Jézus emlékezzél,
akiért a földre jöttél,
veszni aznap ne engedjél.

„Egy percet rám, Jézus, áldozz,
értem jöttél földi sárhoz,
hogy majd engem el ne kárhozz.

Esdve és ölelve térded,
hamuvá tört szívvel kérlek:
örizz, hogy jó véget érjek!”

Porba dőlve, csonkig égett
tört szívemmel kérlek téged:
adj lelkemnek boldog véget.”

(Babits Mihály fordítása)

(Faludy György fordítása)

Szent Ágoston pedig a halállal szembenező ember szomorúságát el nem titkolva állítja hallgatói elé az egyetlen megoldást: „Ha semmiség volna a halál keserősége, mi nagyság lenne a vértanúk erejében? Azért mondja az apostol: »Nem akarjuk, hogy az elaludtak felől bizonytalanságban legyetek, testvérek, nehogy szomorkodjatok, úgy, mint a pogányok, akik nem birtokolják a reményt!« Nem mondja tehát: »ne szomorkodjunk«, hanem hogy »ne szomorkodjunk úgy, mint a pogányok, akik nem birtokolják a reményt.«” Az egyetlen megoldás a Krisztus halálában rejtőző keresztény reménység.

Mégis a fiatal Erasmust – mint később bevallja – a halál és különösen annak végzettségére rettegéssel töltötte el. Ezt az érzést az ókori klasszikusok táplálták benne, különösen Cicero a „De senectute” című írásával. Ennek hatása Erasmus egyik fiataalkori művén – amely a középkor kedves témáját, a világ megvetését tárgyalja s a szerzetesi életet magasztalja („De contemptu mundi”) – világosan kivehető. A humanisták fejedelme élete alkonyán pedig alázatosan beállt a középkori szerzők sorába, hogy arra tanítson, miként lehet jól, keresztény módon meghalni. Fiataalkori rettegése már régen tovatűnt, amint ezt 1518-ban írt sorai tanúsítják: „Valaha, amikor még fiatal voltam, már egyedül a halál nevének kiejtése rettegéssel töltött el. Az öregséggel legalább annyit nyertem, hogy nem félek többé a haláltól, és az ember boldogságát nem mérem évei számával.”

Az üdvösség zálogát olykor kétségbeesetten kereső középkorvég azonban a halál körül olyan szokásokat is meghonosított, amelyeket a szív vallásosságát hangsúlyozó humanista méltán kifogásolt. Erasmus magatartásánál még azt is figyelembe kell venni, hogy az újkor hajnalán a népnyelvet éppoly távolinak érezte magától, mint a népi vallásosságot. Így érthetőbb, miért nem vette észre ez utóbbi hibáinak ostorozásakor a népi vallásosság tagadhatatlanul meglévő pozitív elemeit. A halállal kapcsolatos nézetében megmutatkozik az is, hogy a hitújítás eszméit nem fogadta el. „Azok, akik azt mondják, elegendő hinned és máris üdvözülsz, kétszeres tévedésben leledzenek.”

A halálra három szentség (gyónás, Eucharisztia, utolsó kenet) készíti fel a keresztényt. Erasmus a szentségek fontosságát soha nem vonta kétségbe, de igazi teológusként a szentségek misztériumjellegét hangsúlyozta. „Szentségeidben, Krisztus, téged találalak” – mondta Szent Ambrussal, s ezért a szentségek vételenél erőteljesen kiemelte a tiszteletet és a tudatosságot. A Krisztushoz való alázatos, tiszteletteljes közeledést az igaz élet, a „Philosophia Christi” törvényeinek követése szavatolja. A betegség személyiségromboló hatása miatt nem szabad a gyónást az utolsó pillanatra hagyni, a tudatosság követelménye így érvényesül. Az „ars moriendi” műfajhoz tartozó „De preparatione ad mortem”-ben a hit, remény, szeretet sürgetése mellett a szentségekről sem feledkezett meg, egyedül az utolsó pillanatokra hagyott életgyónást helyte-

lenítette. Számára – és minden keresztény számára – Krisztus kereszthalála az ember halálának legigazibb példája. A kereszten, mely az örök élet jele és záloga, Krisztus testét három szög tartotta. A haldoklót ehhez a krisztusi kereszthez a hitnek, reménynek és szeretetnek három szöge kell hogy erősen odaszegezze. A kereszt misztériuma a halálról történő elmélkedést („meditatio mortis”) az eljövendő boldog életéről s a halhatatlanságról szóló elmélkedéssé („meditatio beatae vitae futurae, beatae immortalitatis”) alakítja át. Így a halállal szembesült lét eszkatologikus távlatokra nyílik.

Erasmus a halálról nemcsak elmélkedett, hanem barátai halálában lényének legmélyén szembesült is vele. Szent Ágoston nem helytelenítette az emberi könnyeket: „Meglehet, hogy az emberi szív nem bánkodik, mikor elveszíti valamely szeretettjét. De jobb, ha bánkodik az emberi szív, majd gyógyulást talál, semmint hogy bánat-talanságában embertelenné váljék.” Erasmus sem tudta fájdalmát visszafojtani, amikor fiatalkori s leghívebb barátja, Morus Szent Tamás halálát hírül vette. Úgy tűnik, mintha hiába lett volna a sok elmélkedés a halálról, a valósággal nehezen nézett szembe. A kivégzés 1535. július 6-án történt, de ő a hírt Bázelen csak augusztus 10-én tudta meg. Nyolc nappal ezután még úgy írt barátjáról, mint élő személyről. Majd augusztus 25-én a megjelenésre váró „Ecclesiastes” előszavát kiegészítette, s ebben barátját, önmagát elsíratta. „Morus halálával úgy érzem, az én életem gyertyája is ellobbant” – olvassuk egyik levelében, s az ekkor kiadott, „Néhány újabb imádság” címet viselő könyvecskéjében a következő imádság található:

„Uram Jézus Krisztus, élők egyetlen üdvössége, haldoklók örök élete, a te szent akarodtnak teljes egészében átadom és alávetem magam. Ha néked úgy tetszik, őrizd meg lelkemet nyomorult testemben a te szolgálatodra; vagy ha azt akarod, végy el engem ebből a világból... A te kegyelmed úgy legyen bőségebb, amint az én betegségem súlyosbodik. Hitem és reményem ne ingadozzon, szeretetem el ne halványuljon. Engedd, hogy a halálfélelem ne tegyen még gyöngébbé. Amikor szemeim majd lezáródnak, lelkem tőled el ne távolodjon. Amikor majd többé nem tudok beszélni, szívem kiáltson hozzád. Uram, kezedbe ajánlom lelkemet. Dicsőség néked örökké.”

Ettől kezdve már nem írt a halálról, hanem várta, készült rá. S közben utolsó intellektuális fellobbanásként a 14. zsoltárhoz magyarázatot készített, s Órigenész műveit rendezte sajtó alá Froben nyomdájában, már amikor egyre súlyosbodó betegsége megengedte a munkát, amikor keze tudta még tartani a tollat. Szeretett volna katolikus városba utazni, de ehhez már nem volt ereje, s utolsó nagy művének befejezése is Bázelen marasztalta. Szobája a kápolna, s itt misézett még időről időre. Ha már erre sem volt képes, a zsoltáros szavaival imádkozta: „A halál árnyékában sem félek, mert Te ott vagy velem.”

Halálos ágya körül álló három barátját (Froben, Amerbach, Episcopius) a bibliai Jób barátaihoz hasonlította, s ő maga Jób, aki „katonasora minden napján várja, hogy elérkezzék leváltása: »Te szőlitanál, én meg jelentkeznék nálad, s odanyújtánád jobbotat kezed alkotásának. Te akkor megszámlálnád minden léptemet, de nem néznéd az én vétkeimet«”. (Jób 14, 14–16).

A protestáns Bázelen a papságát és katolikus Egyházát soha meg nem tagadó Erasmus mellett utolsó pillanataiban nem állhatott pap, csak néhány jó barát. Az ő tanúságuk szerint 1536. július 11-ről 12-re virradó éjszaka azt élte meg a végórában, amiről elmélkedett, amit tanított egész életében. Öntudattal, méltósággal várta „leváltását”. A haldokló Erasmust a keresztre valóban a hit, a remény és a szeretet szögei szegezték, mert utolsó szavai ezek voltak: „O Jesu, misericordia! Domine, libera me! Domine fac finem! Domine, miserere mei! O Mater Dei, memento mei! Lieve Got!”

Paul Poupard bíborossal

– Tavaly októberben a katolikus–marxista dialógus alkalmából tartózkodott hazánkban a katolikus küldöttség vezetőjeként. Nemrég magyarul is megjelent könyvében (Szent István Társulat, 1986) nagy szeretettel emlékezik meg a közelmúlt nagy pápáiról. Milyen személyes emlékeket őriz róluk?

– Egészen fiatal pap voltam, amikor XXIII. János pápa meghívott Rómába, hogy az Államtitkárság francia nyelvű szekciójában dolgozzam. Két hétre jöttem, és tizenkét évig maradtam itt. Akkoriban még a bíborosok uszályt hordtak, s a világ püspökei az ötvenként esedékes hivatalos látogatásokat leszámítva nemigen fordultak meg Rómában. 1959-től viszont megindult a zsinat előkészítése, s egyre több teológus és püspök kereste föl Rómát. Számomra rendkívüli kegyelem volt, hogy részt vehettem a zsinat előkészítésében, majd végigkövethettem a zsinat egész lefolyását.

XXIII. Jánosban azt az egyetemes szolgálatot csodáltam meg leginkább, amely az egész egyház javára történt, a szeretet és a hit növelése érdekében: „Erősítsd meg testvéreidet a hitben.”

Aztán évekig dolgozhattam együtt VI. Pál pápával. Ebben az időben a legtöbbet azoktól az emberektől tanultam, akik a pápai kihallgatás után fölkerestek engem, s megvallották, hogy találkozásuk a pápával mennyire megerősítette őket a hitükben. Nagy fölfedezés volt számomra, hogy nála mennyien megszilárdultak az emberek iránti felelősségükben és szolgálatukban; olyanok is, akik nem voltak katolikusok, sőt keresztények.

Azután Rómát elhagytam Párizsért. Váratlanul megválasztottak ugyanis rektornak az Institut Catholique-ra. Hat évre választottak, és tíz évig maradtam ott. VI. Pál pápa azonban időről időre látni kívánt, mivel rendkívül érzékenyen figyelt a kultúrára, az intellektuális élet forrongásaira. Időnként magához hívott, és így szólt: „Ön az Institut Catholique rektora. Mondja el nekem, mit olvasnak, miről vitatkoznak az emberek, mi történik az intellektuális világban?” Néha igen hosszúra nyúltak ezek a beszélgetéseink; megpróbáltam összefoglalni neki az eseményeket. A Szentatyát mindig foglalkoztatta az a kérdés, hogy az egyház hogyan lehet jelen napjaink világának szellemi forrongásában.

Rektorságom ideje alatt II. János Pál pápát is fogadhattam az intézet élén. Örömmel hallgattam, amint felidézte nekünk az alapító és első rektor jelszavát. Rendkívül határozottan, élesen tagolva mondta ki: „Nektek a gondolkodás világába kell belevinnetek a keresztény kovászt.” Látogatása alkalmával elkísértem a Szentatyát az UNESCO-ba is. Akkor még nem is gondoltam, hogy idővel munkatársra leszek a pápai szolgálatban.

– Hogyan játszódott le a római kúria reformja a zsinat iránymutatásainak megfelelően?

– Hihetetlen változás zajlott le néhány esztendő alatt. A Szentszék irodáiban valaha elszigetelten végeztük a munkánkat a pápa szolgálatában, meglehetősen távol a világ

püspökeiktől. Most pedig sűrűn fölkeresik a Szentszéket a püspökök – alig tudunk felelni a kérdéseikre. VI. Pál pápa „Pro comperto sane” című motu propriójával rendelte el, hogy egyházmegyes püspököknek is részt kell venniük a római kúria tanácsaiban. Ez akkoriban abszolút újdonság volt. Korábban a római kongregációk kuriális bíborosokból álltak egy-egy bíboros vezetése alatt, s ők irányították az egyház életének egy-egy szektorát. Semmilyen komoly döntést nem lehetett hozni ezen a körön kívül. A kongregáció meghatározása valóban „cum gregatione”, a bíborosok összejűlekezése volt. VI. Pál óta viszont egyházmegyes püspökök is részt vesznek az egyes kongregációk munkájában. Rajtuk keresztül a földkerekség különböző egyházai közvetlenül is bekapcsolódhatnak a világegyház irányításába. A tagok ötvenkénti megújítása azt is eredményezi, hogy a püspökök egyre nagyobb számban társulnak a római kúria munkájához. A püspökök lelkipásztori szempontjai, tapasztalatai így progresszív módon egészítik ki az egyes kongregációk munkáját, a Népek Evangelizációjának Kongregációjától elkezdve egészen a Hittani Kongregációig.

– *Van-e más módja is annak, hogy az egyes püspöki karok részt vegyenek az egyház egyetemes kormányzásában?*

– VI. Pál pápa hozta létre a püspökök szinodusának intézményét is. Eleinte két-évenkénti összejövetelre gondoltak, később úgy döntöttek, hogy háromévenként rendezik meg. S a közhiedelemmel ellentétben nem Róma határozott így, hanem a püspökök kérésére történt. Mi a püspökök szinodusa? A kollegialitás megélésének kiváltságos pillanata: Péter körül minden püspök felelősséget vállal az egész egyházért. Azért jövünk erre a szinodusra, hogy közvetítsük mindazt, amit a hívek megélnak az egyházban. Mi viszont átadjuk a részegyházaknak azokat a döntéseket és sürgetéseket, amelyeket a Szentatya körül összegyűlekezett püspökök megfogalmaznak.

VI. Pál pápának „Evangelii nuntiandi” című apostoli buzdítása (1975) pontosan félúton jelent meg a zsinat lezárása (1965) és a rendkívüli püspöki szinodus (1985) között. Az 1974-es szinodus végén a püspökök ezzel adták át a Szentatyának munkájuk eredményét: Önre bízuk mindezt, csináljon belőle egy olyan üzenetet, amely az egész egyháznak szól. Nemrég mondta nekem II. János Pál pápa, hogy állandóan vissza kell térnünk az „Evangelii nuntiandi”-hoz. A Rómával való közvetlen kapcsolat, mondhatnám jövés-menés tehát ma már egészen természetes módon valósul meg.

A római kúria reformjának azonban volt egy másik jelentős intézkedése is. 1967-ben jelent meg a „Regimini ecclesiae universae” című apostoli konstitúció, amely egyenlő jogokkal bevette a római kúriába az összes új szervezetet, amely a zsinatból született. Vagyis minden titkárságot, bizottságot, pápai tanácsot. Így én, mint a Nemhívók Titkárságának vezetője, a Kultúra Pápai Tanácsának elnöke azzal a kiváltsággal rendelkezem, hogy részt vehetek a Szentatya által rendezett „munkaösszejöveteleken”. Mindig elgondolkoztat, hogy húsz éve a jelenlegi résztvevőknek csupán mintegy a fele volt jelen. A Keresztény Egység Titkársága, a Nemkeresztény Vallások Titkársága, a Nemhívók Titkársága, a Kultúra Pápai Tanácsa, a Pápai Családi Tanács, a Justitia et Pax Tanács, a Cor Unum pápai tanácsa – íme egy csomó új szervezet, amely ma éppoly jelentős szerepet játszik, mint a hagyományos római kúriák.

II. János Pál pápa igen fontosnak tartja, hogy az eseményeket két oldalról szemlélhesse. A Kultúra Pápai Tanácsa felelősségéről beszélve többször elmondta: a kormányzási szervek a püspökökkel, az egyházmegyékkal, az evangelizációval, a szerzetesekkel foglalkoznak; az újonnan alakult titkárságok és tanácsok közvetlenül nem a kormányzásért felelősek, hanem a szemléletformálásért, a reflexióért, a testvéri buzdításért. Meg kell osztanunk a kormányzás és a buzdítás felelősségét az egyház életé-

nek minden területén. Mindennapi munkánk ennek megfelelően alakul. Budapestre Franciaországból érkeztem, mivel elkísértem a Szentatyát ottani látogatására. Közvetlenül előtte munkatalálkozón vettem részt a Nemzetközi Teológiai Bizottsággal, amelyet szintén VI. Pál alapított. Arra kértek ugyanis, hogy beszéljek nekik a hitről és az inkulturációról. Máskor viszont én hívok meg előadókat a Kultúra Pápai Tanácsába a különböző kongregációkból. Legutolsó ülésünkön a Népek Evangelizációjának prefektusa, Tomko bíboros beszélt az evangelizáció és a kultúra kapcsolatáról, Mayer bíboros, a Liturgikus Kongregáció prefektusa a liturgia és a kultúra viszonyáról, a politikai ügyekkel foglalkozó Silvestrini érsek pedig a politika és a kultúra összefüggéseiről. A kúria tehát ma sokkal közvetlenebb és élőbb kapcsolatban áll az egyes részegyházakkal.

– *Bíboros Úr a Nemhívők Titkárságának elnöke. Hogyan tekint vissza a Titkárság húszéves munkájára?*

– Tavaly valóban elkészítettük a két évtizedes munka mérlegét. A titkárságot VI. Pál alapította a zsinat szellemében. Ezzel megnyitotta a dialógus harmadik körét. Dialógust folytatunk a nem-katolikus keresztényekkel, a nem-keresztény istenhívőkkel – rajtuk kívül azonban párbeszédre kívánunk lépni minden emberrel. Jobb híján nemhívőknek neveztük el őket, mindazokat, akik rosszul hisznek, akik hitetlenek, agnosztikusok, ateisták vagy pedig közömbösök.

– *S milyen eredményekre vezetett-vezethet ez a párbeszéd?*

– Erre csak azt válaszolhatom, amit időnként a nem-hívők mondanak nekem: elképzelhetetlen lenne kapcsolatuk az egyházzal e titkárság nélkül. Már az az egyszerű tény nagyon fontos számukra, hogy a titkárság létezik. Jele, szimbóluma ez annak, hogy az egyház mindenkivel párbeszédet folytat. Ezt a titkárságot intellektuális és gyakorlati feladatokkal egyaránt megbízták. Intellektuális téren gondolkodnunk kell a jelenlegi helyzet okain, a nem-hívésnek különböző formáin, amelyek a világ különböző pontjain tapasztalhatók. Gyakorlatilag pedig megpróbálunk mindenütt személyes kapcsolatot teremteni a nem-hívőkkel. Mindkét feladatot igen fontosnak vélem.

– *Az ateizmus ma világszerte jelentkezik. Az emberek többsége azonban nem valamilyen világnézet vagy filozófia követőjeként ateista, hanem gyakorlati életvitelében az. Hogyan lehet velük kapcsolatot teremteni?*

– Az elmúlt évek során világosan kiderült a különböző összejövetelek alkalmával, hogy igen sok embernek nincs megállapodott világnézete. Leegyszerűsítve: különbséget tennék ateizmus és nem-hívés között. Az ateizmus átgondolt, megalapozott meggyőződéssel tagadja Isten létét. Ez igen ritka jelenség, ma talán ritkább, mint régen. Nekünk legalábbis az a benyomásunk, hogy az intellektuális ateizmus az elmúlt húsz évben egyáltalán nem tudott megújulni. Sokan azt mondják, hogy a teológia válságban van. Én inkább úgy látom, hogy az ateizmus jutott krízisbe. Az elmúlt években egyetlen számottevő új mű, új reflexió nem jelent meg róla. Sőt a kultúra szélesebb körében, a művészetekben sem tapasztalható az ateista szellem térhódítása. Az értelmiség nagy egészében nem csatlakozik többé tudatosan ehhez a nézethez.

Rögtön hozzáteszem azonban, hogy a gyakorlati, konkrét, mondhatnám egzisztenciális nem-hívés egyre nagyobb körben terjed. Furcsa ellentmondás ez, torzulásos jelenség: egy csökkenő létszámú, egyre kevésbé kreatív csoport vallja magát tudatos ateistának, intellektuális kisugárzásuk azonban már alig van. Nietzsche, Feuerbach, Marx, Sartre eszméi nem hatnak többé az értelmiségre, új elgondolások és alkotások pedig nem látnak napvilágot. – Egyre jobban terjed viszont a vallási közömbösség, s

titkárságunk mindinkább ennek okait, következményeit, motivációit igyekszik tisztázni, keresve a pasztorális megközelítés lehetőségeit.

Föl kell azonban figyelnünk napjainknak egy másik jelenségére is: a szekták felbukkanására és virágzására. Erről beszéltem az 1980-as szinoduson, amelyen kinevezésem után először vettem részt. Azóta az Egységtitkársággal és a Nemkeresztény Vallások Titkárságával közösen vizsgáltuk ezt a jelenséget, hiszen az egyházon belül sincs olyan szervezet, amely a szektákkal foglalkoznék. En inkább kulturális jelenségnek mondanám, amelyben a nem-hívés különböző hívő elképzelésekkel keveredik. Vizsgálatunk során összeállítottunk egy kérdőívet, s azt megküldtük az összes püspökkari konferenciáknak. Mi magunk lepődtünk meg leginkább a beérkező feleletek mennyiségén és minőségén. Egy évig tartott az anyag feldolgozása. Összefoglaló tanulmányunkban felhívtuk a figyelmet a szekták jelenségére, amely kihívást jelent lelkipásztori munkánk számára. (Ebben a munkában is egy példáját láthatja annak, hogy a római kúria hogyan működik együtt a helyi egyházakkal, s hogyan szolgálja azokat.)

A szekták megléte egyébként el kell hogy gondolkodtasson akkor, amikor a szekularizmus jelenségéről beszélünk. A sajtó – beleértve a katolikus sajtót is – néhány évvel ezelőtt úgy beszélt korunk szekularizálódásáról, mint megállíthatatlan, mindent elnyelő folyamatról. Végkövetkeztetésük az volt, hogy napjainkban eltűnt a vallás – a szent – iránti fogékonyság. Ugyanakkor viszont tanúi vagyunk a több száz vagy ezernyi szekta elszaporodásának. Ezek milliónyi embert mozgósítanak, akik valamilyen szentséget, vallásosságot keresnek, mert – valljuk meg őszintén – elveszítették a kapcsolatot az intézményes egyházakkal. Dokumentumunkban rámutattunk arra is, hogy mindez keresztény vagy egykor keresztény területeken játszódik le. A szekták megléte és sikere tehát kétségsbe vonja a szekularizmus analízisének helyességét. A szekularizmus lelki sivatagot hoz létre: az ember azt hiszi, hogy nem tud hinni, holott nem tud meglenni hit nélkül. Ha a nagy vallások nem elégítik ki az embereket, akkor váláspótlékokat keresnek maguknak. A vallási vadhajítások megjelenése azt mutatja, hogy a szentire szomjazó emberek nem feltétlenül éppen az egyházat keresik fel...

– *Hogyan látja az egyházon belül jelentkező megújulási mozgalmakat?*

– Amint említettem, most Franciaországból jövök, ahol az oda látogató Szentatyát kísértem végig útján. Paray-le-Monialban az Emmanuel mozgalom vállalta a találkozó megszervezését. A gerlandi stadionban 50 000 fiatal fogadta a Szentatyát, jelen voltak a karizmatikus mozgalmak tagjai, a JOC-isták és a többiek. A fiatalok egy része a tiszta lelkiségre törekszik, mások inkább a szociális-társadalmi kérdések megoldását tartják feladatuknak. A püspökök feladata gondoskodni arról, hogy ezek a tendenciák ne váljanak kizárólagossá, ne szektásodjanak el, ne kerüljenek szembe egymással. Látja, a tapasztalat azt bizonyítja, hogy ez lehetséges.

– *Mi a véleménye Karl Rahner elgondolásáról az „anonim keresztényekkel” kapcsolatban?*

– Egyáltalán nem értek egyet az anonim kereszténység elméletével. Tisztelem Karl Rahner gondolatait, de úgy vélem, hogy meg kell őriznünk a szavak és a tények igazságát. Mi a keresztény és mi az anonim? Keresztény azonosságunkban van valami alapvető tény, ami kizárja az anonimitást.

Tertullianusra itt nem hivatkozhatunk: az „anima naturaliter christiana” elve másra vonatkozik. Origenész mutat rá arra, hogy az Ige magvai belé vannak ültetve az emberekbe. Tapasztalatom szerint ez annyit jelent, hogy a nem-hívőkkel és a más kultúrákkal való párbeszédben az emberekben rejlő reményből indulhatunk el. Az ember Isten képmására van teremtvé, érzékeny tehát az ő üzenetére, ha eljut hozzá

az örömhír. De hogyan történhet ez anonim módon? Az egyház azt a megbízást kapta, hogy összegyűjtse a népet: az egyház a meghívottak összegyűjtése, gyülekezete Jézus nevében. Lényegével ellenkezik, hogy ez anonim legyen. Ez a kovász a tésztában: ha a keresztény ember anonim, akkor megszűnik kovásznak lenni.

– *A nem-hívók között a legnagyobb létszámú és le tudatosabb csoportot a marxisták képviselik. A kereszténység és a marxizmus között a hatvanas években megindult párbeszéd a hetvenes években mintha meglassult volna. Hogyan látja a dialógus eddigi eredményeit és a folytatás lehetőségét?*

– A hatvanas években a Paulus-Gesellschaft folytatta a párbeszédet – emlékszem azokra a dossziéokra, amelyek akkoriban az államtitkárságra érkeztek. Azóta azonban két évtized elmúlt, és ma teljesen új szakaszba léptünk. A hatvanas évek dialógusa egy sajátos egyházi, szociopolitikai, kulturális helyzetben jött létre, s ez lényegesen különbözik az 1986-os év világától. Mint francia elég, ha arra utalok, hogy a háború utáni években a kommunista eszmék mekkora hatást gyakoroltak a párizsi értelmiségre. Bocsásson meg, hogy ezt a kérdést inkább párizsi, mint római szemmel látom – de az értelmiség érdeklődése ebben az irányban jelentősen megcsappant.

A római nézőpont egyszerű. Titkárságunk feladata párbeszédet folytatni minden nem-hívóval, aki elfogadja ezt a dialógust. Erre először két éve nyílt lehetőségünk, Ljubljanában, a Szlovén Tudományos Akadémia rendezésében. A téma akkor a tudomány és a hit viszonya volt. Ennek folytatását is láthatom a mostani budapesti párbeszédben, amelyik sokkal jobban magára vonta a nemzetközi figyelmet. Ennek két oka is van. Először is résztvevőit tekintve ez a mostani kollokvium szélesen nemzetközi, kelettől nyugatig. A legkülönbözőbb országokból érkeztek ide kiváló személyiségek: Ausztriából, Jugoszláviából, Csehszlovákiából, a Szovjetunióból, Kelet- és Nyugat-Németországból, Franciaországból, Spanyolországból. Ez a széles dimenzió lényeges fejlődést jelent az előző kollokviumhoz képest.

Másodszor pedig kitűzött témánk nem csupán a szakemberek eszmecseréjére tart igényt, hanem minden embert érint, hiszen az etikai értékekről és a társadalomról beszélünk. Úgy is mondhatnám, hogy válságba jutott az a társadalom, amelyben élünk. A résztvevők persze nem vélekedtek azonosan sem a válság természetéről, sem annak okairól, következményeiről, sem a lehetséges gyógy módokról.

Tavaly a Szentatya Castelgandolfóban egy szűk körű kollokviumot hívott össze a világban jelentkező krízisjelenségek megvitatására. Véleményemet már akkor kifejtettem. Szerintem elsősorban a gondolkodásunk jutott válságba. Késésbe kerültünk a világ dolgainak megértésében. Ez az ellentét pedig tarthatatlan, hiszen a saját értelmünk termékei, a mi tudományunk, technikánk gyümölcsei megelőznek minket, s mi csak elkésve tudjuk értékelni ezeket az eredményeket.

Visszatérve a budapesti párbeszédhez: itt számomra az a fontos, hogy most először értettünk egyet abban, hogy a válság mindenütt jelentkezik, országhatároktól függetlenül. Korábban olyan ideológusokkal volt dolgunk, akik a válságot csak a szomszéd országban látták meg, önmaguknál azonban nem. Azt mondták, hogy a másik fél ideológiája jutott válságba, nekik viszont kész megoldásaik vannak. Ezekben a napokban viszont mindnyájunk számára tudatosult, hogy a válság a különböző ideológiai rendszerekben élő országokban egyaránt jelentkezik.

A válság egyetemes voltának fölismerése mellett ráeszméltunk arra is, hogy a következményei mennyire drámaivá lettek szerte a világon. Felül kell vizsgálnunk álláspontunkat, hiszen az ember, az egész emberiség fenyegetetté vált. Veszélybe került az ember emberisége, de az emberiség léte is. A dialógus során mindkét fél részéről az etikai dimenzió erőteljes előretörését lehetett tapasztalni. Mindkét oldalról egyaránt megfogalmazódott az az igény, hogy a dialógust folytatni kell.

– A Kultúra Pápai Tanácsa nemrégben alakult. A Szentatya az evangelizáció új eszközét is látja benne, de fontosnak tartja azt is, hogy a kultúrát egyenlő partnernek tekintse, és állandó, termékeny párbeszédet folytasson korunk kultúrájával, kultúráival. Miben látja Bíboros Úr a Tanács szerepét?

– Manapság egyesek a kultúra evangelizációját hangsúlyozzák, mások viszont az evangélium inkulturációját. Én úgy gondolom, hogy a Tanácsnak egy „és”-t kell közbeszúrnia e két célkitűzés közé. Az egyiket megvalósítva érhetjük el a másikat. Az egyház létének értelme, hogy evangelizál. De hogyan tudjuk a kultúrát evangelizálni, ha nem inkulturáljuk az evangéliumot?

A Szentatya ismételten kifejtette, hogy kettős célt kíván megvalósítani a Tanács megalapításával. Nemcsak evangelizálni próbáljuk a kultúrát, hanem megakadályozni azt is, hogy embertelenné váljék. Érdek nélkül törődünk a kultúrával, hiszen az egyháznak és a keresztényeknek szolgálniuk kell az emberiséget. Elevenen él bennem a pápának az UNESCO emelvényén elmondott beszéde 1980. június 1-én: „Az embert önmagáért kell szeretni. Semmi másért, csak önmagáért.” Az ember viszont csak a kultúrán keresztül válhat önmagává. Ezzel elháríthatjuk azt a kísértést, amely az evangélium inkulturációjának mintegy a fonákjaként fenyegethet bennünket, s ez: az evangélium kulturalizációja – vagyis az evangélium redukciója egy kultúrára a többi között.

Ami a Tanácsot illeti – igen sok nemzetközi konferencián, találkozón veszünk részt, s egyre több kapcsolatunk alakul ki nemzetközi kulturális szervezetekkel, sőt az egyházon belül is különböző nemzetközi szervezetekkel. Munkánkban megpróbáljuk valóra váltani a Szentatya kettős elképzelését. Hogy csak néhány példát említek: Münchenben Európa kulturális gyökereiről rendeztünk kollokviumot. Az USA-ban ezt a témát tűztük ki egy találkozón: egyház és kultúra húsz évvel a zsinat után. Rio de Janeiróban ugyanezt Latin-Amerika összefüggésében vizsgáltuk meg. Nemrég Indiában a modernitás és az antik civilizáció találkozását elemeztük. Legközelebb Tokióban lesz Kelet–Nyugat találkozó. Tervezünk egyet Nigériában is az afrikai vallási kultúráról és a nők szerepéről Afrikában, Lichtensteinben a művészet és a vallás kapcsolatáról. Láthatja, hogy tevékenységünk nem szűkül le az európai kultúrára. Tanácsunk tagjai között a legkülönbözőbb kultúrák reprezentánsai, az összes földrészek képviselői megtalálhatóak.

Rengeteg tennivaló vár reánk. Amikor a püspöki szinoduson beszámoltunk a munkánkról, én a tiszteletre méltó püspöki kongregáció prefektusa után következtem. Ő arra emlékeztetett, hogy kongregációjukat V. Sixtus pápa alapította. Én erre a Nemhívók Titkársága nevében azzal válaszoltam, hogy mi pontosan húszévesek vagyunk. Két nap múlva pedig, a Kultúra Pápai Tanácsáról szóló beszámolómat azzal kezdtem, hogy mi vagyunk a Kúria újszülöttje: pontosan kétévesek. *Ça va?*

L. L. és T. J.

CZAKÓ GÁBOR

Belépés a történetbe

G. P.-nek

Amikor a két idősebb királyfi pompás paripáján ellovagol a sánta róka mellett anélkül, hogy segítene rajta; amikor a pap és a lévita csupán egy pillantásra méltatja a jerikói úton a rablók vérbe fagyott áldozatát, szóról szóra ugyanaz történik: a királyfiak, a pap, a lévita a patakvizen kacsáztatott kő útját követik – partról partra. Megérintik a történet felszínét, mielőtt lepattannának róla mindörökre. És lepattannak, mert a történet testé és léleké. A testi ember azonban csak a testit érti belőle. Ami Isten lelkéből ered, azt balgaságnak tartja, nem képes fölfogni, mivel lelkileg kellene megítélnie, ahogy Szent Pál írja a korintusiaknak.

A testi ember félelmes. Mohó, haspárti és vak. A mesében az aranyos lószerszámot, a csillogó fegyvert, a mutatós paripát választja; már az elvarázsolt kastély első szobáiban megtömi zsebét a csali-kincsekkel, hasát a csábító ételekkel. Érzékletesen mondja az újabb diáknyelv: akkor pedig neki annyi. Annyi és nem több egy hajszálnyival sem. Kőbálvánnyá változik, vagy valamilyen állattá, feje a 99 karó valamelyikén – már ha egyáltalán hallunk még róla. Mindenesetre soha nem jut el a belső szobába, a Szentélyig, ahol az élet vize fakad. Természetesen balgaságnak tartja a szárnyatört vadkacsát nem megenni, a farkas talpából a tövist kihúzni és általában időt vesztegetni, a perc örömét nem kihasználni, a széles útról a bozóttal benőtt ösvényre térni, csúf vénasszonyokat tisztességgel köszönteni, szolgálni, gebe csikóért a trágyadombra lehajolni és utána, mint a keresztet, a boszorkány országából kicipelni. (Súlya alatt háromszor összeesni!)

Balgaság számára minden, ami az érzékek, az ész, a kiszámítható körén túl esik. Nem is létezik, mert kiokoskodja és bebizonyítja, hogy lehetetlen. Ha pedig már a szemét szűrné ki, akkor fanyalog: igen, meglehet, azonban lássuk be, az élet egészen más, legyünk reálpolitikusok, mindenki a piacról él, az idő pénz és így tovább. Ez a gesztus és ez a világszemlélet, amellyel a valóságban turkál és válogat, három súlyos tévedésbe rántja.

Először: azt hiszi, hogy az igazságot nem szomjazni kell, hanem bebizonyítani. Szerinte az Igazság nem alaptény, nem a létezés értelme, nem életcél, hanem perotechnikai ügy: kinek vannak jobb érvei, tanúi, esetleg hatalma az eljárásjog önös szabályozására, tehát az igazság azé, aki erősebb, ügyesebb, rafináltabb, vagyis zsákmány, megkaparintható. Az élet helyett egy pör célja, egy hadműveleté. Igen, a világ fiai a maguk módján okosabbak a világosság fiainál...

Másodszor: ha az Igazság így elejthető és fölosztható, mint a farkasok által megölt szarvas teteme, a történetet is akkorának kell nyilvánítani, amennyi belőle szociológiailag, lélektanilag, matematikailag, fizikailag, logikával, érzékszervekkel és műszerekkel, egyszóval „tudományosan” fölfogható. Más szóval, ha egy bizonyos úton nem

találkozunk a sánta rókával, ez nem azt jelenti, hogy nem találkoztunk a sánta rókával, hanem azt, hogy a sánta róka nem létezik . . .

Harmadszor: visszautasítja az Utolsó Vacsorán följánlott helyet, hogy Isten barátja legyen (Jn 15, 15); önként süllyed specialistává; rá ez és ez vonatkozik, az és amaz nem. Teszi ezt abban a reményben, hogy lehet félig részt venni, csak kóstolgatni gusztus szerint, válogatni a javából, hogy a „széles út” járható . . .

*

Nem a pap és nem a lévita, véletlenül sem valamely tiszteletre méltó zsidó férfiú, hanem a lenézett szamaritánus lép a történetbe. Bűnös vámos, írástudatlan halász, a rettegett üldöző lesz apostol, a megvetett és eldobott kőből szegletkő, az Egyház Simonra épül, őt teszi az Úr Kéfává, Petrusszá, azt a Simont, aki Jézus szenvedéseinek első jövődölésénél értetlenkedik, aki a Genezáráti-tavon elsüllyed, aki háromszor tagadja meg Mesterét Nagycsütörtök éjszakáján. Az elsőből utolsók lesznek, akik meg akarják őrizni életüket, elveszítik; akik magukat fölmagasztalják, megaláztatnak és fordítva.

Minden pontosan fordítva ahhoz képest, ahogy a józan testi emberek: a pap, a lévita, az idősebb királyfiak látják és gondolják.

Mert a mesében is. A legkisebb királyfi, a satnya, a beteges, a lenézett, az ember-számba alig vett; vagy Borsszem Jankó, a törpének is kicsi, a kemencepadkán heverő legény, a semmirekellő, Hamupipőke, a Libapásztorlány, a Kiskondás és a többiek. A kicsik, az alig-múlt gyermekek, mindig ők a hősök. Az utolsók, ők ülnek a végén a Király mellé, ők kapják a fele királyságot, mert ők hajlandók meghallgatni a róka könyörgését, ők szánják meg a tört szárnyú szárcsát, a méhecskét, ők osztják meg utolsó falatjukat a rászorulóval.

*

Legkisebb királyfinak vagy Borsszem Jankónak születni kell. Az Írás szavával: kegyelem kérdése, hogy ki léphet a történetbe és ki nem. Mégis: a kegyelmet lehet kérni. Mégpedig úgy, hogy az utolsó helyre kell állni, a megalázottak közé: kondásnak, juhásznak, kertésznek, Hamupipőkének; szolgálni kell zokszó nélkül. Sőt, a legősibb mítoszok hagyományait őrző mesékben újjá kell születni (előbb a sárkány által szét-tépetni stb.), amint Jézus is tanácsolta Nikodémusnak.

Nem lehet véletlen, hogy Jairus lányának föltámasztása és a tizenkét esztendeje vérfolyásban szenvedő asszony csodás gyógyulása egyazon történetben szerepel. Jairus lányának lelkét Jézus teremő szóval adja vissza: „Leány, kelj föl!” A vérfolyásos asszony titokban furakszik az Úrhoz, és alattomban érinti meg ruhája szegélyét, hiszen a mózesi törvény értelmében tisztátalan. A Mester csak nyugtázza a ténnyt, mint annyi más esetben még: „Leányom, hited meggyógyított.”

*

Az utolsó helyről, a tisztátalanságból, a kivertségből, a megalázottságból, az igazságtalanságból, az üldöztetésből olyan tartománya is látszik a valóságnak, ami a pap és a lévita öszvérének hátáról, a két idősebb királyfi lovának nyergéből nem. Onnan lent-ről azért lehet messzebbre látni, mint a magas lóról, mert nem a szem néz, hanem a

személy; ő pedig nem eseményt, esetet néz, hanem sorsot él át: a sebesültét, az éhezőt, az üldözöttét. Ő, a személy, hajlandó Isten barátja lenni. Egyet tud: a különbséget Isten és a Császár országa között, azt, hogy a Császár országa az adópénz recés szegélyénél véget ér. Más nem is érdekli. Nem latolgatja, hogy mi lesz, ha a rablók visszatérnek áldozatukhoz; mi lesz, ha elfogy a pogácsa. Nem is érdekli, csak az, hogy a másik éhes, beteg, bajbajutott. És mielőtt az Úr mondta volna (majd csak az utolsó Húsvéton), tudja, hogy mi a Törvény: aki az úton, a porban fekszik összetörve és elhagyatva, kifosztva, az a Krisztus maga.

*

Aki a történetbe lép, nem a fölöslegből ad nyalintásnyi habot a torta tetejéről, hanem legalább a felét vagy botrányosan sokat. A szegény asszony két fillérjével egész megélhetését, Zakeus vagyona felét. A népmesék harmadik fiúja – honnan ismerhetné Krisztus szavait? – megfelel hamubasült pogácsáját, mert a Törvény, a történetbe vezető kapu időtlen idők óta úgy rendelkezik, hogy úgy kell egyik embernek szeretnie a másikat, mint saját magát. Ha úgy adódik, életéből ad egy darabot: időt, fáradságot, törődést, amikor meggyógyítja a rókát, a farkast, vagy éppenséggel életét kockáztatja a jégesőben a griffmadár fiokáiért.

*

A történetbe lépni annyi, mint testi emberből lelki emberré válni. Hogy össze ne tévesszük: a lelki embernek annyi köze van az értelmiségihez, mint a tejellenőrhöz vagy a kékszeműhöz.

Más dimenzió.

Intellektuálisan mindenki tudja, hogy ami anyagi, az egyúttal korlátozott, véges, entropizálódó, viszonylagos. A lelki ember mindezt nemcsak tudomásul veszi, hanem e szerint is él, tehát helyreállítja magában a dolgok valóságos hierarchiáját, hogy a viszonylagos szolgáljon az állandónak, a pusztuló az épülőnek, nem pedig fordítva. Személyiségét a testies korlátok alávetettségéből kiszabadítja, és vállalja az összes egzisztenciális kockázatát annak, hogy nem téveszti össze többé Isten országát a Császáréval, fejlődését lelki nemesedésnek tekinti és nem hivatali előléptetésnek, sikeres vizsgának, lottónyereségnek vagy más hasonlónak. Minden porcikájával tudja, hogy a szellemi élet nem irodalmi, nem tudományos vagy politikai értekezés vagy fecsegés, hanem egyszerűen a szellem élete. Ebben pedig egyetlen benső vonás, tulajdonság átigazítása hatalmasabb esemény egy egész szoborpark leleplezésénél vagy tíz hangverseny végighallgatásánál.

Lelki embernek lenni azért sem műveltség kérdése, mert sors. Papolhatunk szellemen és bölcsen, az dönt, hogy megfelezzük-e a pogácsánkat vagy nem felezzük meg, szembeszállunk-e a hétfejű sárkánnyal vagy nem szállunk szembe, befogadjuk-e a családunkba a gyermekeket vagy fölaprítatjuk őket.

*

Lelkivé lenni távolról sem jelent visszahúzódást, hanem éppen ellenkezőleg, előre lépést, a megismerés kiterjesztését az adópénz peremén kívül eső tartományokra, az egész személyiség mozgósítását. Sorsunkban ugyanis nemcsak ismereteket szerzünk,

amelyeket aztán előbb-utóbb elfeledünk, hanem élményeken megyünk keresztül, amelyek kitörülhetetlenül belénk égnek. Az ilyen megismerés természetesen nem föltétlenül ellenkezik a logikaival (végkövetkeztetéseit illetően), mindazonáltal más. Eszköze nem az ész. A kiválasztottnak nem intelligenciatesztet kell megoldania; a próbatétel a jellemre kíváncsi. A királylány képes-e legyőzni önmagát és megcsókolni a sündisznócskát; Lévi, a vámos, a Mester hívására odahagyja-e mindenét? A történetbe lépőknek, abban a bizonyos pillanatban, kevés is lenne csak az eszükkel dönteniük, hiszen nem valahány ilyen és amolyan érv összevetéséről van szó, hanem *mindenről*. Egész addigi életük semmisségéről, hiábavalóságáról. Az összekuporgatott vagyonról, a kitaposott életpályáról, a sikerről, a megszokott ellenségekről, a királyságról, a gögről, a biztonságról le kell mondani és nekivágni az ismeretlennek. És mindez kevés. Az ész idáig még követhetné, manapság bizonyára már komputer is programozható úgy, hogy áttekintsen egy ilyen döntési folyamatot, hanem a neheze most jön: *jó!* Odaveszett minden és a mérleg mégis pozitív.

Ez a történet: nem tudjuk, mi következik, miért, de jó. Nem az eszünknek vagy a gyomrunknak, hanem egész valónknek.

A legkisebb királylány odahagyja a palotát és a sündisznócska felesége lesz, mert a sündisznócska mentette meg az ő édesapját. Nem engedelmes, nem hálás, hanem *szereti* a férjét. Máté, a Lévi vámosból lett apostol ugyan nincsen jelen Jézus színváltozásánál, de Péter tökéletes mondata minden apostol nevében zeng: „Uram, jó itt nekünk!” „Ez nekem jó!” – sóhajtotta Chanel Szent Péter, miközben hóhérai ölték.

A dolog – lám – elmagyarázhatatlan. Aki próbálta, érti, aki nem, nem. A logisztikus gondolkodáshoz szokott ember hiába vár pontos, csiszolt *fogalmakat*. A történetben nincsenek fogalmak. Paradoxonok vannak és képek: a mennyország a gyermekeké, a napnyugta előtt fogadott napszámost is teljes bér illeti, a csodakard rozsdás, a táltos csikó pókos gebe, lábra se bír állni. Szimbólumok, példabeszédek. Akinek van füle hozzájuk, érti őket, akinek nincs, nem érti. Annak az Evangélium is, a mese is kultúrhistória, művelődéstörténeti emlék, az osztályharc sajátos megnyilvánulása, esztétikum vagy valami hasonló.

*

A népmese és az Írás természetesen korántsem ugyanaz a tudás. Ma már az összehasonlításuk sem könnyű, hiszen a mesék eredeti alakjának és üzenetének csupán foszlányai maradtak fenn. Annyi mégis bizonyos, hogy az itt utalásszerűen említett magyar mítoszelemek „más vallásúak” ugyan, valamennyi *részletükben* különböznek a Szentírástól, emberképüket, világszemléletüket, üdvtanukat illetően mégis sok rokon vonást őriznek.

Az Óskinyilatkoztatásból?

Isten tudja.

Számunk írói

Dobszay László a Zenetudományi Intézet munkatársa

Horváth Tibor jezsuita, egyetemi tanár, Toronto

Jean-Yves Calvez jezsuita, egyetemi tanár, Párizs

Balázs Attila író, Újvidék

Francisco Claver püspök, Fülöp-szigetek

Jaime Sin manilai érsek

Barlay Ó. Szabolcs művelődéstörténész

FRANCISCO CLAVER

A Fülöp-szigetek egyháza és a nép hatalma

77 rövid óra alatt a Fülöp-szigetek halálra szánt, de reménykedő népe a figyelő világ ámulatára felszabadította magát egy 14 éves zsarnokság elnyomása alól. A forradalom négy sorsdöntő napján emberek milliói fogtak kezét egymással, hogy erőszakmentes hatalmukkal megakadályozzák a vérontást két harcban álló fegyveres tábor között, s így kivívják szabadságukat. Mögöttük, közöttük, néha valóban előttük ott állt az egyház. S az egyházon keresztül Isten kezét érezhették maguk fölött – ezt semmilyen racionális elemzés sem tudja egészen elhalványítani.

Amikor Sin bíboros a forradalom után ellátogatott Rómába, II. János Pál pápa állítólag aggodalmát fejezte ki, hogy a Fülöp-szigetek egyháza túlságosan beleavatkozott a politikába. Félelme nem volt alaptalan. A Fülöp-szigetek püspökei maguk is igen komolyan föltették maguknak ezt a kérdést, főleg a forradalom után. Pusztán politikai szerepet játszott-e az egyház? Vagy pedig olyasmit tett, ami az Evangéliumból következett, amelyet hirdetnünk kell, akár alkalmas, akár alkalmatlan? Tehetett volna-e az egyház másképpen, mint ahogyan tett?

Az egyház beavatkozása

Az egyház és a politika kapcsolata égető kérdéssé vált Marcos hatalomátvételének kezdetétől, 1972 szeptemberétől fogva. Az egyház – főleg a püspökök – nem egyik napról a másikra kapcsolódott bele a politikába. Érdekes végiglapoznunk a tizen-négy év során kiadott nyilatkozatokat és püspökkari körleveleket, hogy meglássuk, hogyan fejlődött a püspökök gondolkodásmódja, annak arányában, ahogyan romlott az ország politikai helyzete.

A püspökkari konferencia 1986. január 21–26-ig tartotta szokásos félévi összejövetelét. Ennek végén a küszöbön álló választásokkal kapcsolatban körlevelet adtak ki, ezzel a jellemző címmel: „Inkább kell engedelmeskednünk Istennek, mint az embereknek.” A püspökök felhívták a figyelmet egész sor visszaélésre, amely már a választás előtt tapasztalható volt: „A szavazatok megvétele és eladása, megvesztegetés, zsarolás, hazugság, fekete propaganda, testi erőszak és gyilkosságok.” A püspökök a korábbi tapasztalatok alapján aggodalmuknak adtak kifejezést: „Minden jel arra mutat, hogy mindez megismétlődik, s az a veszély fenyeget, hogy ezek a visszaélések soha nem látott méreteket fognak ölteni.”

A körlevelet február 2-án minden templomban felolvasták, s kétségtelenül óriási hatása volt a választásokra és a rákövetkező eseményekre. Néhány mozzanatra érdekes felfigyelnünk:

A legutóbbi, 1984-es választások alkalmával a püspökök lehetségesnek tartották a választásoktól távol maradást is. Ez alkalommal azonban ezt írták: „Szavazzatok.

Szavazatok becsületesen, tiszta lelkiismerettel, miután gondosan mérlegelték a szóba jöhető személyek és megoldások értékét.” Röviden szólva határozottan kijelentették, hogy ellenzik a választások bojkottálását, amelyet a baloldal támogatott. A februári forradalom fényében kiviláglik ennek jelentősége. Ha a bojkott sikerül, világosan megmutatkozik, hogy a nép Marcos ellen van. Azt azonban nem jelzi, hogy ki mellé álltak – a szavazással viszont ezt egyértelműen kinyilváníthatták. A bojkott révén közvetve a baloldaliak fegyveres harcát támogatták volna.

A püspökök határozottan sürgették, hogy éberem és szervezeten védjék meg a szavazás tisztaságát és szentségét, szemben „a gonosz összeesküvéssel”. Egész tekintélyükkel a Szabad Választások Nemzeti Mozgalma mellé álltak: ez a társadalmi csoportosulás azt a hatalmas és veszélyes feladatot vállalta magára, hogy örködik a szavazások tisztaságán és becsületességén, s biztosítja a szavazatok gyors összeszámolását és az eredmény közzétételét.

A püspökök felszólítása, hogy becsületes és szabad választásokat tartsanak és utasítsanak vissza minden erőszakot – megerősítette azt az általános érzést, hogy ezek a választások adják a nemzetnek az utolsó lehetőséget arra, hogy békés úton változtasson sorsán. A püspökök ezért egész tekintélyükkel Aquino asszony erőszakmentes mozgalma mellé álltak. Az erőszakmentességet a baloldal hiú ábrándnak tartotta és elutasította – pedig ez lett a februári események fordulópontja.

A püspökök fönt említett szempontjait a politikai megfigyelők könnyen elfogadják és felhasználják elemzéseikben. Nem tudnak azonban mit kezdeni azzal, hogy imára és böjtre szólították fel a nemzetet. A hit szerepét a forradalom létrejöttében igen nehéz pusztán emberi szempontokkal megmagyaráznunk. Sok egyházmegyében kilencedet vagy triduumot tartottak a választás napja előtt, s különleges böjtot hirdettek. Mindezt semmiképpen sem tarthatjuk a politikai manipuláció eszközeként. Az emberek világosan látták, hogy a Marcos-rendszer milyen helyzetbe sodorta az országot, s hogy a választások minden emberi erőfeszítés ellenére igen könnyen kudarcot vallhatnak ismét – a Gondviselésbe vetették tehát reményüket, hogy megmenti az országot.

A konferencián a püspökök elhatározták, hogy a választás napja után rendkívüli ülést tartanak, hiszen előre látható volt, hogy a szavazatok eredményétől függetlenül új politikai helyzet fog előállni. Gyűlésüket február 13-ra tűzték ki. Azt remélték, hogy addigra már bizonyossá válik a választások eredménye.

A választási kormánybizottság jelentése szerint Marcos és Tolentino győzött, a Szabad Választások Nemzeti Mozgalmának számításai szerint Aquino és Laurel. A közvéleményben nemigen maradhatott kétség arról, hogy ki a győztes. Addigra már nem lehetett mindenestül elrejtetni a kormánynak a választások meghamisítására tett próbálkozásait sem, bár a tömegtájékoztatási eszközök mindent megtettek ennek érdekében. Ebben a hangulatban jöttek össze a püspökök történelmi jelentőségű üléseikre. Négy csoportban minden egyes püspök jelentését meghallgatták arról, egyházmegyéjében hogyan zajlottak a választások. Végso döntésük meghozatala előtt tanácskoztak a szerzetesek előjáróinak képviselőivel, a Szabad Választások Nemzeti Mozgalmának embereivel, s meghallgatták a teológusok állásfoglalását is a szavazás és az annak nyomán kialakult helyzet erkölcsi következményeiről. Ezután egyórás szentségimádást tartottak. Az első nap végére csaknem egyhangúan arra az elhatározásra jutottak, hogy nyilatkozatot tesznek közzé.

A második napot az előkészített tervezet átdolgozásával és végső megfogalmazásával töltötték.

A nyilatkozatot könnyű összefoglalni: a püspökök az elnökválasztást „páratlan csatlások sorozataként” bélyegezték meg, s elítélték a szavazók tudatos félrevezetését, a szavazatok tömeges megvásárlását, a megfélemlítést, a zaklatást, az erőszakot és a

gyilkosságokat. Mindebből azt a következtetést vonták le, hogy az így uralomra jutott kormánynak nincs erkölcsi alapja a hatalom megtartására. Ezután nyíltan felszólították a kormányt, tegye jóvá hibáját, s kijelentették, ha ez nem történik meg, akkor a nép erkölcsi kötelessége, hogy ezt megtegye. A nyilatkozat végén az erőszakmentes ellenállásra öt újabb példát soroltak fel a választások idejéből, s minden lelkiismeretes embert arra ösztönöztek, hogy ehhez hasonlóan bátran vallják meg keresztény hitüket.

Ez a nyilatkozat példa és előzmény nélküli. Az egyház történetében először fordult elő, hogy egy nemzet püspökei – hivatalosan – erkölcsileg törvénytelenként elítélték a saját kormányukat, s ezáltal méltatlannak mondták az állampolgárok hűségére. Elsőként az egyház történetében a vezetők hirdették meg a forradalmat, s nem csupán utólag ismerték el annak az eseményeket. A forradalom szót ugyan nem használták, a püspökök szándékát azonban nem lehetett félreérteni: a népnek rá kell kényszerítenie a kormányt arra, vegye tudomásul és tartsa tiszteletben a nép akaratát – amely azt követelte, hogy a hatalmon levő kormány mondjon le. Mindezt kétségtelenül erőszakmentes úton kívánták elérni, ez azonban nem változtat a kívánt változás természetén: az egyik kormányt a másik kormánnyal akarták fölcserélni.

A februári forradalom

A püspökök nyilatkozatukban tudatosan nem beszéltek az állampolgári hűség megtagadásáról. A kifejezést kerülték, nyilatkozatuk egésze azonban mégis az erőszakmentes ellenállásra szólított fel a gonosszal szemben. Evangéliumi ellenállásra szólítottak, s ez természetesen gyakorlatilag az állampolgári hűség megtagadásában nyilvánult meg. Február 16-án a Győzelem Miséjén több mint egymillió ember vett részt. Ettől kezdve február 22-ig, a katonai lázadásig Aquino asszonynak az állampolgári hűséget megtagadó hadjárata futótűzként terjedt, s előkészítette a hangulatot a négy napos forradalomra.

Azzal kezdődött, hogy két magas rangú katonai személyiség, Ponce Enrile hadügyminiszter és Fidel Ramos tábornok, a fegyveres erők vezérkari főnöke váratlanul elhatárolta magát Marcos kormányától. Lázadásukat csírájában el lehetett volna fojtani, ha Marcos hadserege tétovázás nélkül cselekszik. Amikor február 22-én este bejelentették állásfoglalásukat, még szinte teljesen védtelenek voltak – csupán a tiszteknek és katonáknak egy kis csoportja vette körül őket, akik a Fegyveres Erők Reformmozgalmához tartoztak. Lázadásuk hírét a Veritas rádió, az egyház manilai adója tette közzé. A hír nyomán százak és ezrek gyűltek össze a két laktanya körül, ahol a lázadók elbarikádozták magukat.

Az éjszaka folyamán nőtt a feszültség. Sin bíboros ekkor a Veritas rádión keresztül felszólította a népet, hogy siessenek a két körülzárt tiszt segítségére. Felhívására tízezrek vették körül a laktanyát, másnapra, vasárnapra számuk több százezerre nőtt. Ezen a vasárnapon játszódott le az a drámai összeütközés, amelynek az egész világ tanúja lehetett: az egyik oldalon Marcos elnök fegyveres erői tankokkal, fegyverekkel, hivatásos tisztek által vezetett katonákkal – a másikon a néphatalom fegyvertelen ereje rózsafüzérekkel, szentképekkel, virágokkal, számtalan pap, szeminarista és apáca kíséretében.

A valaha gyűlölt, zsarnok tiszteket most saját áldozataik védték – ez a groteszk elentét csupán egy volt a sok közül azon a négy napon. A tömeg beállt a két fegyveres csoport közé, és a szó szoros értelmében testével akadályozta meg a halálos testvérharc kitörését. Ennél azonban többet is elértek. Tíz- és százezrek sorakoztak fel Ponce Enrile és Ramos mögött, s ezáltal kényszerítő erővel adták tudtára Marcosnak

s a hozzá még hűséges fegyveres csapatoknak, amit a választásokon leadott szavazatukkal hiába próbáltak megértetni. Aquino asszonyt követelték – a tankok és puszkák halálos fenyegetése ellenére ott maradtak az utcán, s végül a kormánycsapatokat rávették arra, hogy hozzájuk csatlakozva elfogadják a nemzet számára egyedül helyes és becsületes megoldást. A forradalom harmadik napjának végére a hadsereg nagy része egyértelműen melljük s a nemzet többsége mellé állt, s elutasította a Marcos-rendszert. Az üzenet végül eljutott az elnöki palotába, legyőzve a győztes Marcost, aki a forradalom 77. órájában elmenekült.

Ez az utcai forradalom mindenestül erőszakmentesen zajlott le, kezdetétől a végéig. A politikai elemzések szerint ez a sok különböző tényező véletlen egybeesésének köszönhető. Elemzésük talán igaz – amennyire emberi szempontok szerint ez lehetséges. De a Fülöp-szigetek népének, főleg azoknak, akik e négy kritikus napon valóban kivonultak az utcára, fájdalmasan hiányos marad minden olyan elemzés, amely a siker elérésében nem tulajdonít fontos – sőt döntő – jelentőséget a hitüknek. Számukra kétségtelen: a forradalom azért maradt erőszakmentes, mert hitük azzá tette. A nép ezért egyszerűen csodának tartja ezt a forradalmat.

Megszégyenítve a bölcseket és erőseket

Bizonyára a legsilányabb Deus ex machina ötletnek látszik csodának nevezni a forradalmat, amely elégségesen megmagyarázható a tudományos elemzés eszközeivel. De elsősorban ez az, amit mi a Fülöp-szigeteken megtanultunk hit és ideológia harcában: Isten keze belenyúlhat a legzavarosabb politikai eseményekbe is, és a legvadabb elképzeléseket felülmulva a kegyelem eszközévé teheti azokat. Néhány olyan szempontra szeretném végül felhívni a figyelmet, amelyet a szakemberek talán elutasítanak, de az egyszerű embereket meggyőzték arról, hogy itt csoda történt.

A forradalom előtt a politikai kommentárok, a különböző ideológusok, az értelmiség egyetértett: Marcos rendszere nem múlik el az ő haláláig. Ha nem hal meg természetes úton, akkor erőszakosan kell meghalnia. Erre pedig egyedül a fegyveres harc adott lehetőséget. Az erőszakmentesség híveit, Aquino asszonnyal együtt, ki-nevették és politikailag gyermekdednek tartották. A forradalom azonban egyetlen csöpp vér kiontása, egyetlen puskalövés nélkül zajlott le, s az okosak néma csöndben hallgattak hajdan megingathatatlanul hitt bizonyosságaikról.

A Marcos-évek alatt a kormány militarizálódásának egyenes következményeként kialakult egy fegyveres réteg. Marcos után lehetetlen vagy legalábbis igen nehéz volt újra visszaállítani a demokráciát, amely a hadsereget megfosztja azoktól az előjogoktól és kiváltságoktól, amiket hosszú időn át élveztek. Amikor azonban Ramos és Ponce Enrile nyíltan Aquino asszonyt kiáltotta ki a forradalom első, feszült óráiban az ország törvényesen megválasztott elnökének, az emberek tömegestül siettek védelmükre – a katonák jelképesen, de valóságosan is az állampolgárok hatalmába kerültek. Ez persze nem jelenti azt, hogy a katonai vezetőréteggel kapcsolatban minden probléma egyszer s mindenkorra megoldódott. A veszély ma is megvan, de a forradalom által teremtetett új légkörben, a reformok gyorsuló és egyre teljesebb végrehajtása következtében egyre távolabb kerül annak lehetősége, hogy a hadsereg ismét végzetes helyzetbe sodorja az országot.

Az egyháznak a forradalomban való részvételét egyházi körökben is sokan helytelenítették: véleményük szerint az egyház maradjon távol a politikai kérdésektől, s csak a lelkiekkel foglalkozzék. Különös módon azonban, ha az egyház távol maradt volna az eseményektől, tartózkodó magatartásával váltja ki a legsúlyosabb politikai következményeket. Hiszen hallgatásával elismeri Marcos elnök rendszerét. Ennek az ál-

lásfoglalásnak pedig vérontás, erőszak, a válság elmérgesedése lett volna a következménye, s még mélyebb pusztulásba sodorta volna a nemzetet. Ugyanilyen paradox az is, hogy az egyház éppen „politikai” fellépése révén oltotta be a forradalomba a hit megmentő erejét, s ezzel egyértelműen rávilágított a lelkiek elsődlegességére. „Az eseményeket valóban nem csupán emberi erők mozgatták.”

Az egyház részvétele a februári forradalomban igen tanulságos lehet a felszabadítási teológia számára; különösen az osztályharc marxista felfogásával kapcsolatban, amely szerint az igazságért vívott harcot folytatni kell a vérontásig. Több tanulságot is megszívlelhetünk: *a)* A zsarnokság igáját egyértelműen erőszakmentes eszközökkel vetettük el, tudatosan távol tartva magunkat a gyilkos erőszaktól mint az igazság elérésére alkalmazott végső eszköztől. *b)* A forradalmi osztály ezúttal nemcsak a társadalom legszegényebb rétege volt; itt a társadalom minden rétege egyesült a közös cél elérésére – a közös hitben. *c)* Hitük, legtradicionálisabb megnyilatkozási formáiban is, egyáltalán nem bénító ópium volt számukra, hanem az a mozgató erő, amely együttes cselekvésre sarkallta őket, s mozgalmukat ez tartotta meg az erőszakmentes igazság körében. *d)* Az igazságért való küzdelem nem lehet csupán politikai jellegű, hanem mindig a hit vezetése alatt kell állnia; ugyanígy a nép helyzetelemzése sem csupán racionális szempontokra ügyel, hanem a hit fényében szemléli az eseményeket. *e)* Végül az egyház társadalmi (ha tetszik: politikai) erejének mindig a nép, elsősorban a szegények szolgálatában kell állnia. Ebben a szolgálatban válik az egyház valóban a szegények egyházává.

Mindezekon túl a forradalom felkínálta legjelentősebb fölfedezésünk talán az, ami az erőszakmentesség eszméjének lényegéhez tartozik: az emberi személy „megtérhet” belülről. Közhelyként hangozhat, de a forradalom előtti eseményekben ez döntő szerepet játszott. Korábban az erőszakos cselekvés demagógiája a fegyveres harcban jelezte meg a nemzet megmentésének egyetlen útját. Ezeket a nézeteket most alapjaiban vonta kétségbe – talán korai volna még elnémitásukról beszélni – az erőszakmentes forradalom kényszerítő ereje. A jövő titka, hogy a forradalom napjaiban bekövetkezett sok „megtérés” tartósnak bizonyul-e és valódi társadalmi változásokhoz vezet-e. Az azonban kétségtelen, hogy e megtérések valóságosan megtörténtek, bár egyelőre még embrionális formában.

Az előttünk álló feladatok világosak: tovább kell fejlesztenünk a forradalom által megkezdett változásokat. A nép folyamatos forradalma a nép igazi javához kell elvezessen. Az egyszer lejátszódott csodának eredményeit tovább kell építenünk – ugyanannak a népnek a segítségével és ugyanolyan szellemben, ahogyan a forradalom lezajlott.

Népünk történelmének jelenlegi szakaszában nem lehet kétségünk afelől, hogy mi az egyház feladata: együtt volt a néppel forradalmában, kiszolgáltatottan és szenvedve; hasonlóképpen kell együtt lennie az újjáépítés és a reform jóval nehezebb feladataiban is. „A szegények melletti kiállást” most súlyos politikai és gazdasági programok formájában kell folytatnia. Csak akkor mondhatja magát egyháznak, ha – Krisztus példája nyomán – egész szívével a népet szolgálja. Csak e szolgálat által igazolja a maga hatalmát – politikai síkon is.

A forradalom és az egyház

Hazám valaha a demokrácia iskolapéldájának számított Délkelet-Ázsiában. Egyik napról a másikra azonban totalitárius állammá alakult. Honfitársaim emberi jogait lábbal tiptorták, szabadságuktól megfosztották őket. A rádiót és a sajtót elnémították – holott a térség legszabadabb hírközlő eszközeinek számítottak valaha. Az újságírókat vádemelés nélkül bebörtönözték.

Az erőszakos elnyomás következtében a félelem légköre uralkodott el országszerte. Az emberek csak suttogva mertek beszélni. Egy idő elteltével ugyan az újságok, a rádió- és televízióállomások újra megkezdheték működésüket. Ekkor azonban már valamennyi a diktátornak vagy barátainak és rokonainak a kezében volt. Az újságok csak azt írhatták meg, amire a kormány felhatalmazta őket. A rádió és a televízió csak kedvező képet rajzolhatott a diktátorról.

Tizenegy hosszú éven át ilyen állapotok uralkodtak a Fülöp-szigeteken. A hírközlő eszközök nem az igazság szolgálatában álltak, hanem a propaganda szegyetelen eszközévé alacsonyultak. Az újságírók nem írhatták meg szabadon az igazságot. A börtön, sőt a kivégzés réme halálos fenyegetésként nehezedett rájuk.

E lehetetlen körülmények között az emberek valósággal éheztek az igazságra, a tényekre alapozott igazi hírekre, a diktátor által sugallt áttetsző hazugságok helyett igazság utáni vágyuk olyankor eléggülhetett ki, ha olykor valakinek sikerült külföldi újságokat becsempésznie az országba. E becsempészett példányokat újra és újra lemásolták, s ezek a másolatok kézzől kézre jártak. Bajba jutott, akinél ilyen másolatot találtak, az emberek azonban vállalták ezt a kockázatot is az igazságért.

E nehéz időszak alatt egyetlen hang: az egyház szava mert a tiltakozásra vállalkozni. A Fülöp-szigetek püspökei időről időre körlevelet bocsátottak ki, amelyben elítélték a szabadság elvesztését, a kínzásokat, a törvénytelen letartóztatásokat. Ezeket a körleveleket a vasárnapi miséken olvasták fel a templomokban. Üzenetük szájról szájra terjedt, s így ébren tartotta a szabadság szellemét.

S aztán, 1981-ben II. János Pál pápa elfogadta a püspökök meghívását, s ellátogatott az országba. A diktatúra ekkor kénytelen volt enyhíteni a korlátozásokon, s felfüggesztette az 1972-ben bevezetett rendkívüli állapotot. Nem lett volna kíváncsi, hogy a Szentatya meglássa: az országban „mosolygó rendkívüli állapot” valójában rettenetes, kegyetlen elnyomást jelent.

A szükségállapot felfüggesztése viszont lehetővé tette, hogy az újságok és a rádióállomások újra megkezdjék működésüket, a kormány előzetes engedélye nélkül is. Az egyház által fenntartott Veritas rádióállomás, amely eddig csupán ártalmatlan zenei és vallásos programokat sugárzott, ettől kezdve vállalta a hírközlés és tájékoztatás kockázatos szerepét. Így történt, hogy 1983. augusztus 21-én, amikor Benigno Aquinót a manilai repülőtéren megölték – a Veritas rádió az egész ország számára pontos, részletes helyszíni közvetítést adott erről a borzalmas eseményről. A kormány hírközlő szervei hallgattak a gyilkosságról. De a Veritas rádiót nem lehetett elnémítani. A kormány folytonos zaklatása ellenére folytatta adásait, hangot adott az emberek reményének, félelmének, kudarcainak és haragjának.

* Részletek Sin bíborosnak az UCIP világkongresszusán, Új-Delhiben 1986. október 22-én elmondott beszédéből.

Ekkor határoztam el, hogy az egyház adjon ki egy újságot, amely ki meri mondani az igazságot, bármennyire sértő is ez a diktátorra nézve. Akkor is úgy éreztem, ahogyan ma: az embereknek joguk van az igazsághoz. Sok katolikus üzletember osztotta a véleményemet, merete kockára tenni üzletét az igazság érdekében. Sikerült megte-remtenünk az anyagi fedezetet. Így született meg 1983 végén a Veritas című újság.

Jelmondatát Szent János evangéliumából választottuk: „Az igazság megszabadít benneteket.” S legelső számától kezdve megfelelt ennek a jelmondatnak. Bátran és szinte aggályos pontossággal adott hírt mindenről. Vezércikkei gyűjtő hatásúak és kemények voltak, mentesek minden félelemtől.

A rágalmozási hadjáratok és a koholt perek, a névtelen telefonálók folytonos fenyegetése ellenére – két év leforgása alatt huszonhat újságírónk halt meg vagy tűnt el – a Veritas kitartott.

Idén februárban, az elnökválasztások idején, a Veritas szokott bátorságával és az igazság melletti szenvedélyes kiállásával részletes beszámolóban leplezte le a diktátor kísérleteit arra, hogy meghamisítsa a választások eredményét.

Az emberek tudták, hogy a püspökök szilárdan elítélik a választási csalásokat, bátran kijelentik, hogy a páratlan csalások következtében a diktátor elvesztette erkölcsi tekintélyét ahhoz, hogy az uralmat megtartsa. Az egyház rádiója és újságja megértette az emberekkel, hogy a püspökök álláspontja nem jelenti a partizán politika elfogadását. Csupán állást foglalt a jó és a gonosz erők közt folyó küzdelemben. A gonoszság színe előtt a püspökök nem maradhattak semlegesek.

Amikor a forradalom kitört, s a maroknyi fölkelő csapatot a teljes megsemmisülés fenyegette a diktátor kezén lévő hadsereg által, parancsoló szükségszerűség lett a számunkra, hogy rendkívüli eszközökkel keljünk a védelmükre.

Amikor a lázadók vezetői kapcsolatba léptek velem, közölve, ha nem segíték rajtuk, egy órán belül meghalnak, letérdeltem, és úgy imádkoztam, ahogyan soha azelőtt. Isten megvilágosító kegyelméért könyörögtem, s megkaptam a választ. Föl kell szólítanom a népet arra, hogy vonuljon az utcára, és gyülekezzen a laktanya körül, ahol a lázadók tartózkodtak. Úgy véltem, csak hatalmas néptömeg tarthatja vissza a tankokat. A forradalom első éjszakáján tehát újra és újra megszólaltam a Veritas rádióban. Arra kértem népemet, siessen veszélybe jutott testvérei segítségére. Közben telefonon felhívtam az apácázárdákat: Menjenek a kápolnába, kiterjesztett karral térdeljenek le az Oltáriszentség előtt, s böjtöljenek mindaddig, amíg nem szólok, hogy abba hagyhatják.

A nép meghallgatta kérésemet, először kisebb csoportokban, aztán valóságos áradatban özönlöttek az emberek az utcára. Másnapra kétmillióan gyűltek össze. A diktátor csapatai közben elpusztították a Veritas rádiót, de adóállomásunk addigra már teljesítette küldetését.

Ha azt kérdezik tőlem: miért követték az emberek hívó szavamat, s mi öntött beléjük ekkora bátorságot és lelkesedést, válaszom egyszerű: hitük és kultúrájuk.

A papnak igen nagy a tekintélye a katolikus országokban, de különösen a Fülöpszigeteken. A szükségállapot bevezetésével tekintélyük tovább nőtt. Az emberek senkihez sem fordulhattak, ha bajba kerültek. Nem írhattak a képviselőknek, nem fordulhattak az államigazgatás szerveihez. Ki állt szóba velük? Egyedül a pap. Papjaik és püspökeik álltak ki mellettük a leghűségesebben, ők leplezték le a legbátrabban az igazságtalanságot.

Hazánk kultúrája őriz egy ősi szokást, a neve *pakikisama*. Attól félek, más nyelveken nincs igazi megfelelője a szónak – az osztozás, a testvériesség, barátság, szolidaritás, az egység elemeit ötvözi magába. Ez az érték arra ösztönzi az embereket, hogy veszélyhelyzetben fogjanak kezét egymással, s tegyék túl magukat az egyéni érdekeken és a csoportkülönbségeken.

A barikádokon az emberek mozdulatlanul álltak szemben a tankokkal, s kérlelték a katonákat: szálljanak le a tankokról, és csatlakozzanak hozzájuk. „Mi mind Fülöp-szigetiek vagyunk, nincs semmi nézeteltérésünk egymással”, mondták, s a katonák megadták magukat. Elfeledkeztek sokéves kiképzésükről, a szigorú katonai fegyelemről, s eldobálták fegyvereiket.

De miért hiányzott az emberekből a félelem? Miért voltak olyan biztosak abban, hogy elkerülik a vérontást, hogy még kicsi gyermekeiket is magukkal hozták? Mert mélységesen hittek Szűz Mária közbenjárásában és Krisztus jóságában.

Bizonyára láttak képeket a forradalomról. Láttak férfiakat, nőket és gyermekeket, akiknek semmi más fegyverük nem volt, mint a rózsafüzér a kezükben és az imádság az ajkukon, s mégis meg tudták állítani a tankokat. Láthattak fiatalokat, akik a Boldogságos Szűz szobrát tartották oda az állig fölfegyverzett katonáknak.

A forradalom után sok külföldi megkérdezte tőlem, hogyan tudta népünk egyetlen puskalövés nélkül meghátrálásra kényszeríteni a zsarnokság uralmát. Azt válaszoltam, nem tudok rá magyarázatot. Hiszen ki tudja megmagyarázni a csodát?

Csoda történt itt, mert százezrek gyűltek össze ott az utcán, fáradtan, kialvatlanul és éhesen. A vérfürdő kitöréséhez elegendő lett volna, hogy valaki követ hajít az egyik katonára, vagy valamelyik ideges katona elsüti a fegyverét. De egyetlen ködaráb sem repült el, egyetlen puska sem sült el. Elhelyett az emberek örömkönnyek közt ölelték át egymást. Szeretet, jóakarát, öröm és ujjongás töltötte be a fővárost és az országot. Ez az, amit én csodának nevezek.

Hogyan nyilvánult meg az emberek hite azokban a napokban? A jelenlévők tökéletes önzetlenségében. Senki sem gondolt önmagára, sem arra, hogy mi történik vele, ha csatlakozik a tüntetéshez. Mindenki csak azzal törődött, hogy megakadályozza azt, hogy az ellenséges erők lerohanják a hősies lázadókat. S mivel mindenki csak másokkal törődött, a lehető legmélyebben gyakorolta a vallását. Mert nem az-e a kereszténység lényege, hogy az embernek másokkal kell törődnie?

Megérdemeltük a demokráciát, amely így lehetővé vált számunkra. Megérdemeltük a szabadságot, amit elnyertünk. És azért imádkozunk Istenhez, őrizze meg ezt a demokráciát, és segítsen, hogy megoltalmazhassuk szabadságunkat és nagygya növelhessük nemzetünket, mint a fönixmadár, emelkedhessék ki a zsarnokság nyomán ránk maradt gazdasági csődből.

ADORJÁN GYULA

Cs. T. költő könyvbódéja

*Lelőtt szarvasok vére a papíron
fény-szemünkbe fröccsentett szomorúság.
Kispest. Könyvbódé. Szavak éle: kések
boncolgatták sorsunkat és epe folyt ránk,
amíg könyvtartó léceid akár a
csöppnyi madárszárnyak a délutánban
körözni kezdtek és vijjogva szálltak
Erzsébet felé. Fekete uszályok
karcsú mozgással siettek Csepelre.
Mintha ruhát váltott volna az ég is,
szurtos lett minden háztető, s az égő
kő, a Nap, szóltalanul befele lángolt...*

Erődök és közlekedőedények

Szokás az embert edényhez hasonlítani: törékeny, de értékeket hordozó edényhez. Mi kerül bele, az nagymértékben függ attól a környezettől, ahonnan elindultunk, ahová nap mint nap visszatérünk; de meghatározzák azok a kisebb és nagyobb közösségek is, amelyekre azt mondjuk, hogy *mi*. „Mi keresztények” egyúttal „mi magyarok” is vagyunk, de nemzedékünk, szakmánk, lakóhelyünk, brigádunk, baráti körünk is mind olyan kör, amelyekről így szólunk: a *mienk*.

Nemcsak a magányosak vannak nehéz helyzetben, hanem igen gyakran azok is, akik *több közösséget* is magukénak érznek. Többen a Bibliára hivatkozva azt hangoztatják, hogy nem lehetünk egyszerre két úr szolgálói. Nem kevesen érzik egyrészt a többlet-értékét, másrészt a lehetetlenségét is annak, hogy egyszerre két vagy több közösség érezze őket övéinek. Különösen nehéz helyzetben vannak azok, akik más világnézetű közösséget érznek közelebb ízlésükhöz, személyiségükhöz, tevékenységükhöz, és szégyellik, hogy az „igazit”, a keresztény közösséget nem tudják igazából övének mondani. Szép számmal akadnak olyanok, akik egyszerre szeretnének jó keresztények és a társadalmi gyakorlatot más világnézetűekkel együtt megváltoztatni kívánó reformerek vagy forradalmárok lenni, valamint olyanok is, akik úgy érzik, hogy bizonyos kérdésekre éppen a másféle világnézetű közösségekbe tartozó barátaik adják a meggyőzőbb válaszokat.

A *hová tartozunk?* kérdésre sokan így válaszolnak: mindegy, hogy melyik közösségnek vagyunk tagjai, ha *egyéni*leg keresztények maradunk. Mások azt vallják, már csak azért is a saját közösségünkben kell minden erőnkkel tevékenykednünk, hogy még vonzóbbá tegyük a miénket az eddig más közösségekbe is kívánczók számára. Nem kevesen úgy vélik, hogy önellátónak kell lennünk, a mi világunkba kell összegyűjtenünk minden olyan értéket, amely eddig máshová csábított bennünket. De lehet-e, szabad-e csak általunk lakott szigetté, bevehetetlen erődé, remeteséggé, szektává, összkomfortos és bombabiztos bunkerré, kegyelmet elnyelő kanálissá vagy kegyes klubba lennünk egy olyan világban, amelynek nagyobb részére már nem a törzsiség, hanem a *sokrétság*, a kisebb-nagyobb közösségek bonyolult ötvözete jellemző?

Lehetünk-e *közlekedőedények*, amelyek felülről, a kegyelem felé nyitottak, alulról pedig, ebben a „lenti” világban egymással és másokkal is kapcsolatban állnak? Lehetünk-e hidak két vagy többféle *mi* között? Lehetünk-e egyenrangú tagok is, vagy csak a mieink követői a másik vagy a harmadik közösségben? Elég csak azt az elvet ki-mondanunk, hogy ha Urunkat Barátunknak is érezzük, akkor Barátunk barátai is a barátaink lehetnek? Vagy pedig másféle (lélektani, szociológiai, filozófiai, erkölcsi és teológiai) szempontokat is fontolóra kell vennünk? Mennyiben kell nekünk, közlekedőedényeknek másféle erővel is számolnunk? Például gyöngességünkkel, állhatatlanságunkkal, hűtlenségünkkel.

Századunk végéhez közeledve megpróbálhatunk számot vetni korunk fölfedezéseivel, tapasztalataival és tanulságaival: eredményekkel, amelyek később kudarcoknak bizonyultak, tévedésekkel vagy ostobaságokkal, amelyek végül mégis előbbre vitték a fejlődést.

Alapvetően megváltozott például az emberről alkotott képünk. Az igazi ember az, aki szabad, független, autonóm – hirdették humanista színezetű mozgalmak, ideológiák századunk elején. Az *autonóm embert* eszményítő törekvések messzeható következményekkel jártak egyéni és társadalmi téren egyaránt. Századunk közepétől rá kellett eszmélnünk: a szabadság egymagában nem tesz emberré és boldoggá, az ember csak a másinak odaadottan válhat önmagává. A másik nem akadálya, riválisa egyéniségem szabad kibontásának, hanem nélkülözhetetlen feltétele: csak együtt, egymással válhatunk magunkká. „A személy *relációs* fogalom” – mondják a filozófusok. József Attila költői képével: „Hiába fürösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat.”

Különösen hangzik, mégis természetesnek mondhatjuk, hogy az emberi személyek egymásrautaltságát részben az antropológia új megfontolásai, részben azonban a Szentháromság teológiája segítette elő. Az ember létének első pillanatától fogva bonyolult, eget-földet átfogó *kapcsolatrendszerben* él. Isten is egy néppel, tehát közösséggel kötött szövetséget, s éppen ez az Isten-hit tette egybeforrott nemzetté a választott népet. Önmagát hazudtolja meg azonban az a közösség, amelyik belterjesen, csupán önmagában, a maga boldogulására akar élni. A választott nép minden egyes tagja Istennel van élő kapcsolatban, de kiválasztottságuk a többiekért szól – az emberiség egészéért. Már az apostoli kereszténység kenyértörésre vitte a kérdést: a pogányok is lehetnek keresztények, Isten üdvössége mindenkinek szól.

Jézus *kétféle kapcsolatot* mond nélkülözhetetlennek az ember életében. Az egyik az *Atyához fűződő gyermeki viszony*. Ő maga az Atya fiaként él, s minket is feljogosít arra, hogy: „ABBA! Édesapám!” megszólítással fordulhassunk Istenhez. Rábízta magát az Atya gondviselésére – és ezt a bizalmat kívánja meg követőitől is. Szabadsága abban teljesedik ki, hogy engedelmes az Atyának, egészen a kereszthalálig. A Krisztusban létrejött új kapcsolat Isten és ember között valójában egész kapcsolatrendszert jelent, hiszen Isten – Szentháromság, a három isteni személy egysége a szeretetben. Aki tehát gyermeke az Atyának, az testvére a Fiúnak, s az ő szívét is betölti a Szentlélek. Jézus nem közlekedőedények holt lombikjait idézi hasonlatképpen, hanem az élő szervezet egységét, amikor ezt az egységet tanítványainak megvilágítja: „Én vagyok a szőlőtő, ti pedig a szőlővesszők. Aki bennem marad és én őbenne, az bő termést hoz.” (Jn 15, 5)

Isten közössége, szeretete azonban közösségre és szeretetre kötelez bennünket *egy-más iránt* is. Krisztus követői nemcsak az Atyával lépnek közösségre, hanem egymással is. Az egyház nem Isten magányos imádóinak társasága, hanem a hívók gyülekezete. A közösség tagjainak Isten egységéhez kell mérniük egymáshoz tartozásukat: „Amint te Atyám, bennem vagy és én tebenned, úgy legyenek egyikük is bennünk.” (Jn 17, 21) Az egyház legfőbb istentisztelete a szentmise: akik Krisztus testével táplálkoznak, azok egy testté lesznek, Testté, amelynek Feje Krisztus. A közelmúlt jelentős fölfedezése az egyházban, hogy ezt az egymáshoz tartozást nemcsak közös misehallgatással, a közös hit elfogadásával kell megélnünk, hanem sokrétű emberi kapcsolatokban is. A kisközösségek elterjedése, az egyházközségek újraélése már eddig is hozott eredményeket – valójában azonban még csak most kezdjük látni, milyen lehetőségeink és feladataink vannak ezen a téren.

Ahogy az ember sem élhet elszigetelten a többiektől, úgy a közösségek sem. Egy erőd falai nemcsak a külső támadásokat akadályozhatják meg, de korlátozzák a belül élők mozgásterét is. Jézus nem erőd lakóknak gondolta el apostolait, hanem *küldőt*-

teknek. Az első évszázadok keresztényeit a társadalom kirekesztette magából: elnyomták, üldözték őket, nemegyszer saját családjuk is ellenük fordult. Az ókori keresztények halálig hűségesek maradtak Krisztushoz. Hiányzott belőlük minden sértődöttség, harag, elzárkózás – Krisztus nevében küldetve tudták magukat az egész világhoz, és testvéri szeretettel fordultak mindenkihez. A „minden ember testvér, egyenlő” elvet nem a francia forradalom, nem a felvilágosodás, hanem Krisztus hirdette meg először. Fajra, rangra, világnézetre, szellemi vagy akár etikai kiválóságra való tekintet nélkül testvéremként kell fogadnom mindenkit, még ellenségemet is. Szinte szentimentálisan hangzik, mégis le kell írunk úgy, ahogyan Krisztus fogalmazott: szeretnem kell őt.

Utópisztikus álom? Lehet – de reális utópia ez. Korunk otthonra, békére, harmonikus közösségre vágyódik, csak éppen képtelen megtenni azt, ami ehhez nélkülözhetetlen, lemondani arról, ami csirájában megfojt minden igazi közösséget. A keresztény közösségek tagjaikon át is példát, ötletet, bátorítást adhatnak minden közösségre törekvésnek. (Persze fordítva is áll: a nem keresztény közösségek kritikáját, eredményeit és kudarcait megszívlelheti minden keresztény közösség is!) Isten „minden közösség Atyja”: ha élő közösségben vagyunk vele és többi Krisztus-hívő testvérünkkel, akkor bátran csatlakozhatunk más közösségekhez is, küldetésünk tudatában – amelyet Isten ajándékként kaptunk a többiek javára is.

ZBIGNIEW HERBERT

A folyóhoz

*Folyó – a víz homokórája az öröklét metaforája
mindig másabb emberként lépek én beléd
minthogy lehetnék felhő hal vagy szikla is
de te változatlan vagy mint egy óra
amely a test átváltozásait és a lélek elbukásait méri
a szerelem és a szövetek lassú szétesését*

*én ki agyagból születtem
tanítványod szeretnék lenni
hogy megismerjem a forrást az olümposzi szívet
ó te hűvös fáklya suttogó oszlop
hittem és kétségbeesésem alapzata*

*taníts szívósságra folyó és állhatatosságra
hogy rászorgáljak az utolsó órában
a nagy delta árnyékában való pihenésre
a kezdet és a vég szent háromszögében*

Gömöri György fordítása

Társadalom és etikai értékek

Katolikus–marxista dialógus Budapesten

1986. október 8–10. között hazánk fővárosa adott otthont az első hivatalos katolikus–marxista dialógusnak, melyen 15–15 szakértő folytatott eszmecserét aktuális etikai kérdésekről. A szimpózium a vatikáni Nemhívók Titkársága, illetőleg a Magyar Tudományos Akadémia védnöksége alatt állt, rendezője pedig a római Gergely egyetem, illetve az MTA Filozófiai Intézete volt.

I.

Nem véletlen az sem, hogy az eszmecsere középpontjában az *erkölcsi kérdések* álltak. Következik ez abból az egyre általánosabbá váló felismerésből, hogy korunk legegésőbb problémái végső soron etikai problémák. Egyrészt a technika rohamos fejlődésével nem azonos ütemben fejlődött az ember erkölcsi tudata. Az atomtechnika, a humángenetika stb. olyan lehetőségeket adnak az ember kezébe, amelyekkel még nem képes felelősséggel élni – hangoztatta előadásában Georges Gottier genfi professzor. Az ember erkölcsi énje elmaradt a fejlődésben. Világméretben tudatosítani kell tehát a felelősségét: mivel tartozik önmagának és az emberiségnek. Másrészt a társadalomban számos válságjelenség tapasztalható. A hagyományos társadalmi kötelek fellazultak, az erkölcsi értékrend meggyengült. Ez az állapot a melegágya számtalan negatív tünetnek (válás, önzés, anyagiasság, gondolkodás, alkoholizmus, marginalizáció stb.), és különösen a fiatalok számára nehezíti meg a társadalmi beilleszkedést, bizonytalanná válik előttük az élet célja, értelme, valódi értékei. „Mindkét oldalról tudomásul kell vennünk – rajzolta meg a körképet Lukács József akadémikus –, hogy kiterjedt rétegek eltávolodtak a hagyományos erkölcsi értékektől, anélkül azonban, hogy azok helyébe egy új és pozitív erkölcsi lépett volna.” Égészen nyilvánvaló, hogy ezek a gondok elsődlegesen nem anyagi okokra vezethetők vissza, megoldásuk sem csupán szervezeti kérdés; orvoslás csak az erkölcsi tudat, az értékszemlélet síkján várható. Nagyon is kézenfekvő tehát, hogy azok, akik felelősséget éreznek korunkért, az etikai kérdéseknek adnak prioritást.

Az erkölcsi kérdések napirendre tűzését az elmondottakon túl az is motiválhatta, hogy a két világnézet eszmerendszerében éppen etikai téren számíthatunk a leginkább közelítésekre, illetve megegyezésekre, feltételezve természetesen a feloldhatatlan alapvető világnézeti különbségeket. Hiszen mind a két világnézet az embert kívánja szolgálni, a saját alapelveinek megfelelően. „Éppen az emberért vállalt elkötelezettség síkján valósítható meg a találkozás, a párbeszéd és az együttműködés azokkal, akik – ha nem osztják is ugyanazt a vallásos hitet – magukévá teszik azokat az alapvető értékeket, melyek az ember méltóságából következnek” – idézte II. János Pál pápa kijelentését Paul Poupard bíboros. A budapesti szimpózium erre adott példát. A résztvevők nem kész recepteket akartak nyújtani, hanem pusztán ajánlásokat kívántak tenni – ahogy Lukács József fogalmazott – az emberiség aktuális társadalmi és erkölcsi gondjainak enyhítésére. Annak ellenére, hogy Lukács József meglehetősen szerényen határozta meg a katolikus–marxista dialógus előtt álló feladatokat, nyilvánvaló, hogy ezt a mindmáig egyetlen ilyen jellegű találkozótól, a budapesti eszmecsérétől még nem lehet elvárni; ahhoz tartós és elmélyült együttműködésre van szükség. Hiszen előbb meg kell egyezni az alapvető, általános érvényű erkölcsi normák és az azokat hordozó etikai értékek tekintetében – ahogyan Edouard Huber, a római Gergely egyetem professzora mondta. Marxistáknak és keresztényeknek együtt kell keresni a közös értékeket, hogy azokra alapozva kidolgozzák az erkölcsi általános érvényű elemeit, amit az egyéni és társadalmi cselekvés rendszerében érvényre kell juttatni.

A résztvevők mindvégig erőteljesen hangsúlyozták, hogy az elvi különbségek fenntartása, eszmei identitásuk megőrzése mellett igyekeznek közelítéseket, hasonlóságokat, illetve megegyezéseket kimutálni a napirenden szereplő hat kérdéskörben. Kevesebb szó esett a nyilvánvaló és közismert különbségekről és az adott résztémákat az előadók többnyire úgy tárgyalták, hogy egyben fogódzó pontokat nyújtottak a másik félnek, azaz kiemelték azokat a mozzanatokat, amelyek legalábbis hasonló megközelítést nyújtanak és továbbgondolásra ösztönzik a másik felet. Ez történt az első résztéma – „Az ember keresztény és marxista értelmezése” – esetében. Közismert, hogy ebben a vonatkozásban alapvető a különbség a keresztények és a marxisták között. A kereszténység az embert Isten teremtményének tekinti, a marxisták viszont az embert a munkából és társadalmi kapcsolataiból eredeztetik. Ezekre az alapvető elvi különbségekre – közismertek lévén – alig vesztegettek szót, annál nagyobb figyelmet szenteltek viszont annak a kérdésnek, hogy mi az állandó az erkölcsben, mi az az alap, amelyben az egyéb értékek gyökereznek. A Nemhívók Titkárságának a budapesti szimpóziumot összefoglaló nyilatkozatában ez így nyert megfogalmazást: „Nyitva maradt számunkra az értékek relativitásának kérdése, amely több alkalommal felmerült a találkozó során. A Nemhívók Titkársága a maga részéről emlékeztetett felszólalásaiban arra, hogy szükséges egy feltétlen érvényességű egyetemes etika elismerése...” (MK. 86. okt. 25.) A marxi emberképben, a marxista etikában az állandó, egyetemes érvényű elemek kimunkálása éppen a keresztény-marxista együttműködés elvi tisztázásának érdekében elkerülhetetlen feladat. Ezt Tadeusz M. Jaroszewski, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja előadásában úgy igyekezett elősegíteni, hogy Marx gondolkodásának emberközpontúságát hangsúlyozta. Marx szemléletét meghatározták a korai kapitalizmusban szerzett tapasztalatai a munkások nyomoráról, kizsákmányolásáról. Egész eszmevilágát átjárta az ember iránti szánalom és az a törekvése, hogy munkásságával az ember felszabadítását szolgálja mindenféle elidegenedéstől. Szemléletében az ember állt a középpontban. A marxizmus tehát alapvetően humanista fogantatású. Jaroszewski szerint Marxtól távol állt, hogy az egyént alárendelje a társadalomnak, csupán a kettő kölcsönösségét hangoztatta. A marxi emberkép és a marxi történelemszemlélet optimista, nyitott a jövő felé, és bízik az ember társadalomformáló erejében. Ami az optimizmust illeti, a katolikus emberértelmezés sem marad el a marxizmus mögött – fejtette ki Jean Ladrière, a löweni egyetem professzora. Elismeri ugyan a bűn jelenlétét a világban és az emberben, de felszabadítja a reményt, mivel azt hirdeti, hogy a rosszat legyőzhetjük Isten kegyelme segítségével. Transzcendentális távlatot nyit meg az ember előtt, aki az Isten Országa felé menetel. Isten Országa ugyan nem azonosítható az ember alkotta kultúra rendjével, mégis pozitív kapcsolat van a kettő között. Az Isten Országáért való fáradozás ugyanis egybeesik a krisztusi eszmék érvényesítésével. Ennek vezéreszméje az Evangéliumban meghirdetett egyetemes emberszeretet, az ember szolgálata. – Az első téma megtárgyalási módja érzékeltetheti a háromnapos eszmecsere atmoszféráját, stílusát, valamint azt az igyekezetet, amely őszintén és előítéletektől mentesen kereste nem csupán a közös vagy hasonló elveket, hanem – és ebben látjuk az egész dialógus értelmét – azt a bázist, amely a további együttműködés alapjául szolgálhat.

Az ember autonómiájáról és felelősségéről szólva Ancsel Éva professzor, az MTA tagja a marxi emberképnek megfelelően hangsúlyozta, hogy autonómia nélkül nincs felelősség sem, mivel azonban senki sincs az ember felett, magának kell viselnie a felelősség teljes súlyát. Ebben áll nagysága – és tegyük hozzá: tragikus léthelyzete is, mivel az ember természetes igénye, hogy megítéltesék, elnyerje a bocsánatot és eljusson a kiengesztelődésre. Vittorio Possenti milánói professzor szerint az erkölcsi tapasztalatok elemzése arra utal, hogy az ember lelkiismeretében jelen van egy íratlan törvény, amely felvilágosítja arról, hogy mit kell tennie és mit kell elkerülnie. A lelkiismeret szava az ember erkölcsiségének legmélyebb kifejeződése. Benne egy magasabb hang szólal meg. A keresztény ember szemében a természetes erkölcsi törvény részesedés az örök törvényből, melynek normája az isteni bölcsesség. Az ember autonómiája éppen ezért nem tekinthet el a bennünk élő morális törvénytől. Sőt éppen a minden emberben élő erkölcsi törvény lehet a hívők és nem-hívők együttműködésének alapja, közös területe, találkozási pontja, amely meghoz minden ideológiát.

Az etikai értékek értelmezése ugyan külön témája volt a budapesti eszmecserének, a probléma elvi tisztázása ennek ellenére még várat magára. Az érték fogalma további filozófiai kutatásokat igényel. Erre éppen Nyíri Tamás, a Hittudományi Akadémia professzora mutatott rá kor-

referátumában. Edouard Huber, a római Gergely egyetem professzora az erkölcsi értékek gyakorlati vonatkozásait hangsúlyozta. Ezekből az értékekből levezethető egy adott társadalom együttélési szabályrendszere a legkülönbözőbb területeken. Ugyanakkor van egy mélyebb dimenziójuk is, amely összefügg azokkal az elképzelésekkel, amelyeket az ember önmagáról és a társadalomról, pontosabban eszményi önmagáról és egy eszményi társadalomról kialakított. Huber professzor itt minden erkölcsi rendszer egyik alapvető sajátosságát fogalmazta meg, nevezetesen, hogy az erkölcs sosem lehet egy meglévő állapot szentesítése, hanem szükségképpen annak felülmúlására törekszik a jó, a még jobb, a tökéletes irányában. Azt fogalmazza meg, milyenek kellene lennünk. Ebből viszont következik, hogy az etikai értékek és elvek érvényesítése egy adott társadalomban, egy adott közösségben csak töredékes, és olykor gyötrő kompromisszumokkal terhes. Ezt a szemléletmódot alkalmazta Földesi Tamás professzor az igazság marxista értelmezésének bemutatásánál. A „mindenki kapja meg azt, ami őt megilleti” elve marxizmus értelmezésben azt jelenti: az embert megilleti, hogy kibontakoztassa nembeli lényegét, legyőzve az elidegenedés különböző formáit. Annyiban igazságos egy társadalom, amennyiben biztosítja a nembeli lényeg kibontakoztatását. Ez teljesen sosem valósul meg, éppen ezért olyan társadalom a cél, amely nagyobb fokú igazságosságot képvisel. A konfliktusok elkerülhetetlenek az igazságosság érvényesítésében. Józanul csak arra törekedhetünk, hogy az elkerülhetetlen egyenlőtlenségek és igazságtalanságok mértékét csökkentsük.

Földesi Tamás professzor és a katolikus álláspontot tagláló Georges Cottier genfi professzor referátuma egyaránt tükrözi, hogy a korunkat foglalkoztató etikai problémák megítélésében mennyire közel áll egymáshoz a két fél álláspontja. A jelen helyzet kritikus volta arra szólít bennünket – mondta Cottier professzor –, hogy esetenként együttműködünk adott konkrét problémák megoldásában, a fennálló elvi különbségek ellenére is. Cottier professzor ebben az összefüggésben korunk egyetemes békevágyára hívta fel a figyelmet, amely több mint a pusztulástól való félelem és nem is csak ideológiai vagy politikai szempontok motiválják, hanem a mai ember erkölcsi reflexióinak terméke, korunk humanitásának egyik jellemzője.

A munka keresztény, illetve marxista értelmezéséről mondtak távolról sem merítették ki a témát. Köztudott, hogy a marxizmus inkább a munka objektív társadalmi összefüggéseit vizsgálja, a kereszténység viszont inkább a személyi, etikai vonatkozásokat hangoztatja. De nyilvánvaló, hogy a kettő nem zárja ki egymást, sőt éppen ellenkezőleg, a kétfajta megközelítés együtt adja a teljes képet. Egyébként az eszmecsere során a marxista résztvevők ismételt nagy elismeréssel szóltak II. János Pál pápa *Laborem exercens* enciklikájáról, melyben a pápa a munka keresztény értelmezését vázolja, elvetve a tőke és munka hagyományos szembeállítását. És ez nem volt pusztán udvariassági gesztus. Mint ahogy az sem, ahogy Viktor I. Garadzsza moszkvai professzor nyilatkozott a II. Vatikáni zsinat nyomán kibontakozott katolikus tanításról a háború morális elbírálását illetően. Jaroszewski professzor szerint a marxisták sok kérdésben jelentős fejlődést tapasztaltak az utóbbi időben a keresztény gondolkodásban, ami új távlatokat nyit a marxisták és katolikusok közötti együttműködésben.

Az utolsó résztema az „Együttélés – együttműködés” volt. Ezt a dialógus résztvevői kivétel nélkül történelmi szükségszerűségnek, elkerülhetetlen feladatnak tekintették, melynek nincs alternatívája. Hogy nem könnyű feladat, az mindenki számára nyilvánvaló volt. De hogy ezen a téren is lehetséges előrehaladás, azt éppen a magyar példa is igazolja. Az együttélés és együttműködés – fejtette ki előadásában Konrad Feiersz erfurti professzor az NDK-ból – nem mentes feszültségektől. Ennek ellenére az egyháznak a szocialista társadalomban is teljesítenie kell küldetését. Készen kell lennie a közjó előmozdítására és különösen a társadalom erkölcsi problémáinak megoldására össze kell fognia minden jóakaratú embernek.

Góják János

Gál Ferenc: A Szentlélek kiáradása

A szerző évtizedek óta tanít bennünket egymás után sorjázó teológiai könyveivel. Most is nagy szolgálatot tett a magyar keresztényeknek azzal, hogy összefoglalta azt, amit a Szentlélekről tudhatunk. Az elmúlt két-három évtized a legismeretlenebb, legtitokzatosabb isteni Személy, a Szentlélek felé irányította a teológusok figyelmét. Ennek oka részben a Szentháromság-tan megújulása, részben az egyház lényegének új vizsgálata, részben pedig a különböző megújulási mozgalmak. Az egyházzal kapcsolatban nálunk is számos kérdés vetődik fel, a karizmatikus megújulás híre eljutott hazánkba is – nagy szükség volt tehát arra, hogy valaki egyértelműen és világosan, a legmodernebb szempontokat is figyelembe véve feltárja az ezzel kapcsolatos katolikus tanítást. Amint a szerző írja: „A hívők tudatában tisztázni kell, hogy valójában kit nevezünk Szentléleknek, mi az ő üdvörtörténeti és üdvrendi szerepe, hogyan működik az egyházban és a hívők lelkében.” A könyv a hagyományos teológiai sorrendet követi. Először a Szentírásban tájékozódik, majd az egyházi hagyomány megfigyelésait veszi szemügyre, s ezután tér át a szisztematikus megfontolásokra. Bepillantást kapunk a Szentháromság belső életébe, majd megismerjük a Szentlelket mint az egyház életetőjét és az egyéni megigazulás, a kegyelmi élet forrását. A szerző ismételtelen megjegyzi: misztériumokról kell szólnia, amelyekből a szavak és fogalmak legföljebb megsejtetnek valamit. Mégis vállalja, hogy ezekkel az elégtelen fogalmakkal beléhatoljon a Szentháromság misztériumába, ahogyan állást mer foglalni napjaink néhány „kényes” kérdésében is (amilyen például a Lélekben való kerestség, a nyelveken szólás). Nemcsak a teológia tudmánya iránt érdeklődők, hanem a tudatos lelkiéletre törekvő és az egyház életében aktív szerepet vállaló keresztények is nagy haszonnal forgathatják a könyvet. (Szent István Társulat)

Gyermekeink Képes Evangéliuma

Hosszú évek óta vártunk már egy izléses és igényes képeskönyvre, mely elvezetheti gyermekeinket az Evangéliumok történeti útján a könyvek könyvéhez, a Bibliához. Addig is összegyűjtöttük a jugoszláv Képes Biblia árát (500 Ft), illetve eldugtuk előlük Szunyogh Szabolcs könyvét.

Most végre kezükbe adhatjuk az eredetileg a Veritas Verlag kiadásában megjelent Bilderbibel zum neuen Kirchenjahr c. könyv magyar kiadását (Szent István Társulat, 1986). Ez a Képes Evangélium bevonja a gyerekeket az egyházi év gyönyörű ritmusába, melyet az ünnepek és a háromévente ismétlődő szentírási szövegek tagolnak.

Egyszerű, világos, nem gúgygő, hanem valóban gyermekeknek szóló stílusban fogalmazta K. Kammelberg a képeket magyarázó szövegeket. (A kiváló magyar fordítás Csanád Béla munkája.) Mindaz, amit leír, igaz, hiszen az Evangélium a forrása – így nem torzít el senkit-semmit. Nem bonyolódik teológiai magyarázatokba, csupán jelzi az eseményeket – ezzel szinte ösztönzi a gyerekeket a miért-ekre, arra, hogy elgondolkodjanak és megkérdezzenek bennünket arról, amit olvastak. Ideális esetekben ez úgy történik, ahogy a könyv írója is ajánlja szülőknek és hittanároknak: „Kérjük, beszéljék meg a gyermekekkel minden vásár- és ünnepnapon az Evangélium szövege alapján a könyvben látható képek tartalmát. A képek alatt található szöveg legtöbbször jó indítást ad a beszélgetéshez, de sokszor nem tartalmazza a teljes mondanivalót.” Tehát melléjük kell ülnünk, hogy együtt fedezzessük fel annak értelmét.

A könyv képei finomak, jelzésszerűek: szín és forma szép harmóniában egészítik ki egymást.

Ha végigolvassuk-imádkozzuk gyermeinkkel ezt a könyvet, biztosan könnyebben megnyílik majd szemük a szavak mögé rejtett, de mindennél szebb belső képekben gazdag Evangélium világára. (Szent István Társulat)

Keszthelyi Ferenc: Képes Kis Biblia

Már második kiadásban jelent meg Keszthelyi Ferenc hasonló célzatú könyve. Ez is jelzi, hogy a gyerekek körében mennyire közkedtek az ilyen kiadványok. A szerző a Szentírást nem ismerőknek, főleg gyerekeknek szánja könyvét. A Biblia egészéből válogat, felerészben az Ószövetségből, felerészben az Evangéliumokból veszi anyagát. Egy lapnyi terjedelmű történetekben, leegyszerűsítve és tömörítve, mégis olvasmányosan mondja el a Biblia legfontosabb történeteit. Ahol szükséges, magyarázatokkal is segíti a szöveg megértését fiatal olvasóinak. A kiválasztott szövegek valóban a Szentírás legfontosabb helyeit tartalmazzák – aki a könyvecskét végigolvassa, az a történet egészéről kap vázlatos áttekintést. – A képek szerzőjét a könyv nem tünteti fel: a jugoszláv Képes Biblia ízlés- és hangulatvilágát idézik, bizonyára sokak öröme. Mégis úgy gondoljuk, hogy a jól megírt, gondos szöveg modernebb, művészebb, igényesebb kép-illusztrációkat érdemelne. (*Ecclesia*)

Loyolai Szent Ignác: Lelkigyakorlatos Könyv

Napjainkban igen népszerűvé váltak a lelki gyakorlatok. Aki tudatos keresztény életet akar élni, az természetesen veszi, hogy évente legalább egyszer, néhány napra kilépjen élete megszokott ritmusából, s elvonuljon – általában többedmagával, s arra hivatott lelki vezető irányításával – azért, hogy elmélkedjék, imádkozzék, Isten színe előtt újraértékelje az életét. Ezt a szokást elsősorban a jezsuiták terjesztették el, alapítójuk, Szent Ignác szellemét, utasításait s az ő Lelkigyakorlatos Könyvét követve. Ignác felnőtt korában tért meg, és lepett elszántan a tökéletes odaadás útjára. E könyvben saját felismeréseit, reflexióit foglalja össze és ajánlja elsősorban rendtársainak. A könyvet nem futhatjuk át érdekes vagy tanulságos szöveggént. Egy hónapos gyakorlathoz ajánl módszereket, szempontokat, megjelölve az előrehaladás irányát, ritmusát. Csak az olvassa tehát gyümölcsözően, aki ilyen kézi-könyvként használja, s a négy hetes (vagy

nyolc, de legalább három napos!) elvonulás, gyakorlatozás után valóban egész szívvel Istennek ajánlja magát. A gyakorlat elvégzését nagyban elősegítik a jezsuita atyák hozzáfűzött kitűnő magyarázatai. A Lelki élet mesterei című sorozatban méltán kapott helyet a lelki élet irodalmának ez a klasszikus remekműve, amely csaknem fél évszázada nem jelent meg magyarul. (*Szent István Társulat*)

Carlo M. Martini: Minden utamon Te vezettél

A Lelkigyakorlatos Könyv évszázadokra megszabta a lelkigyakorlatok tematikáját. Természetesen mást is választhatunk ilyenkor elmélkedéseink vezérfonalául. Martini nagytekinélyű biblikusból és jönevű lelkigyakorlatvezető jezsuitából lett milánói érsekké – ma Olaszország legtekinélyesebb főpapjának mondják. Könyve két lelkigyakorlatát tartalmazza. A Szent János evangéliumára épült elmélkedések minduntalan visszautalnak Szent Ignác könyvére, tehát hagyományos Szent Ignác-i lelkigyakorlatnak tekinthetők. A Mózes élettörténetéről szóló elmélkedéseket viszont az Ószövetségnek ez a talán legnagyobb egyénisége ihleti. Martini kiváló biblikus – feltárja előttünk a szövegek benső értelmét és rejtett összefüggéseit. Kiválóan ismeri a patrisztikus irodalmat is. A Szentírásból élénk tároló történetek nekünk és rólunk is kezdenek szólni ihletett tolmácsolása következtében. Martini könyve méltán követi Szent Ignácét a Lelki élet mesterei című sorozatban. (*Szent István Társulat*)

André Frossard: Ne féljete!

A szerző a francia újságíró „nagy öregje”. Fiaalkori megtéréseinek élményét már pályája csúcán írta meg „Isten van – találkoztam vele” címmel. A könyvecske világsikert hozott szerzőjének. II. János Pál pápa is nagyra becsülte, s engedett Frossard kérésének, hogy interjút készítsen vele. Az egyedülálló beszélgetés-sorozatban a pápa elmondja életét, személyes nézeteit a hitről, az erkölcsről, az egy-

házi és a világról. A könyv mozaikokból épül fel, gondolatmenete első olvasásra csapongónak tűnik. A szerző jellemzései a pápáról, megjegyzései és kommentárjai, a pápa személyes vallomásai, emlékei, hivatkozásai a zsinati dokumentumokra, saját körleveleire végül mégis hatalmas egésszé állnak össze. Az olvasó meggyőződhet róla, hogy az egyház legfőbb tanítója és pásztorja legbenső meggyőző-

désével vallja azokat az elveket és nézeteket, amelyeket hivatalos megnyilatkozásaiban hirdet: magánélete és munkája, személyisége és küldetése nem választható el egymástól. Frossard-nak igaza van: ez olyan könyv, „amelyben egy pápa először szól személyes hitbeli meggyőződéséről”. (Szent István Társulat)

L. L.

Irodalom

Szentkuthy Miklós: Az egyetlen metafora felé

Egy évvel a Prae után, 1935-ben jelent meg először Szentkuthy Miklós második könyveként *Az egyetlen metafora felé*, „egy literary gentleman” – ahogy a Nyugat írta – újabb „szinte kihívóan emészthetetlen” munkája. Úgy tűnik, hogy amit az író ötven éve már megcsinált, ma emészthetőbb, mint valaha: a mai magyar epika felől körülbekintve nem lehet figyelmen kívül hagyni a mostanában újra kiadott, korai Szentkuthyt sem.

Ha a Prae a regény születésének regénye, *Az egyetlen metafora felé* a vajúdás naplója. Intim jellege módot ad arra, hogy az író élményanyagához, gondolkodásához, kételyeihez és hitéhez közelebb kerülhessünk.

Szentkuthyban már az első mű születésének folyamata alatt felmerül az epikai világábrázolás lehetőségességének kérdése. Az „intézményes félrebeszélés”-hez – ahogy a Prae-ben írja –, azaz magához a megvalósítható alkotáshoz tudatosan és radikálisan hozzászámítja „az irodalom lényegi impotenciáját”. Kívülről szemlélve művében – műve szerves részeként – magát a készülő művet: érezteti a meglevő mellett a hiányzót, az igazit, ami „természeténél fogva kívül esik minden epikán”, „megközelíthetetlen”, Nem-Prae. De a Prae-től elválaszthatatlan „organikus kísérőfolyam”.

A Prae-ban az alkotásról való gondolkodást az impotencián felülemelkedő optimizmus jellemzi, a mű világrahozatalának elszántsága.

A közvetlenül a Prae közelében keletkező „naplójegyzetek”-ben a mű már tény, Szentkuthy saját egyéniségének és „kísérletének” vizsgálatán keresztül halad életének és művészetének kiteljesítése felé, az előjáték, a bevezetés után a továbbbalkotás elszántságával, életművének központi gondolata: „az erotika és a keresztény tisztaság összeegyeztetése” jegyében – mint nemrég nyilatkozta.

Naplót kezd, hogy segítségével majd elhagyhassa a naplót, a legősibb vágy, „a vad, abszolút imitáció”, a *Catalogus Rerum*, a Jelenségek Jegyzéke reményében. Naplót kezd, hogy meghaladhassa azt, ami maga a napló is: „ez az akarom is, nem is izű kísérletezés, ingadozás aforisztika és rendszer között” – ahogy ő írja második könyvében.

A könyv azzal néz szembe, ami nincs, hiányzik. Ami az íróat igazán érdekli, az az alkotáson túl van. Míg a művészetben túlíval foglalatoskodik, azalatt születik meg a mű. Ha írásaira gondol, kétségbeejt a gondolat és az írás közötti különbség.

A nyelvi kifejezés lehetséges módja izgatja, szinte megszállottan elemzi saját „rossz” stílusát. „Írásaim mindenekelőtt a stílus kérdését kényszerítik előtérbe, témámról szó se kerülhet” – írja. A stilizálás hiányból fakad. Mert nincs meg, aminek meg kellene lennie ahhoz az abszolút imitációhoz, ami Szentkuthy igazi vágya, és ami szükségszerűen kifelé mutat az irodalomból.

De azért valami mégiscsak megvan, a szöveg által mégiscsak ott van, kimondatlanul – kifejezhetetlenül is. Egy helyen ezt írja: „... saját írásaimat olvasva, azoknak agyon-intellek-

tualizált, agyon-szenzualizált vergődő mondatait, valami keresztény, aszketikus boldogságot érezek: a stílus roszaságában van valami masszívan abszolút, végzetesen és töretlenül homogén.”

Az irodalom Szentkuthy megfogalmazásában „tisztá lélektani hajszálígazság” és „tisztá mágiikus impresszionisztikus nyelvi szépség” egyszerre; „ad abszurdum vitt freudista-katolikus gyónásnapló” és „ad abszurdum vitt aforisztika”; „analízis” és „metafora”. Addig marad irodalom, míg egyszerre megvan benne mind a két tényező. De ebből adódik minden ügyetlensége is. Ezek a „naplójegyzetek”, a belőlük kikerekedő mű Szentkuthynak azt az alapvető vágyát rögzíti, hogy kitörjön ebből az ügyetlenségből, „a gyáva stilizálás buta kalickáiból”. A fentebbi irodalom-fogalomból le is vezeti a lehetséges két végletet: az „ad abszurdum vitt freudista-katolikus gyónásnapló”, az erkölcs, a tisztá analízis az askézishoz vezet – az „ad abszurdum vitt aforisztika”, az igazság, az egyetlen metafora a matematikához.

A végletek felé áhítozva keresi a „zárt, egyseges opust”, érezve azt, hogy az analízis ott szükséges igazán, ahol nincs témája, és hogy „örök eretnek nem-én”-ünk a metaforák világán túl van. Szentkuthy nagyon tudja, hogy a valóban lényeges határán megszűnik minden analízis és metafora illetékessége: ahol mindenről szó van, ott a sikeres ábrázoláshoz érezni kell az ábrázolás lehetetlenségét.

Az egyetlen metafora a megszüntét jelentené minden további irodalomnak.

A rövidebb-hosszabb szövegeket (esszéyszerű elmélkedéseket, önelemzéseket, gyónásokat, regényterveket) rendező erővel fogja össze a fekete torokból feltörő koncert motívuma. Az „arany halálban egypár verébtorok cserregő sötétsége”-nek képével kezdődik a könyv, ez a motívum bomlik ki a könyv közepén, az 59. bejegyzésben, és a gyereksírás hörgő kórusának képével zárul a mű.

Egyetlen metafora helyett: „a halál egyetlen fontos témája” felé – „millió metafora felől”.

Károlyi Csaba

Zene

Béla Bartók vivat

Souvenirs, etudes et témoignages recueillis par Jean Gergely Bibliothèque finno-ougrienne, Paris, 1985

Az antológia szerkesztője előszavában megjelöli szándékát. Közelebbről kívánja megismertetni a francia olvasót Bartók személyiségével, művészetével, hogy ezzel szolgálja a francia-magyar kulturális kapcsolatok bővülését. Az emlékezések szerzői s a nyilatkozók ennél fogva túlnyomórészt franciák és magyarok, szerepel azonban néhány amerikai is.

Gergely János az antológiában közreműködők közül természetesen azokat emeli ki, akik személyes kapcsolatban voltak Bartók Bélával, s akik a zeneszerzővel már eddig is behatóbban foglalkoztak. Az emlékezések annyira élethűek, hogy az olvasó képzeletében szinte megjelenik az élő, közvetlen társalgású, sajátos humorú Bartók. Az antológia harminckilenc szerzőjének közlés módjában három főtí-

pus különböztethető meg. Kerényi György pl. hangjegyes hivatkozással tudós tanulmányt ír Bartók két visszatérő dallamfordulatáról. François-Bernard Mache, Gergely kérdéseire válaszolva, pergő társalgásban mondja el véleményét egyes Bartók-művekről. Vannak nyilatkozók, akik hosszabb-rövidebb írásban rögzítik emlékeiket, mint Bacsák Erzsébet, Bartók magán-zongoratanítványa a harmincas években.

Szomjas-Schiffert György zenetudós *Egy Bartók-zenemű – Négy régi népdal keletkezése* címmel közöl tanulmányt. Bartók mint zongoraművész beutazta az első világháború előtti Magyarországot Kassától Fiuméig, Marosvásárhelytől Szabadkáig. Feltűnően sokszor járt Szegeden, s König Péter zeneszerzővel és városi zeneiskolai igazgatóval szívélyes barátságban volt. A szegedi kapcsolatot Bartók háttérmentes szenvedélye – a magyar népzene ismertté, mindenki számára hozzáférhetővé tétele – teremtette meg. A 10–10 Bartók–Kodály zongorakiséretes első magyar népdalos kiad-

vány megjelentetését ugyanis csak előfizetői fedezettel vállalta a hangjegykereskedő cég. Bartók részt vett a vásárlók toborzásában. Vésztőn, 1906. november 12-én feladott levelezőlapján arra kéri König Pétert, hogy „szíveskedjék gyűjtőívét – pénzzel együtt az azon jelzett címre beküldeni, mert a dalok már legközelebb megjelennek”. A gyűjtőíveket Bartók édesanyja juttatta el ismeretség révén Könignek Szegedre.

A francia közreműködők megnyilatkozásai-
ból a franciák Bartók-szemléletével ismerked-
hetünk, tágabb értelemben a magyar zene-
szerző világviszhangjával, jobb megértésével.
Bartók népzenei háttérét pl. másképpen látják
Nyugaton. Érdekes Mache megjegyzése: „Bar-
tók némiképp a természeti ember mítoszát
kereste, ez nála ösztönös-összinte indíték lehe-
tett, de ennél sokkal többet talált: a viszony-
lagosság nagyon fontos tanulságát.”

Bartók amerikai és egyben utolsó zenekari
műveinek hiteles előadásáról eddig nem sok
szó esett. Jelen sorok írója ezért is szükségét
érezte, hogy ismertesse a Harmadik zongora-
verseny előadásának gramofonlemez rögzí-
tését a bécsi filharmonikusok, Pásztory Ditta
és Serly Tibor közreműködésével. Serly New
Yorkban Bartók gyakori látogatója, félig-
meddig házi munkatársa volt.

Az *élő Bartók* antológia anyagának össze-
gyűjtése Gergely János szívós munkájának
eredménye. Az érdemes kiadvány több jelen-
tős muzsikusi és Bartók-kortárs (Molnár
Antal, Kósa György, William Primrose stb.)
nyilatkozatát menti meg a zenetörténet szá-
mára. Gergely nagyszabású monográfiájának,
a három főrészből álló *Bela Bartók Compositeur Hongrois*-nak természetes kiegészítője.

Volly István

Film

Spielberg: Az elveszett frigyláda fosztogatói

A közelmúlt művészeti irányzatai próbáltak
szinkronban maradni a társadalom folyama-
tos gyorsulásával. Nem szentesítődött egyet-
len megvalósult forma sem, mivel mindegyik
létrehozta saját következményét, többnyire
komplementerét. Végül a folyamaton belüli
megújulás utolsó eszközeként összekevered-
tek a szigorúan elhatárolható törekvések.
Többé nem érvényes az újítás, hiszen a leg-
újabb lehetőség: bármi, bármikor felhasznál-
ható. Ebben a kentaurlélekben magának a fel-
gyorsult, technokratikus időnek a dimenziója
szűnik meg, de nem megoldásképpen, hanem
végtelenül összekeverve az elmúlt, elmaradt
formákat, stílusokat – az elfedés kelléktárának
valamennyi eszközét.

A forma, az elvont megvalósulás létrejötte
kezdetben a világ felfogásának az embernél

magasabb egység szempontjából való meg-
értési kísérlete, az Isten megidézése, kiszolgá-
lása volt. Amit az újkor egységes mítosz nél-
küli társadalmi mögött már eltakarnak a kul-
túra diszletei. A művészet félreértéséből ki-
indulva csak a művek halmozódó *elfedése* jele-
nítődik meg és nem az egyetemessel való
szembesülés mozzanat, hanem konkrét szükség-
letek kielégítése. A katarzis átalakul egy foly-
ton másként kimondott, belátható és tudomá-
sul vehető álkatarzissá, amely megkönnyíti az
alkalmazkodást. De az egymásra következő új-
donságok olyan területeket is felszínre hoz-
nak, ahol öntudatlanul megjelennek a vissza-
szorított, elfelejtett lét alapkérdései. A leg-
könnyebben fogyasztható műfajok, a mese, a
giccs, a horror álcájában előtérbe kerül a sze-
mélytelen külvilággal szembeni belső tudás és
bizalom visszaszerzése, visszajutás egy másik
valóság gyűrűjébe, ahol minden közös.

Spielberg filmjei zajos sikerek. A mutat-
vánnyá lefokozott dráma sorozatai. A horror

vagy a jövő felé mutató fantasztikum lehetővé teszi a kaland megfizethető, katarzismentes átélését. A hős, a főszereplő bábján keresztül pedig kockázatmentesen nézhetők végig a veszély, a kegyetlenség, a halál egyszeri, megismételhetetlen élményei. A jelen feloldhatatlanságait a jövő kivételül képei teszik túlélhetővé. Az időbe való belépés útja azonban másfelé is mutat.

Spielberg filmjének főhőse egy régész. A nagy kaland, a jövő, a még-nem-tudható felidézése átalakul. Az időfonál éppen legutolsó pontjából – saját jelenéből – hatol fokozatosan visszafelé. Tudja, hogy fölötte csak „átsiklik a történelem”. A világháború jelenében magát a történelmet, halott, ezért mindenütt jelenvaló, mindent kitöltő tömbjét, az igazi időt akarja kezében tartani. Hogy létrejöjjön a találkozás, olyan körbe kell lépnie, ahol egyszerre jelenlevő és múltbeli. Ez a jövő. Ez már a halhatatlanság. Isten helye.

„Isten meghalt” – állítja az idő szelleme: a kor. Az új birodalmak gyorsan igyekeznek betölteni az üresen maradt helyet. „Nem akarunk többé olyan embereket látni, akik a »túlvilág« felé pislognak. Szabad embereket akarunk, akik tudják és érzik, hogy Isten öbennük lakozik” – mondja Hitler. A „cselekvő ember” a világ értelmét a megvalósulásban határolja

be, nem pedig a reá való készüléskor. Célja a nem-evilágból-való ország evilági megteremtése. De a kapcsolat emléke még jelenvaló. A hely még üresen marad.

A film kalandja a megszakadt kapcsolat erőszak árán való helyreállításának kísérlete. A hajsza tárgya a frigyláda – a törvények őrzője és letéteményese. Az abszolútum jelenlétének bizonyítéka. A film másik régész hőse szerinti adó-vevő, melyen keresztül „Istennel lehet beszélni”. Megtalálása a végső győzelmet biztosíthatja – mintegy az atombomba feltalálásának utólagosan eljátszott parafrázisaként – mindkét fél, a németek és az amerikaiak számára. A háborúról levált jelenünkben – ahol láthatatlanul pereg a hirosimai dokumentumok némafilmje is – nézhetjük az egyik utolsó jelenet abszurditását: a frigyláda felnyitásának náci katonák által celebrált zsidó szertartását. Ezután már csak az elszabadult erők tombolnak látványosan, arat a halál. Isten csak hírt ad magáról végső megnyilatkozás helyett. A frigyláda újra lezárul, hogy ismeretlen helyen, új birodalomban várja az egyesülést. A filmnek vége, a kapcsolat ismét megszakadt, a nézők kellemesen szórakoztak. Kezdődhet egy másik mese. Kívül szivárog a jelen.

Kelényi Béla

Színház

A. L. Webber–T. Rice: Jézus Krisztus Szupersztár

„Ha te vagy a Krisztus, mondd meg nekünk. Monda pedig nekik: Ha mondom néktek, nem hiszitek el.” (Lk 27, 67).

Jézus Krisztus szenvedéstörténete az a téma, amely az európai, illetve amerikai kultúrterületen valószínűleg a legtöbbször került feldolgozásra. A történet évezredek óta él és jelen van; hatása alól ateista művészek sem akarják

vagy tudják kivonni magukat: az Emberfia még tagadatásában is példa és mérce.

Az Evangélium értelmezésére tengernyi, és egymástól olykor alaposan eltérő eredményre vezető kísérlet történt már. Egyvalami azonban minden vita fölött kell álljon: az Újszövetség értelmezése csakis teológiai szempontból képzelhető el – a megváltás műve enélkül üres történet marad. Az Evangélium problematikája az emberi lét problematikája, az Evangélium a legalapvetőbb ontológiai kérdésekre válaszol. Ehhez képest bármi mást belelátni a Messiás történetébe (forradalmár Krisztust, politikus Júdást stb.) eltörpítése a Jóhirnek, a teljesség befogadásának kicsinyes

visszautasítása. Mintha valaki az óceán partján egy lavór pállott vízről bizonygatná, hogy abban pancsolni az igazi.

Jézusról *hitelesen* szólni művészileg is csak akkor lehet, ha a szót kérő elfogadja őt annak, aminek az Evangélium állítja.

Andrew Lloyd Webberől és Tim Rice-ről, a *Jézus Krisztus Szupersztár* című rockopera szerzőiről művük alapján fel kell tételeznem, hogy mindezekről a korántsem eredeti gondolatokról hallottak már. Művükben talányos és zavarba ejtő a korunkat (egészen pontosan a hatvanas évek beat-zenétől hangos, hippivirágoktól csodaváró, rendőr-sortüzektől józanodó korát) idéző, zsargonból és jelszavakból emelt szövegépület és hangzásvilág, amelyből e modern zenemű áll. Az izgató rock-muzsika valami egészen más feldolgozást sejtet, mint az évezredek hagyomány. Az erősen profán szöveg a XX. századi jelleget domborítja ki, olyan hétköznapi, olyan pátosz nélküli, hogy befogadásához jóformán valamennyi, eddig kialakult (Jézushoz, kereszténységhez – librettohoz, operához fűződő) szemléleti konvenció felfüggesztése szükséges: a hozsannázó nép „szupersztár”-nak nevezi a Megváltót, az apostolok izgága fecsegők, Heródes sértett táncoskomikus...

Az opera szereposztásában első helyen említett Iskarióti Júdást, hivatkozott racionalizmusával, értetlenségével, árulásával, és kétségbeesésbe, semmibe zuhanásával a hitetlenségben, Semmit kísértőn élő civilizáció jelképének láthatjuk. Júdás potenciális drámája, hogy nem képes befogadni azt, ami (aki) Jézus. Ezt Webber egyértelmű zenei utalásokkal egészen nyilvánvalóvá teszi: szinte valamennyi motívum, amely Júdás száján megszólal – korábbi vagy későbbi zenei részekre utal, s mindig előjelváltással. Mária Magdolna hitvallása az ő tolmácsolásában a hitevesztés dalává válik, az a dallam, amellyel realista gondolkodású forradalmárnak képzelve magát, elének lép, lesz később kísérője teljes elsötétülésének: öngyilkosságának, majd később Jézus megkorbácsolásának. A motívum, amely által a Názáreti két ízben is megjövendöli halálát, Júdás előadásában az elégedetlenség, értetlenség, majd a szembeszegülés kifejezőjévé válik: az áldozat motívuma a tagadás motívuma lesz. Két olyan dalt vagy dallamot énekel csupán Júdás, amelyet más szereplő nem szólaltat meg, s nem is utal rá sehol máshol a zene. Ez a kettő pedig az árulás éneke és a nyílt megtagadása.

A mű többi résztvevőjének szerepe ehhez képest igencsak korlátozott, lehet bár gonosz

főpap s szolgálja (Kajafás – Annás), a szeretet ízétől megmámorosodó asszony (Mária Magdolna), gyáva garnizonparancsnok (Pilátus) vagy önmagát túlbecsülő tanítvány, akit a „kakasszó” ébreszt igazi feladatára (Péter) – egyként a cselekmény szekerének továbbsegítői csak, alaposan kicsúfolt vagy éppen szentimentálisan kezelt mellékszereplők.

A dráma Júdással kellene hogy megtörténjen. A hit és tagadás, alázat és ellenszegülés: a rosszul felhasznált szabadság drámája. Bizonnyára nem véletlen, hogy ő az egyetlen figura, akivel a mű azonosulást kínál. Az ő torz, megtévedő, s még a túlvilágról is csak válaszáért gyötrődő alakja az, akiben az ezredvég racionalizmusban tetszelgő, légvárakat építő, elbukó, s magára maradvára Istenért kiáltó embere visszatükröződhet – ha *van* Isten, akihez képest tévelyegni lehet, ha Krisztus a bűnök megváltásául küldött Áldozat.

Ezt azonban hiába keressük a *Jézus Krisztus Szupersztár*-ban. Júdás képtelen Mesterét megérteni, elfogadni. A rockopera szerzői ezt az álláspontot pontosan artikulálják – a Báránnal azonban igazából nem tudnak mit kezdeni. Mindent megtesznek annak érdekében, hogy a Megfeszítettet ne láthassuk Isten Fiának. Jézus személyét a bizonytalanság levegője veszi körül mindenfelől. Tanítványaival való viszonya torz. Nem tudni, mi köze van egymáshoz a Messiásnak és annak a fafejű, öntelt népségnek, akinek Rice az apostolokat beállítja. Eltorzított Jézus viszonya Mária Magdolnához. Az asszony személyében nem az önmagára ébredő szeretet, csupán a szentimentális epekedés jelenik meg. S végül torz Jézus viszonya Istennel is. Kétségek gyötrik és elbizonytalanodásait egy megfáradt ember vallja meg hallgató Atyjának a gethsemánéi kertben (I only want to say), egy olyan ember, aki – hasonlóan a hozsannázó tömeghez vagy a fontoskodó tanítványokhoz – nem láthat az Úr szándékaiba. Rice szövege azonban a dal befejező sorával átlépi azt a határt, amelyen belül még Jézus emberi halálfélelmének megnyilvánulásként értelmezhetnénk azt. „(Isten) ontsd vérem, üss meg, ölj meg, ragadj el most – míg meg nem gondolom” – éneklí az opera címszereplője. Abszurdum ilyen sorokat az Emberfia szájába adni. Ez, túl a kijelentés teológiai értelmetlenségén – dramaturgiai zsákutca. Hítről, küldetésről már nem is beszélek – Jézus „motivációja” kódosul el végképp.

Rice és Webber *tudja*, hogy Jézus Krisztust nem lehet kiemelni megváltószerepéből; mivel azonban magáról a szerepről, a küldetés-

ról nincs mondanivalójuk, a küldetés és az azt megvalósító (azzal egy) személy kettéválik – kettéválhat. Zavart távolságtartással bánnak ezzel a vulgarításba le nem rántható „szereplővel”, a Műről azonban, amiért jött, nincs egy szavuk sem. Jézus így súlytalan alakká lesz, nemcsak a darabbéli Pilátus szerint, de szemmel láthatólag csupán árthatlan bábu. Nem csoda, hogy Júdás értetlenül szemléli e bizonytalan alakot.

A *Szupersztár* fundamentális baja, hogy nem érti és nem akarja megérteni a megváltást. Rice és Webber mégis arra vállalkozott, hogy enélkül, az Újszövetség értelmének figyelmen kívül hagyásával jelenítse meg a Feltámadott történetét.

Alighanem ez példátlan sikerük egyik oka is. Ez adott módot arra, hogy a látványos külsőségekből építkezvén szívfacsaró musicallé kerekítsék Jézus történetét. Ez teszi lehetővé a zökkenőmentes fogyasztást. Az Evangélium alapvető egzisztenciális döntések meghozatalára kényszeríti azt, aki felfogta, mi történik bennük – ez a rockopera viszont könnyed és konzekvencia nélküli, mint egy show-műsor.

A *Jézus Krisztus Szupersztár* a könnyűzene világában alpműnek számít. Hallatlan rafinériával vonul fel a hatáskeltés egész kellék-tára, egy pillanatra magával ragad a mű zenei világa, különösen az eredeti lemezt hallgatva. Figyelmesebb tekintettel nézve azonban azt kell látnunk, hogy a darab csillogó-villogó járművén nem juthatunk el sehova.

A rock-zene, maga mögött hagyva egy termékeny és sok tekintetben felszabadító jellegű korszakot, a hetvenes évek végére, a punk-agónia zöreijeit elnyomó diszkó-giccs hangzavarában kissé dicstelenül múlt ki. Elemedett pop-sztárok és profi hangbűvészek többé nem idézhetik fel azt, ami a rock lényegét adta: a közösség (illúziója?) megélésének lehetőségét.

Tragikomikus, hogy Magyarországon akkor jön létre rock-színház, amikor rock már nincs, amikor szemet szúr már az „I can't get no” nyolcvanas évekbeli visszakerődzésének infantilitása. Másfél évtized múltán így jut el hazánkba a nagy sikerű blöff – már a késés is milyen kínos!

Szikora János rendezése látszólag eszkatológiai nézőpontból indít: János evangéliumának befejezésével, a tanítványai körében megjelenő Feltámadottal. Látszólag, mondom. Mert a néző feszeng a hosszadalmas bevezető hallatán, amely úgy hangzik, mint mikor Rosszul Fizetett Színművész az Esti Mesében

negédesen elgügyögi a magányos villanyrendőr meséjét. A szöveggé degradált bevezetőt olvasó színész hanglejtése nyúlós, előadása mesterkéltné. Az előadás egészét tekintve nem foghatom fel másképp az indítást, mint elidegenítő gesztust, ravasz és hideg előjátékot az Evangélium színházi előadásként való szomorú félremagyarázásához.

Mert a margitszigeti bemutató Jézusa – a darabhoz híven – egy szerencsétlen ember, akit mindenki a maga céljaira kíván felhasználni. Júdás politikusként csalódik benne, a zelóták földi királyságot szánnak neki, a farizeusok népvezéri mivoltában tartanak tőle, Pilátus mint sakkfigurát áldozza föl a hatalmi játékban... az Atya pedig annak szánja, aki elveszi a világ bűneit.

Szikora végkövetkeztetése egy iszonyatosan nagy kereszt, amelyen szinte elvesz az oda-szögezett, kicsiny emberke. Félreérthetetlen szimbólum: a hatalmassá nőtt mítosz (vallás) ez, amelyhez képest az ember (Krisztus, a „valásalapító”) jelentéktelen áldozat.

Márpedig éppen ez a nézőpont az (hol van már az eszkaton!), ahonnan lehetetlen az Evangéliumba látni. Szikora felvállalja az eredeti darabhoz való hűséget (ha ugyan „eredeti”-nek Webberék operáját kell tekintenünk), s rendezőként nem kísérli meg tisztázni a darab hiányosságait.

A rendezés, ha lehet, még inkább fölerősítette mindazt, ami a darabban az ellen dolgozik, hogy nyílt pillantással legalább áttekinthető legyen, miről is van szó. Idősíkokkal játszik a margitszigeti produkció, ami olykor külsődleges bravúrokat eredményez (a farizeusok esetében), ám ugyanakkor azt a benyomást kelti, hogy a ma, a tegnap és az akkor egymással felcserélhetők, hogy a személyek kiszolgáltatottak az önmaguk által játszott szerepeknek, hogy még ezek a szerepek is felcserélhetők: a századunkbéli hobót és Poncius Pilátust ugyanaz a személy játssza, s azt a látomást, amelyből megérthető volna Pilátus viselkedése – a farmerzekés mai fiatal adja elő. Jézus pedig nem áll fölőtte semminek, roppant kétséges Messiás-volta, *nem* istenember, *csak* ember – mit lehet tudni, talán még az sem, talán csak „egy név, amit feldobunk” (Miklós Tibor). Szikora stréber-mód Broadway-szerű revüje nemcsak teológiai jelentéséből vetkőzteti ki a darab Jézusát, de történetiségéből is kiemeli: felcserélhetőnek állítja be, személyiségétől és személyességétől fosztja meg – csak egy szerep, csak egy név ő a margitszigeti színpadon.

Ilyen Krisztus-kép kialakulhat egy emberben, meg is valósulhat például színpadon – az Evangéliumhoz és a Feltámadotthoz azonban mindennek semmi köze.

Az eredeti szövegben kidolgozottabb Júdásról itt ugyancsak nem tudjuk meg, kicsoda. Forradalmár? Gonosz lélektől megszállt, jellemtelen spion? A rendezés másik kardinális tévedése Júdás megjelenő rossz szelleme. A Gonosz naturalis megjelenítése (akár táncca, pantomimmé stilizáltan is, de: *képpé alakítása*) szemléleti tévedés: ezzel a Gonosz Júdáson kívülre kerül, a Megváltó árulója nem szabad ember, kényszerítik a bűnre, *nem tehet mást*, mint hogy árulónak legyen. Holott az Istentől kapott teljes szabadság nélkül egyáltalán nincs is értelme ilyen szavaknak, mint bűn vagy megváltás.

Sajátos az a mód, ahogyan korunk – így korunk művészete is – válaszol a nagyság kihívására. Olvasatok, újnál is újabb értelmezések jogosítják föl arra az önmegvalósításukon fádadozó művészeket, hogy a nagyság megértése híján portékáikat eredetiségként kínálják. Hamlet manapság nem hőse saját drámájának, annál inkább az viszont Claudius, Polonius vagy a sírásó. Oidipusz király loncsos csólakó, a thébaiak egytől egyig nyálcsorgató hülyék az egyik mai magyar színházi előadásban... Nincs nagyság, nincs dráma, csak a középszer, a félreértett önkifejezési kényszer van: Jézus Krisztus sem Megváltó, hanem sértett mazochista így.

A darab – és az előadás – szkeptikusan tekint az Evangéliumra. Külső történéseit felhasználja, lényegéről azonban nem vesz tu-

domást. Ez bárkinek szabadságában áll. A bibliai lényeg hiányában azonban számomra érthetetlen, miért választotta ezt a témát a darabot s az előadást létrehozó alkotógárda. S ez a hiány egyben kétségbe vonja mind a darab, mind az előadás művészi hiteletét is.

Miklós Tibor magyar fordítása nagymértékben hozzájárul az előadás zavarosságához. Szerencsés esetben rutinos slágerszöveg kerekedik Tim Rice soraiból, túlnyomórészt azonban ezen a téren is káoszra, homályra lelünk. Magyartalanságok, pontatlanságok bukkannak elő bántón: „Ha eljő az út” – éneklí Jézus („If there is a way”: ha van rá mód – helyett); Heródes szerint a nép „ódákat regél”: Kajafás a nép elcsitítására szólítja fel az ünnepelelt Jézust jeruzsálemi bevonulásakor e szavakkal: „(a tömeg) Némuljon el! Veszniük kell!” Vajon mit ért ezen Miklós? Lövessenek a nép közé? (Rice-nál egészen más kifejezés szerepel). Kézenfekvő volna az evangéliumok szavaival kifejezni azt, amit maga Rice is onnan idéz. „Múljék el tőlem e pohár” (Mt 26, 39) (Take this cup away from me) helyett a pongyola „Vedd el tőlem ezt az italt” áll. „Az én országom nem e világból való” (Jn 18, 36) (I have no kingdom in this world) – mondhatná Jézus Pilátusnak, ehelyett azonban így szószátyárkodik: „Ha léteznék királyság, ó bárcsak megnyílna számomra...”! Tim Rice profán jellegű, de egységes szöveget írt. Miklós Tibor archaizáló szavakat kever az aszfaltdumába, ha úgy jobban kijön a szótagszám.

Toth Péter Pál

In memoriam

Bárdos Lajos

„Az Atya, a Fiú
és a Szentlélek nevében . . .”

Az Atya nevében

szólt hozzánk hosszú évtizedeken át. Szeretet fűtötte a hangját – a „jobb adni, mint kapni” életbölcssége, az Alkotó ajándékainak, a Teremtő talentumainak számolatlan szétszórása adott értelmet minden napjainak. Midőn átlépte a 80-at, majd nagy örömeinkre a 85-öt, tiszteletére megzendültek bazilikáinkban és falusi kistemplomainkban a Bárdos-kórusok, hogy a szerzőt ünnepeljék. Megköszönte az ünneplést és rögtön a magasságok felé háritotta: onnét felülről jó mindez, ő csak közvetítette . . .

Az első alkotás a szentély számára egy motetta a friss diplomás Kodály-tanítvány tollából. Mikor később megjelenik nyomtatásban, a fegyvertárs, dr. Kerényi György így méltatja:

„AUDI FILIA. Az utolsó oldalon ott van az évszám: 1925. Ez Bárdos Lajos első kórusa! Az iskolából az életbe kilépve az ifjú szerző úgy lép előnk, mint kész mester. Az első művön tizenkét év múltán alig kellett változtatni. Legfeljebb szorosabb lett az egymásba fonódó szölamok kézszorítása. De már akkor megvoltak újszerű hangszínei, melyekkel a középkor éneklő szent leányalakjának s a Biblia öt okos szüzének nagy faliképét festi. Az ifjúság melegségének s egy gyakorlati zenész biztonságának egyesülése ez a nagyerejű, drámai, zengő hangfestmény.”

Az utolsó hangfreskót 1986. november 22-én a budapesti kórusok félezerényi dalosa kiállította a Kálvin téri református templom kupolája alá: „Szeresd hazádat!” Éppen Cecilia napja volt. Odaát a Központi Szemináriumban a Cecilia Társulat ünnepi közgyűlése folyt, munkatársak és jóbarátok, tanítványok és tisztelők emlékeztek a még temetetlen nagy halottra, a Mátyás-templom kórusa énekelte műveit, mintegy megépítve mauzóleumát a lelkekben. Emitt pedig középiskolás leányok, munkás férfiak, érett női hangok, vegyes karok hódoltak Liszt emlékének. Sajátos találkozása volt

ez Liszt és Bárdos szellemének. Nem az első, hiszen zseniális tanulmányaiban (*Modális harmóniák Liszt műveiben; Liszt, a jövő zenésze*) már bevilágított a génusz alkotóműhelyének rejtett zugaiba, kórusművet is alkotott Lisztről (Sztankó Béla soraira), a Mátyás-templom ének- és zenekarával, szólistagárdájával pedig felülmúlhatatlan párosszal szólaltatta meg a *Koronázási mise*, az *Esztergomi mise* és a motetták partitúráit. Most azonban a nyitó összekar végrendeletté vált, egyszerre ars poetica, ars vivendi és ars moriendi lett belőle: grandiózus üzenet az élőknek, Reviczky Gyula versére. A *Liszt Ferenc Társaságnak*, az 1986. emlékévre ajánlott kórusmű Liszt kedvelt „magyar” hangsorát használja, amit a zenetudomány éppen Bárdos ajánlatára világszerte „ungár-skála” néven emleget. Megrendülten érkeztünk föl egyik zenei csúcspontjára:

Karod, föld, tetterőd, szíved
Honod’ szolgálja váltig.
Büszken hirdesd mindenkinek
Magyar voltod’ halálig.

A Fiú nevében

hirdette egész életében a jó hírt, amelynek „doctor angelicus”-ává lett. Egyszer, éppen a VIGILIA-ban olvastam választ a Mit jelent nekem Jézus? körkérdésre. A válaszolók filozófiai fogalmakkal birkózva állították vagy tagadták közüket a megváltáshoz, indokaikat körmondatok labirintusába vezetve. A lakonikus, a természetes, az átélés paraszával fűtött egyszerű válasz Bárdosé volt. A Fiú magatartása volt számára a Példa. Édesapját, a kutató szellemű, magas kort megért mérnökembert sajátos tisztelettel emlegette. Mérnöki precizitását (amelynek a Műegyetemen megkezdett tanulmányok adtak érdekes hitelt) bizonyára tőle örökölte.

Szellemi atyjának teljes joggal Kodályt tekintette, mesterét a zeneszerzésben. *Modális harmóniák* című alapvető munkájában a reneszánsz kórusművészet összhangzattanát alkotta meg, Magyarországon először. Nehezen képzelhető e témakörben teljesebb alkotás. Előszavában ezt olvassuk:

„Teljességre és végleges érvényre a munka nem tart, mert nem tarthat számot. A témakör

olyan gazdag és annyira feltáratlan, hogy egy ilyen első nekikészülés nem lehet több, mint kísérlet, anyaggyűjtés és előkészítő munka az utódok – bízunk benne: a fiatal magyar zene-tudósok – számára. Ha mégis lesz valamelyes haszna, azért köszönetet kell mondanom egy-kori tanáromnak, Kodály Zoltánnak, amiért annak idején a vokális területtel és a zeneel-mélettel való foglalkozásra biztatott.”

Atyai jóbarátja, tanítómestere Harmat Artúr volt, a magyar Musica Sacra nagy magvetője. Ő alapította 1926-ban a Zeneakadémia Egy-házkarnagyképző Tanszakát, amelynek virág-zó fáját nem a második világháború, hanem a „fordulat évének” meggondolatlan rendelet-vihara törte derékba. Akkor már Bárdos vezette a tanszakot, Harmat azonban tanárként még javában adta tovább évtizedes tapasztala-tait a Palestrina-ellenpont művészetéről. Gregor-ian éneket a Rómában tanult Werner Alaj-os tanított. A Harmat–Werner–Bárdos trium-virátus fantasztikus munkabírással és ember-séggel képezte a jövő muzsikussait, maguk mel-lé véve a tanszakon végzett kiváló egyénisége-ket. Teljesült a Liszt Ferenc-i óhaj: európai rangú kultúra áradt szét a magyar kórusokon, az orgonák mellé jól képzett, liturgikusan mű-velt muzsikuskok ültek. Névsorukból kiderül-ne, hogy mai zeneéletünknek is vezető egyé-niségei. (A Zeneakadémia százéves jubileumi évkönyve meg sem említi a tanszakot.)

Az 1948-as évjárat diplomahangversenye után Bárdos pár szavas exhortációt intézett a fiatal karnagyokhoz. Ebben működésüket Jé-zuséhoz hasonlította. A csendes előkészület évei után kilépni a nyilvánosság elé, nem a külső ragyogás hatásait vadászni, hanem a lé-lek belső tüzével hevíteni, lemondást és szen-vedést vállalni, az igazság erejével meggyőzni az embereket – ez volt a ma is visszacsengő mondatok értelme. Mögöttük egy életmű íve feszült, amelynek pillérei ma is megtartanak.

A Szentlélek nevében

kezdünk mindig kórus-próbáinkat. Az első hangokat a *Veni Creator Spiritus* gregorián himnuszához imára kulcsolt keze, átszellemült arca azok számára is ünne-pélyessé tette, akik a hétköznapiok túlekedéséből lihegték be a próbákra. Aztán kinyílt a zenetörténet hangzó képeskönyve: századok vonultak el fejük felett a varázsló intése nyomán. Josquin és Palestrina, Lassus és Vito-ria, Bach és Mozart, Beethoven és Liszt dal-

lamai hullámoztak keze alatt arzisok és tézi-sek örök lélegzésével. Ha valami nehezen volt érthető, odaugrott a zongorához és nem egy, de háromféle harmónia támogatásával tette világossá, a szerző szándékának logikájára mu-tatva. És megszólalt a XX. század, a „kortárs zene” olyan természetességgel, amely az elő-dök nyomán kivirágzó új szándékot is elfogad-tatta. Így került közelünkbe Stravinsky és Bar-tók, Kodály és maga a vezénylő-betanító Bár-dos. Jól emlékszem pár mondatos eszmefut-tatására, amelyben a Szentleket a gondol-kodó ember, a muzsikussal való „házi iste-nének” nevezte, aki serkentőnk az alkotásban, ihletőnk az interpretálásban. Ha ékesen kez-dett szólni, pünkösdi lángnyelvek vibráltak feje fölött, láthatatlanul.

A Lélek éltette humorát is. Szójátékok alko-tója, továbbbadója, a pillanat szülte hatások nagyszerű kiaknázója, a helyzetkomikumon túl a jellemekből fakadó állandó derű aposto-la volt. A tömegpszichológia jelenségeinek tudatos ismerője fogta itt vitorlájának vász-naiba a hangulatok, összegezett akaratok sze-lét, és röpiült velük egy mesés birodalom: saját lelkének kincsekkel megrakott palotája felé.

Kiváló matematikus volt a szó humánus ér-telmében. A műsor „megtervezése” ingerlő dramaturgiai feladat, megoldandó több isme-retlenes egyenlet volt számára. Ahogy meg-érezte és megéreztetette a remekművek csúc-spontjait, úgy képzelte el előre a művek tömeg-hatásának grafikonját, és ennek szolgálatában alakította-formálta a darabok sorrendjét. Ked-venc száma a 17-es volt, koncertjeink gyakorta 17 „à cappella” számból álltak. Az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus zenei tanulságait 17 pontban vont le a Magyar Kórus hasáb-jain. Feleségével, a legendás hírű, áldozatos édesanyával, Waliczky Irénnel 17 gyermekről álmodtak.

Ma szűkebb és tágabb családjának számlál-hatatlan serege zarándokol el életművéhez. *Kicsinyek Kórusa* ismerkedik kacagva a ter-mészet és az ember elementáris kapcsolatával, sudár lányok hajladoznak a *Rutafa* ágainak módjára, táncos legények kurjantanak a *Dana-dana* pattogó ritmusaira, határokat nem isme-rő körben állnak nagy vegyes karok, hogy szé-kesegyházak boltívei alatt misék és motetták áradásában hirdessék a létezés örömet és fejet hajtsanak a Háromság előtt, úgy, ahogy ő tette teljes életében.

Lukin László

RÉSUMÉ

C'est à partir du 12. siècle que Laszlo Dobszay retrace la formation de la liturgie d'Esztergom. Son étude fournit des précisions importantes – du point de vue de l'histoire de l'Eglise universelle – à l'épanouissement des liturgies locales. L'entreprise d'initiateur de Tibor Horváth est également remarquable: le professeur jésuite d'origine hongroise, habitant à Toronto, a élaboré un plan de recherche interdisciplinaire, à l'exécution duquel il a créé un centre de recherche et un mensuel indépendant, intitulé: „Ultimate Reality and Meaning”. Une interview faite avec le cardinal Poupard, président du Secrétariat des non-croyants, ainsi qu'une étude du professeur Calvez (S. J. Paris), sur les droits de l'homme, évoquent le dialogue marxiste-chrétien ayant eu lieu à Budapest en octobre 1986. L'étude de Kálmán Vargha rappelle la mémoire de Géza Csáth. Dans la rubrique littéraire nous lirons les proses de Magda Szabó et d' Attila Balázs, ainsi que la méditation de Gábor Czakó. Deux essais évoquent le souvenir d' Erasme de Rotterdam, grande figure de l'humanisme européen.

INHALT

László Dobszay verfolgt vom 12. Jahrhundert an die Ausbildung der Liturgie von Esztergom. Seine Studie liefert auch vom Gesichtspunkt der allgemeinen Kirchengeschichte wichtiges Material über die Blüte der lokalen Liturgien im Mittelalter. Als ebenso wegweisend kann die Initiative des aus Ungarn stammenden Jesuiten-Professors, Tibor Horváth aus Toronto, betrachtet werden, der einen interdisziplinären Forschungsplan ausarbeitete und zur Durchführung desselben ein Forschungszentrum und eine selbständige Zeitschrift, betitelt „Ultimate Reality and Meaning” ins Leben rief. Der christlich-marxistische Dialog vom Oktober 1986 in Budapest wird wachgerufen mittels eines mit Kardinal Poupard, Präsident des Sekretariats für Nicht-Gläubigen, geführten Gesprächs und eines Essays des Pariser Jesuiten-Professors Calvez über die Menschenrechte. Kálmán Vargha stellt in seiner Abhandlung ein Denkmal für den Schriftsteller Géza Csáth. Im Literaturteil gibt es Prosabeiträge von Magda Szabó und Attila Balázs, sowie eine Meditation von Gábor Czakó. In zwei Studien erinnern wir uns an die grosse Figur des Humanismus, Erasmus von Rotterdam.

CONTENTS

László Dobszay traces the development of the liturgy of Esztergom from the 12th century. His study is also significant from the point of view of universal ecclesiastical history, as it provides additional material in connection with the flourishing of local liturgies during the Middle Ages. Can also be considered as a pioneer work, the undertaking of Tibor Horváth, a Jesuit professor of Hungarian origin in Toronto, who has developed an interdisciplinary research project and to put this through, has created a research center and an independent periodical with the title: „Ultimate Reality and Meaning.” The interview with Cardinal Poupard, president of the Secretariat for Non-Believers, evokes the Marxist-Christian dialogue of October 1986 and this is also the case with the essay on human rights, by the Jesuit professor Calvez of Paris, who was also one of the participants. The study by Kálmán Vargha is dedicated to the memory of the writer Géza Csáth. Our literary part is enhanced by works of fiction by Magda Szabó and Attila Balázs and by a meditation by Gábor Czakó. Two studies are also dedicated to the memory of Erasmus Roterdamus, the great humanist.

